

IV

OBNOVA MREŽE
OSVOBODILNE FRONTE

Pismo iz Ljubljane

aretirajo

Dragi Jožet - V Ljubljani ~~vsak~~/zdaj domobranci in gestapovci. Zadnje mesece je bilo aretiranih dnevno povprečno po ~~20~~ 20 ljudi. Gestapo vozi aretirance v sodne zapore, svatobranci pa v p. bivše prisilno delavnice. Zasiljujejo pa žrtve na policiji, kjer jih mučijo in pobijajo. Zadržba ~~vsake~~ žrtve takšnega mučenja je bil inž. Dobovisek. Vendar je vkljub terorju in vohunjenju 80 odstotkov Ljubljancev na strani Osvobodilne Fronte. Skoro ni več družine, ki ne bi imela koga pri partizanih, v taboriščih ali pa koga ubitega od domačih in tujih gestapovcev.

Šmarnične pobožnosti so izrabili belogardisti v propagandne namene proti komunizmu in OF. Na protikomunistično zborovanje na Kongresnem trgu so morali vsi uradniki in uslužbenci po podjetjih. Udeležila so ~~se~~ kontrolirali ter je moral vsak udeleženec oddati listek, ter jih je ~~se~~ mnogo potem, ko so ~~vsake~~ oddali listek, tudi ubilo. Uspeh pa je bil vkljub organizaciji in ~~vsake~~ najetim križcem porazem ter je moral odnesti ~~se~~ nameravano povorka po mestu. - Po vseh podjetjih se še vedno nadaljuje s protikomunistični zborovanji dvakrat tedensko. Predavajo uslužbenci iz Delavske zbornice. Delavstvo se prečuvati mora udeleževati; kontrolirajo pa udeležbo s pomočjo števil. Odsotnost kaznujejo z odtrganje plače ali pa z zaporom. Na predavanja morajo celo gluho. Belogardisti izsiljuje nadalje od znanih ljubljanskih osebnosti razne izjave proti komunizmu in OF, s čemer si pomagajo pri propagandi.

Nemci so izdali odredbe, ~~vsake~~ da se ~~vsake~~ sme imenovati voditelja samo Hitler, Rupnik pa samo za civilnega prezidenta, ki je postavljen od Nemcev samo za nedoločen čas. Domobranci tudi niso več nikakšna ~~se~~ slovenska vojska, ampak policijske ~~se~~ trupe, ki so pod nemško vojsko. Ime Slovenija je prepovedano ter se sme uporabljati samo naziv pokrajina. Ne sme se omenjati Primorska v zvezi s slovenstvom, ker pripada po nemškem Primorska k Italiji. Vsi govori ~~se~~ morajo preje v strogo cenzuro, prav tako članki v listih in publikacije. Nemška cenzura je začela črtati vse psovke in šaljivke, ki letijo ~~se~~ na OF ali na posamezne funkcionarje.

Gestapovci so aretirali ljubljanske Mihajlovičevce, ko so imeli sestaneček v Eati zaradi sporazuma med Maršalom Titom in dr. Šubašičem ~~se~~ kraljevo vlado. Trenutno bi bilo v sodnih zaporih okrog 300 mihajlovičevcev. "Sporazum s Primorsko" je ~~se~~ zanesel v Ljubljano precej zmede; pravijo, da je zaradi tega napravil samomor bivši jugoslovanski podpolkovnik in kulturbundovec Kasek.

V ljubljankih ~~se~~ dnevnikih je vedno manj slavošlovov o zmagoviti ~~se~~ nemški armadi in o njenem vodji. "Črna roka" mori se naprej; sestavljajo jo ~~se~~ ehrlihovci in neuki podeželski fantje, ki jih kolovodje prisilijo do največ umora, da si zapro pot nazaj. Začetkom julija so ustrelili pri Ježici profesorja Stirna in njegovo ~~se~~ hčerko in še nekega našega aktivista. Župnik Türinger je ob priliki ~~se~~ umorov izjavil: "Žegnana voda ~~se~~ nič ne pomaga, trebaje pobiti stara in mlado. Če otroka pustiš in ga ne ubiješ, se bo enkrat v življenju maščeval. Če ubiješ starše, jih vzame hudič, otrok se ~~se~~ v ~~se~~. Vsi duhovniki, ki so ostali pod partizansko oblastjo, so za postreliti, ker niso nič boljši..."

Življenje samo v mestu je težko; kar se ~~se~~ dobi na karte, ne zadostuje. Cene na črni borzi so strahotne: liter olja stane 1500 lir; ~~se~~ ljudje so telesno izčrpani in le malo hodijo na ulice.

Naši listi izhajajo redno in izhajajo tudi ilustrirani ~~se~~ humoristični list "Božiča Neža".

Nemci so odvzeli stražo Rupniku in škofu. Rupnik se ~~se~~ 14 dni ni sprejel nobenega mašelnika, da bi se morali hoditi k njemu na referat vsak dan.

UVODNE BESEDE

Ilegalno pismo¹, poslano partizanu Jožetu, uvaja razdelek o zaostrenih razmerah poleti 1944 v Ljubljani, v katerem so zbrane izjave o delovanju Osvobodilne fronte tik pred osvoboditvijo.

Razmere so se v naslednjih mesecih naglo slabšale in dosegle svoj vrhunec v peklenski podivjanosti okupatorja in njegovih pomagačev zlasti v pomladnih mesecih pred 9. majem 1945. V teh najbolj nasilnih razmerah so aktivisti in prebivalci Ljubljane ponovno oživili žlahtno in vsestransko dejavnost osvobodilnega gibanja, saj jim je sovražnik skoraj popolnoma razdejal organizacijo Osvobodilne fronte. Objavljeni prispevki govorijo o upornosti in borbeni pripravljenosti prebivalcev Ljubljane, o močnem in brezmejno velikem hrepenenju tega mesta po nacionalni in socialni osvoboditvi. So stvarni dokazi o veliki moralni moči, iz katere se je napajala naša množična organizacija, in nam osvetljujejo to kratko, a pomembno družbeno obdobje v njegovi pristnosti in resničnosti.

Mreža ilegalnih skrivališč, kanali in povezave, ilegalna oskrba, hrabrost aktivistov, ki so delovali pri vsem tem in omogočili sicer skromnemu številu preganjanih, da so preživeli najhujši udar policije in začeli skupaj z njimi ponovno oživljati organizacijo Osvobodilne fronte, to so pomembne značilnosti tega časa.

Znova je oživela Narodna zaščita. Njena organizacijska in funkcionalna dejavnost se je izkazala prav ob osvoboditvi Ljubljane. Pričevanja nam omogočijo delno tudi pogled na področje ilegalnih zvez in informacij. Med njimi je zavzemala izjemno mesto železnica oziroma organizacija Osvobodilne fronte na železnici, ki je, čeprav okrnjena, uspešno opravljala svoje naloge do konca. Spomini na delovanje Osvobodilne fronte v kvartu Tabor tik pred osvoboditvijo in na dejavnost prebivalcev v hiši št. 9 na Slomškovi cesti so prepričljiv dokaz o širini in izredni množičnosti osvobodilnega gibanja Ljubljane. Takih kvartov, ulic in hiš je bilo v Ljubljani veliko. V tistih najhujših dneh boja so si v svoje kronike pisali sklepna poglavja. V njih je osvobodilno gibanje zarisano takšno, kot je v resnici bilo, izvirno, raznoliko, na široko razvejeno in množično.

OPOMBA

¹ Pismo je shranjeno v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani v fasciklu 527/1. Je nepodpisano in nedatirano. Iz vsebine je razvidno, da je bilo napisano leta 1944, po mesecu maju.

UTRINKI IZ ZADNJEGA BOJA

Iva Rakar:

Kot ilegalka sem v Ljubljani delala do aprila 1944. Svoj prispevek sem napisala z željo, da bi spopolnila zgodovinsko resnico o vdoru policije v organizacijo Osvobodilne fronte v Ljubljani. In to je mogoče odkrivati le s poglobljeno analizo vseh pojavov v tistem času.

Konec poletja 1942 so belogardisti poostрили nadzor nad civilnim prebivalstvom. Ljudi so ustavljali kar na cesti in jih spraševali, kam gredo in kaj nosijo, ter jih tudi osebno preiskovali. Gibanje aktivistov je postajalo vse težje, posebno za ilegalce. Ker so me iskali belogardisti iz postojanke v Savljah, sem konec novembra prenehala delati na terenu Ježice. Na drugi dan v novem letu 1943 mi je uspelo s sposojeno prepustnico, zamenjala sem le fotografijo na njej, priti čez blok v mesto. Čez nekaj dni sem postala kurirka sekretarja mestnega partijskega komiteja Franca Kimovca-Žige in opravljala to delo do začetka aprila 1943. Moje ilegalno ime je bilo Saša.

Aprila sem šla na sejo v rajon Moste. Na njej mi je Hana,¹ ki se je seje udeležila kot sekretarka okrožnega komiteja Ljubljana, sporočila, da moram po sklepu komiteja prevzeti naloge sekretarke rajonskega komiteja Moste. Sekretarka sem bila do srede novembra 1943, ko sem nalogo predala Vidi Janežič-Lučki. V rajonskem komiteju je bilo takrat pet članov, v rajonskem odboru Osvobodilne fronte Moste, katerega sekretarka sem tudi bila, pa sedem.

Kako množično so ljudje sodelovali v Osvobodilni fronti, se je pokazalo po kapitulaciji Italije, ko je v Mostah veliko aktivistov in mladincev odšlo v partizane in smo v odborih naenkrat ostali brez njih. Toda že v nekaj dneh se nam je posrečilo v odbore pritegniti nove ljudi, ki so prevzeli njihove naloge in delali naprej. Spričo take množičnosti in zaupanja v Osvobodilno fronto ne aretacije aktivistov ne teror in ne mučenje niso zavrli delovanja Osvobodilne fronte na terenu.

Pri političnem delu za Osvobodilno fronto je zlasti aktivno in neustrašno delovala mladina. Imeli smo kvartne odbore Skoja in ulične aktive mladine. Pogoste so bile napisne akcije, trošenje letakov in podobno. Nekoč, ko so aretirali kakih petnajst mladincev, večji del aktivistov iz naših odborov, češ da so sodelovali v taki akciji, smo, da bi jih rešili, v rajonu Moste, skupaj

s tovarniškimi delavci, aktivisti in simpatizerji Osvobodilne fronte organizirali nekaj večerov zapored napisne in trosilne akcije. Čez nekaj dni so skoraj vse izpustili.

Oktobra 1943 sem postala članica okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Ljubljano. Člani okrožnega komiteja in odbora Osvobodilne fronte smo si skupaj s člani rajonskih komitejev in odborov Osvobodilne fronte ter matičnimi odbori prizadevali za široko propagando in informativno delo. Aktiviste in prek njih pripadnike Osvobodilne fronte smo seznanjali z uveljavljanjem narodnoosvobodilne fronte in partizanske vojske, z njunim mednarodnim priznavanjem in s temelji družbenega sistema naše povojne ureditve ter obnavljanje odbore z vključevanjem novih aktivistov vanje. Zlasti veliko smo delali z okrožnim komitejem Skoja in mladinsko organizacijo nasploh. Sovražnik je začel izvajati močan pritisk na mladino. Zasedovali in zapirali so predvsem dijake, saj je bila mladina na srednjih šolah zelo aktivna in večji del vključena v Osvobodilno fronto. S člani mladinske organizacije smo dopolnjevali in na novo ustanavljali mladinske aktivne na nekaterih sektorjih, terenih in tudi po šolah. Pri formiranju aktivov na šolah so sodelovali tudi profesorji in nam poročali o pritisku sovražnika na dijake in profesorje.

Leopoldino Mekina-Mimi sem spoznala po kapitulaciji Italije, ko je bila odgovorna za okrožno tehniko. Imeli sva občasne stike. Ker sem bila odgovorna za delo z zunanjimi rajoni oziroma naselji zunaj z žico obdane Ljubljane, sem morala preskrbeti ustrezno kamuflažo za pakiranje Slovenskega poročevalca in druge literature, letake itd., in za javke, na katere so jih dostavljali. Kadar nismo dobili na določen dan na javkah Slovenskega poročevalca ali druge literature, sem morala vzpostaviti stik z Mekinovo. Literatura, ki so jo na javke nosili aktivisti, ti so stanovali zunaj mesta in so vanj prihajali na delo, je bila za naše delovanje izrednega pomena. Z njo smo javno razkrinkavali izdajalsko dejavnost in hrabрили ljudi z novicami o uspehih in akcijah naše partizanske vojske.

Februarja 1944 je Hana, ki jo je iskal gestapo, morala oditi v partizane, meni pa je prepustila del svojih nalog. Obveščevalni sektor in tehnika sta ostala neposredno pod vodstvom Mire Tomšič-Vlaste. Z ilegalnim imenom Leja sem se udeleževala sej okrož-

nih organov ali vzdrževala stike z odgovornimi aktivisti iz okrožnih sektorjev.

Konec marca so me dvakrat opozorili, da me je iskal gestapo. Gibanje po mestu sem morala omejiti le na najnujnejše. Nalogo sem predala Vladimirju Svetini-Ivu. Do odhoda iz Ljubljane sem se skrivala v Lepodvorski ulici v Šiški pri neki starejši aktivistki. Sredi aprila 1944 sem s ponarejenimi dokumenti z vlakom odpotovala proti Trstu. Dokumente mi je izročila Vlasta. Potovala sem skupaj z Oso,² ki me je ilegalno spremljala. V Divači sva izstopili in odšli na javko, ki je bila v neki gostilni. Od tam so me odpeljali na TV postajo, točko za zvezo, in tam sem dva dneva čakala, da sta prišla iz Ljubljane Ivanka,³ pod tem ilegalnim imenom je delala v okrožnem odboru Delavske enotnosti, in Vili Salcberger. Nato smo skupaj potem odšli v Belo krajino.

Drugega dne mojega bivanja v Beli krajini je bila večja konferenca na prostem; če se prav spominjam, je bila partijska. Na njej je bilo tudi veliko oficirjev iz partizanske vojske. Hana me je nagovorila, da sem na kratko poročala o političnem položaju v Ljubljani.

V Beli krajini sem dokončala upravno-politični tečaj in nato do oktobra 1944 delala kot članica okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Ribnico s sedežem na Travi in v Osilnici. V začetku novembra 1944 sem odšla na Štajersko in takoj (po odhodu Sergeja Kraigherja, ki je prevzel naloge sekretarja pokrajinskega partijskega komiteja za Štajersko) prevzela naloge organizacijske sekretarke okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Celje. Od januarja 1945 pa do osvoboditve pa sem bila sekretarka tega pokrajinskega partijskega komiteja.

Oktobra 1944, ko sem v Črnomlju čakala na zvezo za Štajersko, sta prišla k meni Mira Tomšič-Vlasta in Hana. Vlasta, ki je nedolgo tega prišla iz Ljubljane, mi je rekla, da je v Ljubljani težko dobiti aktiviste za okrožni komite. Najbrž se niso najbolje odločili, ko so me sklenili poslati ven iz mesta. Če bi bila za nekaj časa prekinila aktivno delo, bi policija verjetno zgubila sled za mano, in spet bi lahko aktivno delala v Ljubljani.

Po osvoboditvi sem januarja 1946 prevzela naloge organizacijske sekretarke mestnega partijskega komiteja. Na sestankih sem se srečevala z aktivisti, ki so med vojno aktivno delali v organizacijah oziro-

ma odborih Osvobodilne fronte v Ljubljani. Veliko so mi pripovedovali o Leopoldini Mekina-Mimi in njenem zadržanju v zaporu. Menda je imela svojo sobo, celo ogrevano, pospravljati pa so ji jo morale jetnice. Pri zaslišanju so vse, ki so zanikale sodelovanje z Osvobodilno fronto, soočili z Mekinovo, ki je potrdila njihovo sodelovanje. Še več, celo opisala je njihovo delo v organizaciji in našela funkcije, ki so jih opravljale. Najbolj jih je prizadelo prav to, da so ji kot funkcionarki okrožja tako zaupali. Še pomislili niso, da bi tako odgovorna aktivistka sploh mogla izdajati. Podrobno jih je spraševala o pravem priimku, naslovu stanovanja in se pri tem izgovarjala, češ da rabi podatke za to, da bi jih ob morebitni nevarnosti aretacije lahko pravočasno obvestili. Nemalokrat sem slišala takle stavek: »Ti, Leja, nas nikoli niso spraševala o priimkih in naslovih stanovanja, pa si veliko hodila na naše seje in imela pogovore z nami!« Ivanka Repič mi je povedala, da je ušla policiji tako, da je skozi okno splezala po zvezanih rjuhah. Za njeno ilegalno bivališče ni razen Mekinove vedel nihče drug.

Vsi aktivisti, ki so mi pripovedovali o ravnanju Mekinove v zaporu, so bili prepričani, da policija ne bi nikoli odkrila vse organizacije Osvobodilne fronte v Ljubljani, če Mekinova ne bi izdajala. Na podlagi teh obvestil sem vprašanje o zadržanju Mekinove v zaporu načela na seji mestnega partijskega komiteja. Hugo Skala, ki je bil takrat član tega komiteja, mi je povedal, da zadevo preučuje Ozna. Več o tem nisem zvedela ne tedaj ne pozneje.

15. aprila 1986

OPOMBE

¹ Ada Dequal-Krivic, sekretarka okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Ljubljano.

² Slava Mlekuž in njen mož Vekoslav sta imela na Viču javko za obveščevalno itd.

³ Ivanka Pavšič-Mila sodi med glavne organizatorje Delavske enotnosti v Ljubljani po kapitulaciji Italije.

Štefka Kump-Sever:

Med prebiranjem decembrske številke Borca iz leta 1985 sem se živo spomnila medvojnih let in ilegalnega dela v Osvobodilni fronti v Ljubljani. Po kapitulaciji Italije je večina aktivistov, moških članov Osvobodilne fronte odšla v partizane. Delo v organizacijah Osvobodilne fronte, Sloven-

ske narodne pomoči, Komunistične partije, Antifašistične fronte žensk in Delavske enotnosti so prevzele aktivistke. Čas, ko smo javno demonstrirali proti fašistom in s tem izražali pripadnost Osvobodilni fronti, je minil. S prihodom Nemcev so se sovražne belo- in plavogardistične sile strnile in z nemško podporo organizirale izdajalsko politično policijo, črno roko in domobrance. V letih 1944 in 1945 se je nasilje stopnjevalo, vendar zato predanost Osvobodilni fronti in zaupanje v zmago partizanov med prebivalci Ljubljane nista bila nič manjša. Aretacije aktivistk in aktivistov Osvobodilne fronte so ve vrstile druga za drugo, toda pretrgane vezi so se ponovno sklenile, delo aretiranih članov Osvobodilne fronte so prevzeli novi člani.

Spominjam se sodelavke v okrožnem aktivu Osvobodilne fronte v Ljubljani, Darje Marije Vajšl-Strele. Delala je v tekstilni tovarni v Šiški in vodila Delavsko enotnost po podjetjih. Organizirala je razne akcije delavcev v ljubljanskih tovarnah. Bila je vitke, visoke postave, skodranih plavih las, velikih živo modrih oči, vedno nasmejana in drzna. Imela je dvoje otrok, ki ju je morala pustiti pri svoji materi, ko je odšla v ilegalo. Pogosto mi je pripovedovala, da si je želela študirati, njen oče kočijaž pa tega ni ne odobral, ne zmoget. Veš, moji otroci pa bodo lahko študirali, morda celo medicino, tako kot sem si želela jaz, je večkrat končala svojo pripoved. Žal ni dočakala svobode. Belogardistična policija jo je jeseni 1944 prepoznala na Poljanskem nasipu, jo aretirala in po nečloveškem mučenju ubila.

Pozno jeseni 1944 smo imeli sejo okrožnega aktiva Osvobodilne fronte v Tobačni ulici pri Žgajnarjevih. Na njej naj bi govorili o ljudskem posojilu in delu finančno-gospodarske komisije Osvobodilne fronte. Kambič, Svetina, Hela Skulj in jaz smo čakali na Toneta Kneza. Ker ga ob napovedani uri ni bilo, smo se takoj razšli. Še isti dan smo zvedeli, da so ga belogardisti aretirali. V zaporu so ga strahotno mučili in ga maja 1945 ubili na Turjaku. Pogumno se je držal pred zasliševalci in pri vseh soočenjih zaničal, da bi koga poznal ali z njim sodeloval. Ivanka Repič, ki je delovala v okrožnem aktivu Slovenske narodne pomoči, je ušla belogardistični policiji. Februarja 1945 je ilegalno stanovala pri Ivani Prosenc na Resljevi cesti. Bila je izdana. Ko so prihru-

meli belogardisti, se je skrila v votlo steno pod premično okensko polico v kuhinji. Zaman so divjali in razbijali po stanovanju, niso je našli. Končno so odpeljali Prosenčeve. Ko je vse potihnilo, je Ivanka Repič počakala še nekaj časa, nato je zlezla iz skrivališča in čez vrtove zbežala k znancem v bližini. Pripadniki Osvobodilne fronte na železnici so ji pomagali rešiti se iz ljubljanske mišnice v svobodo, k partizanom.

Leta 1944 smo aktivisti, člani okrožnih odborov Osvobodilne fronte, Komunistične partije, Slovenske narodne pomoči, Antifašistične fronte žensk in Delavske enotnosti, že redno menjavali prenočišča, skoraj nihče več ni prenočeval doma. Zato me je neprijetno presenetilo, ko je poleti 1944 prišla k mojim staršem na dom aktivistka Leopoldina Mekina-Neža. Zavoljo pripombe, da velja konspiracija za vse aktiviste in da tudi ona ne bi smela zvedeti mojega imena, me je partija opomnila zaradi nezaupanja. Pozno jeseni 1944 me je belogardistična policija ponoči iskala pri mojih starših. Ker sem ilegalno prenočevala pri Julki Sajovic v Rožni dolini, me niso našli.

S toplino v srcu se spominjam vseh družin, pri katerih sem prenočevala in ilegalno stanovala. Sajovčevih, Pehanijevih, Ogrinčevih, Mušičevih in drugih. Čeprav je bilo nevarno skrivati ilegalce, saj so bili lastniki stanovanj, pri katerih so jih našli, aretirani in mučeni, so nas ljubljanske družine pogumno in prijazno sprejemale, hranile in varovale. Pri Sajovčevih v Rožni dolini sem čakala na odhod v partizane, vendar mi vodstvo Osvobodilne fronte ni moglo omogočiti odhoda, ker so bili vsi ilegalni prehodi iz Ljubljane izdani. Tako vsaj so me obvestili.

Konec januarja 1945 so aretirali Nado Dolenc, Leopoldino Mekina in druge. Mekinova je vedela za moje ilegalno stanovanje, zato sem istega dne, ko sem zvedela za njeno aretacijo, zapustila Sajovčeve. Belogardisti so me res prišli iskat k njim, in ker me niso našli, so aretirali Julko Sajovic. Pretepli so jo, da bi povedala, kje sem. Nekako ji je iz zavora uspelo sporočiti, da je na policiji srečala Leopoldino Mekina. Vpričo nje je Mekinova namreč ponovno povedala Julkin sedemnajstletni sin, gimnazijec, bili vsi zvesti sodelavci Osvobodilne fronte. Julkin sedemnajstletni sin, gimnazijec. Jan in hčerka medicinka Tanja sta padla v boju z Nemci. Za Sajovčeve, zlasti za Julko,

je bil to hud udarec.

Januarja, februarja, marca in aprila 1945 so bile v Ljubljani množične aretacije. Veliko članov Osvobodilne fronte, aktivistk in aktivistov različnih organizacij v rajonih in kvartih je bilo zaprtih. Iz zaporov so prihajale vesti o grozotnih mučenjih, največkrat je bilo sporočeno, da je sekretarka okrožnega aktiva Leopoldina Mekina izdala večino podatkov, tudi takih, o katerih sta vedela le ona in z njo soočeni aktivist Osvobodilne fronte. Ko sva s Helo Skulj februarja 1945 na sestanku analizirali te vesti, sva prišli do enakega sklepa, da Mekinova resnično izdaja.

Ilegalci, ki nas bela policija ni dobila, smo izgubili ilegalno stanovanje. Noč za nočjo smo po Ljubljani iskali nova zatočišča. Veliko naših znanih aktivnih članov Osvobodilne fronte je bilo aretiranih, drugi so trepetali pred policijo. Dvakrat so noč za mojim odhodom belogardisti preiskali stanovanje, v katerem sem prenočila. Kljub množičnim aretacijam požrtvovalnost, pogum in pripadnost Ljubljancem Osvobodilni fronti niso bili nič manjši. Sprejemali in prenočevali so nas ilegalce. Ob slovesu so nam zaželeli srečo in prenekateremu od nas stisnili v roko majhno popotnico – prepečeneč, košček sira, suho klobaso itd., čeprav sami niso imeli dovolj hrane.

Neko noč februarja 1945 sem pozvonila pri aktivistki okrožnega aktiva Antifašistične fronte žensk v Ljubljani Mariji Rezelj. Bila je hišna pomočnica pri sestri Milene Sušnik. Začudila se je: »Marina,¹ kaj še nisi v partizanih?« Prenočila me je in mi naslednji dan preskrbela novo ilegalno stanovanje pri Pehanijevih na Bleiweisovi cesti. Rezleva je aktivno delala do konca vojne. Med drugim je organizirala tudi mnoge skupine pripadnikov Osvobodilne fronte in bila moja zveza s Helo Skulj, ki je povezovala ilegalce in aktiviste, ki jih niso aretirali, v Ljubljani do osvoboditve.

Pri Pehanijevih so ostali mati, hčerka Babi in pomočnica Angelca, medtem ko je bil oče Pehani zaradi delovanja pri Osvobodilni fronti zaprt v Dachauu. Vse tri so požrtvovalno sodelovale z Osvobodilno fronto in so zelo skrbele zame. Od Pehanijevih sem vzdrževala zvezo v Trnovem in za Bežigradam. Nekega dne je v stanovanje nepričakovano vstopil – vhodna vrata so bila namreč odklenjena, hišni lastnik. Poznal me je, a ker mu nismo zaupali, sem še istega

dne odšla za Bežigrad k Ogrinčevim. Tam sem ilegalno stanovala do konca vojne. Ogrinc je bil živahen in razgledan mož, oba s hčerko Vido pa pogumna in prisrčna, prav kakor lastnica hiše, v kateri so stanovali Ogrinčevi, Marička Mušič in njen sin Miklavž.

Aprila se je slovensko osvobodeno ozemlje zelo razširilo, obroč zavezniških armad in Jugoslovanske narodnoosvobodilne vojske okrog okupatorja se je ožil, nasilje domaćih izdajalcev in nemških fašistov pa se je spričo bližajočega se poraza in njihove negotove usode večalo. Trepetali smo za življenja naših sodelavcev v zaporu. Žal se je naša bojazen uresničila. Tik pred svobodo so na Turjaku ubili sedemindvajset poštvovalnih, pogumnih aktivistk in aktivistov. Konec aprila 1945 so se skozi Ljubljano začele umikati fašistične tolpe. Domobranci so pognali v beg pred komunisti tudi civilno prebivalstvo. Po Dolenjski cesti so utržene živali vlekle natovorjene lojtnike z zbeganimi kmečkimi družinami in njihovim imetjem. Aktivisti Osvobodilne fronte in ilegalci smo jih ustavljali in nagovarjali, naj se vrnejo domov in naj se ne bojijo partizanov.

Ves čas pa smo se trudili povezati skupine in zato vztrajno iskali po linijah in zvezah, katere smo vzdrževali pred zadnjimi množičnimi aretacijami. Poglavitne naloge so bile zaščita prebivalstva, sporočanje vesti, zbiranje hrane, sanitetnega materiala, vsega, kar bi lahko prišlo prav ob morebitni krvavi bitki za Ljubljano. Prebivalci in aktivisti Osvobodilne fronte Ljubljana, organizirani v narodnoosvobodilnem boju, so storili, kar so mogli, da bi partizani lahko čim bolj neovirano vkorakali v Ljubljano. Ves april so se prebivalci Ljubljane pripravljali na njihov sprejem. V trgovinah je zmanjkalo papirja rdeče, bele in modre barve. Iz njega so spleтали girlande za okras oken in izdelovali zastavice. Šivali so zastave s peterokrako rdečo zvezdo. Navsezgodaj zjutraj 9. maja, še v temi, je bilo povsod po Ljubljani slišati udarce kladiv – pribijali so zastavice. Na poslopjih so zavihrale zastave. Ljubljancani so zaljšali okna s cvetjem, obešali čez okrašene balkone preproge, zbirali so se na cestah s šopki cvetja, steklenicami vina ali žganja za dobrodošlico naši partizanski vojski. In partizani so pričeli prihajati...

Sprva posamič, nato v vojaških formacijah, peš, na kamionih, konjih. Ljudje so vz-

klikali naši vojski, objemali partizane, jim ponujali okrepčila, prepevali partizanske pesmi, pa tudi jokali od ganotja in navdušenja. Veselja in olajšanja ob prihodu naše vojske ne bo nihče, ki ga je doživel, pozabil.

Že ponoči na 9. maj in prve dni svobode smo aktivisti organizirali prostore za rajonske odbore Osvobodilne fronte, saj se je ta takoj lotila opravljanja novih nalog pri uresničevanju vizije naše družbe, kakor si jo je bila zapisala v svoj borbeni program.

3. maja 1986

OPOMBA

¹ Ilegalno ime Štefke Kump.

Zdenka Šinkovec:

Septembra 1944 je k nam, k Sajovčevim, na Svetčevo ulico 4, prišla stanovat ilegalka Štefka Kump-Sever, okrožna sekretarka Antifašistične fronte žensk. Skrili smo jo v bunker za mansardno sobo, v kateri je spala Ančka Rifel, poročena Cirk. Okrog 20. januarja 1945 je Ančka obiskala svojo sošolko Korbanovo. Stanovala je na Starem trgu, v isti hiši kot Kumpovi, nasproti njihovega stanovanja. Od nje je zvedela, da so aretirali Štefkin sestro Maričko, ki je zahajala tudi k nam. Mama, sestra in jaz smo bile prepričane, da so jo zasledovali, zato smo začele mrzlično iskati novo ilegalno zatočišče za Štefko. Štefka nas je najprej napotila k Nadi Dolenc v Prule, vendar je Nada že bila aretirana. Pri Tonetu Pogačniku iz Podnarta – stanoval je na Miklošičevi cesti, in vedela sem, da ima v hiši bunker – sem zvedela, da so vsi bunkerji v Ljubljani bržkone izdani. Približno po tednu dni, okrog 28. januarja, smo zjutraj odkrile okrog hiše stopinje v snegu, zato je Štefka napisala pismo za Mirka Oražma z Gosposvetske ceste 10. Odnese mu ga je sestra Nena. Mirko je naročil, naj bo Štefka ob 20.30 preoblečena v moškega in pripravljena za odhod. Ob napovedani uri je prišel ponjo in jo odpeljal. Ob pol tretji uri zjutraj pa je vdrla v stanovanje policija. Preiskali so vso hišo, a bunkerja, vhod vanjo je bil skrit za omaro, niso odkrili. Zato pa so aretirali mojo mamo Julko Sajovic.

Takoj zjutraj, ko so odpeljali mamo, smo odmaknile omaro in bunker temeljito prezračile in pospravile. Toda policisti so se vrnili in našli bunker, a zato smo bile krive same, saj omare še nismo postavile nazaj. Ne-

na in Ančka sta bili takrat doma sami. Najprej so zasliševali Neno in nato Ančko. Ančka je k sreči slišala ves Nenin zagovor, zato je lahko odgovarjala tako, da sta se njuni izjavi skladali. In čeprav so ji ponudili vse na špeh premoženje, če bi povedala, ali je bila Štefka skrita pri nas, bunkerja ni izdala.

V času, ko se je Štefka Kump skrivala pri nas, sta hodila k njej na sestanek najprej Vladimir Svetina-Ivo in nato Leopoldina Mekina, z ilegalnim imenom Neža. Ko se je mama 5. ali 6. maja vrnila iz zapora v prisilni delavnici na Povšetovi, je pripovedovala:

»Na policiji so mi med zasliševanjem zavézali oči. Ker nisem priznala, da se je Štefka skrivala pri nas, so me pošteno pretepli. Čez čas so me porinili iz zasliševalne sobe na hodnik. Tam sem zaslišala znan glas: 'Da, Svetčeva 4!' Strgala sem si obvezo z oči in zagledala na koncu hodnika Nežo. Takoj sem jo prepoznala. Zato sem na drugem zaslišanju trdila, da Štefka ni stanovala pri nas, da se je pri nas z Nežo le sestajala in da sem za to vedela le jaz in noben drug član moje družine. Jetnice v prisilni delavnici smo vse po vrsti ugotavljale, da je izdajala Neža«.

5. aprila 1986

PRIPIS

Tanja Sajovic, s partizanskim imenom Jana, in Jan Sajovic, s partizanskim imenom Jan Gorjan, moja sestra in brat, sta padla v partizanih. Nena, organizirana mladinka in skojevka, je morala v času, ko je bila pri nas Štefka, po nalogu prekiniti aktivno delo. Ponovno se je vključila vanj približno mesec dni po mamini aretaciji.

Anuška Vode-Kerševan:

Z mamo Marjanco Vode sva stanovali v hiši na Tržaški cesti 21, v prvem nadstropju. Stanovanje je imelo kuhinjo, sobo in verando. Hiša je imela dva izhoda. Moj brat Marjan, mornariški podoficir, radiotelegrafist na podmornici Osvetnik, je bil 9. oktobra 1941 v Ljubljani obsojen na smrt, pozneje pa pomiloščen in odgnan v italijanske zapore.

Mama je delala za Slovensko narodno pomoč, skrbela je za jetnike in ljubljanskih zaporih. Skrbno sem ji urejala beležke o porabi materiala in jih skrivala za tramovi na podstrešju. Tako sem nekoč za zaboj od-

krila prostor velik kot sobica. Vhod vanj je bil tako ozek, da si se moral skozenj splaziti. Z mamo sva ga sklenili preurediti v skrivališče blaga in bunker za ilegalce. Prostor sem očistila, stene prevlekla z rjuhami in namestila vanj dve žimnici, posodo, rezervno hrano in vrč z vodo.

Pri nas je večkrat prenočevala Ana Zihherl-Mami. V našem stanovanju, ki je bilo ena od njenih stalnih točk v tem delu mesta, je imela tudi stalno skrivališče materiala za ilegalčke.

Dne 23. decembra 1943 mi je uspelo pripeljati iz gestapovskih zaporov v Ferrari brata Marjana, Marcela Kroneggerja, Jožeta Pirca, Draga Makuca in še nekega jetnika. Marjan in Marcel Kronegger sta se naselila v bunkerju, vendar sta v njem le prenočevala. Med bombardiranjem Ljubljane je bila streha naše hiše odkrita, zato smo bunker pospravili in stvari skrili v zabojih na podstrešju. Nemška komisija, ki je ocenila škodo in odobrila popravilo strehe, ni opazila ničesar. Ko je bila streha popravljena, sva z bratom ponovno uredila bunker. Marcel je medtem odšel v partizane.

Ziherlova mami je takrat stanovala v Gerbičevi ulici. Čeprav je bilo naše stanovanje zelo kompromitirano, nas je prosila, da bi se smela preseliti v naš bunker. Tako je v njem prebivala skupaj z mojim bratom Marjanom. Bila sta zelo previdna. Mama ju je poklicala v stanovanje šele, ko se je vrnila s sodišča. (Jaz sem bila zaposlena na železnici in skoraj ves dan odsotna). Po vdoru v vrste Osvobodilne fronte 27. januarja 1945 je Ziherlova opozorila mamo na izredno nevarnost. Poslej je tudi sama omejila svoje gibanje na najnujnejše.

Zadnje noči pred osvoboditvijo sta bila v bunkerju še Jelka Tom-Lasič in Nina Založnik z Vrhovcev (Cesta na Brdo). Okrog 3. ure zjutraj na dan 9. maja 1945 so začeli prihajati od Tobačne tovarne navzgor partizani. Sosed z Langusove ulice nam je pod oknom zaklical: »Saj to so vendar partizani!« Dolga železna ograja Tobačne tovarne je bila vsa bela od cvetočega jasmína. Ponoči so jo okrasili tovarniške delavke in delavci.

Pred 6. uro zjutraj sta Marjan Vode in Jelka Tom-Lasič odhitela v Knafljevo ulico na dvorišče Kmečke hranilnice, zdaj zgradbe centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, kjer so Nemci imeli radijski oddajnik, ki so ga pred odhodom hoteli uničiti.

Noč pred 9. majem sem bila dežurna na železniški postaji v Šiški. Zmotil me je telefonski klic s svobodnega ozemlja. Nekdo je javil, da bodo naslednjo noč verjetno vkorakali v Ljubljano partizani. Kmalu nato mi je telefoniral neki domobranec iz Šentvida nad Ljubljano. »Še se bomo vrnili in te ubili, kurba partizanska!« mi je zagrozil v telefonsko slušako.

Ana Zihlerl je ostala pri nas še tri mesece po osvoboditvi, dokler nista s hčerko Vando dobili stanovanja. Njen mož Josip je izgubil življenje v Dachauu, sinova Miloš in Branko pa sta padla v partizanih.

14. junija 1986

Nina Vrenk-Založnik:

Naša hiša na Cesti na Brdo 48 je bila zunaj žične ograje, ki je obdajala Ljubljano. Oče je delal v Tobačni tovarni, mati pa kot sezonska delavka v Opekarni. Imela sem tudi dva brata. V mesto smo hodili čez blok s posebnimi prepustnicami. Zaposlena sem bila v Šiški na Vodovodni cesti, pri Obersnelu, ki je izdeloval okvire za slike. Od leta 1942 sem redno nosila vojaško pošto čez blok na javko, pri Bučarju, od koder so jo kurirji Edvard Kocjan, Lado Selan in Lojze Erbežnik nosili v Dolomite, pozneje pa na Dolenjsko. Pošto, ki sem jo prinesla v mesto, sem oddala pri Marjanci Vode na Tržaški 21, pozneje pri Mlekuževih v Tobačni ulici.

V partijo me je leta 1943 sprejel Edvard Kocjan, vendar sem ostala kurirka. Marca 1944 so ujeli in ubili Eda, Jožeta Skubica z Vnanjih Goric, kurirja za Dolenjsko, jaz pa sem odšla na sedež oblastnega komiteja Skoj za Gorenjsko. Tam sem delala, dokler me niso premestili v tiskarno Murka in končno v Podlonek na Jelovici. Tam so nas zajeli Nemci in nas čez Železnike in Škofjo Loko odgnali v Goričane. Hotela sem pobegniti, toda gestapovec Dolinar me je ujel, me vrge na kamion in mi pri tem hudo poškodoval čelo in glavo. Nato so me odvedli v Šentvid, od tam pa v Ljubljano. Zaprli so me najprej v klet v poslopju gestapa (v Slaviji) in nato na sodišču. Tam me je prepoznal Vrhovec, oče Staneta Vrhovca, in opozoril name našega paznika Skoka. Ta je devet mesecev skrival moje dokumente. Javila sem se za pospravljanje zgradbe in tako vzpostavila stike z drugimi jetniki in jetniki. Z menoj v celici so bile Ančka Volk,

Vida Tom-Jelka, in druge. Pod nami je bil v samici zaprt neki partizan¹ z Bleda, pozneje so ga ubili na Turjaku. Pošiljale smo mu novice in hrano, ki nam jo je nosila Marjanca Vode. Zvečer, preden so ga odpeljali, smo mu zapele Hej, brigade... in Kot žrtve ste padli...

Dne 6. maja so nas začeli spuščati na prostost. Ker nisem mogla domov, saj bi bila morala čez blok, sva z Jelko šli k Vode-tovim. V njihovem bunkerju sva dočakali svobodo. Oče me je lahko odpeljal domov šele tri dni potem, ko so v Ljubljano vkorakali partizani.

6. junija 1986

OPOMBA

¹ Tonček Čop, ubit na Turjaku.

Vida Tom-Lasič:

Po nekaj tednih bivanja v tej sobi sem začela verjeti, da je vse hudo že za menoj, da je treba le še počakati na konec vojne. Potem je nekega dne sredi februarja prispela na sodnijo skupina jetnic iz domobranskih zaporov. Ena izmed njih me je poiskala med sprehodom na dvorišču in mi povedala, da me je Tina izdala. (Vida Tom-Lasič je ustno pojasnila, da je Tina Leopoldina Mekina, op. uredništva).. Nisem je poznala in nisem hotela priznati, da sem res tista, o kateri je govorila. Vendar je naštel toliko podrobnosti o mojem delu, da nisem več dvomila. Kaj takega je lahko izpovedala le Tina. Morda so ob aretaciji našli pri njej kakšne dokumente in ni mogla tajiti ali pa je klonila med mučenjem. Povedala je, da sem ilegalka Hela, vodja radijskega sektorja, da me je Vlasta poslala v partizane, kjer naj bi se dogovorila s telegrafisti in prišla nazaj s postajo, da sem imela dva oddajnika, da sem bila poleti ponovno v glavnem štabu in da sem vzdrževala zvezo z njim, da sem imela zvezo z ljubljansko obveščevalko Asto, da sem stanovala najprej pri Štefki... Razen imena in rojstnih podatkov se moj in njen zapisnik z zasliševanja v ničemer nista ujemala.

Spet se bo začelo, vendar drugače, sem z grozo pomislila. Zdaj so vedeli vse, nič se mi ne bo treba truditi, in izmišljati, nič reševati, nič ugibati, saj so bili vsi, ki jih je naštel Tina, v partizanih ali v domobranskem zaporu. Kljub strahu pred novimi zasliševanji sem občutila tiho zadovoljstvo,

skoraj zmagoslavje, ker se tem ošabnim in domišljavim gestapovcem ni posrečilo odkriti resnice, ampak so jo izvedeli šele čez štiri mesece zaradi izdajstva.

PRIPIS

Iz knjige Vide Tom-Lasič: Kliče vir, vir, vir ..., Založba Borec, Ljubljana 1986.

Stana Vrhovec-Moravec:

Moje ilegalno ime je bilo Saša. Do marca 1944 sem bila kurirka okrožne sekretarke Marice Dekleva, od marca do septembra pa sem delala pri Slovenski narodni pomoči. Jeseni 1944 sem delala pri partijski intendanci, skrbela sem za hrano za ilegalce. Nekako v tistem času sem se povezala z Mimi-Nežo (Leopoldina Mekina) in Tonetom (Brane Tuma). Za njuno pravo ime sem zvedela šele po vojni.

Prvi sestanek s Tonetom sem imela pred Dramo. Ne vem, ali sva se pozneje še kdaj sestala ali pa sva bila povezana prek kurirk in drugih sodelavk. Navodila in živilske karte sem dobivala neposredno od Neže-Mimi in prek ilegalke Ilonke.¹ Spominjam pa se še neke Mime, vendar več kot imena ne.

Neža-Mimi me je obiskala tudi v stanovanju sestre Kristine Brenk na Mirju 4. Pri njej sem živela ilegalno, prijavljena pa sem bila v Domu visokošolk v Gradišču 14. Z Marinko Šterk sem bila dogovorjena, da je Mima (ne Mekina) puščala pri njej mojo pošto.

Dobila sem tudi seznam z imeni in naslovi ljudi, ki so hranili zaloge živil. Šlo je večidel za nekaj kilogramov moke, testenin, marmelade. Seznam je bil napisan na listu tankega pisarniškega papirja, a sem ga le malo uporabljala, saj sem običajno dobivala navodila in potrebno hrano sproti. Nenehno sem se bala, da bo skupaj s ponarejenimi živilskimi kartami prišel v roke policiji, zato sem ga, ko je bila nevarnost aretacije vse večja, izročila Izi Kovačič-Modic, da ga je skrila na vrtu. Takoj po vojni mi ga je Iza vrnila in jaz sem ga izročila Vlasti (Miri Tomšič).

Nežo-Mimi sem prosila, naj me zaradi vedno pogostejših vdorov policije v organizacijo Osvobodilne fronte pošlje iz Ljubljane, vendar mi je odgovorila, da moramo vztrajati, kar nas je še ostalo.

Največ skrbi in dela je bilo s ponarejenimi živilskimi kartami. Morala sem jih v nov-

čiti v pekarijah in trgovinah in hrano odnesti. Obiskovala sem pekarno v Medvedovi cesti v Šiški, majhno pekarijo v Trnovem blizu cerkve, Kavčičevo v Gradišču, trgovino Pezdir v Gradišču in trgovino na Cojzovi 1, pa tudi druge. Danes teh pekarij in trgovin ni več. Trgovci so se bali prevzeti preveč kart. Bali pa so se tudi moje morebitne aretacije, saj niso mogli vedeti, ali bi vzdržala zaslisanje, ne da bi kaj povedala. Od časa do časa so se jim nabrale tudi prevelike zaloge, zlasti moke, in ker so se bali kontrole, jih je bilo treba na hitro prenesti drugam. Pri tem mi je največ pomagala sestra Julka Logar. Po vrnitvi iz italijanskih zaporov decembra 1943 je ostala v Ljubljani. Vse tri sestre in Kristinin dojenček smo stanovali v eni sobi na Mirju. Na oknu so visele plenice, kadar je bilo varno priti domov. Februarja 1945 nas je Marica Dekleva opozorila, da mi grozi aretacija. Takoj sem odšla k sestrični Ančki Semolič na Dolenjski cesti. Še isto noč so me prišli aretirat na Mirje in namesto mene odpeljali Julko. Hudo so jo pretepli, da bi povedala, kje sem. O njenem delu na srečo niso vedeli prav nič.

Ilegalno stanovanje mi je preskrbel Rudolf Mencin, upokojeni učitelj in nekdanji borec za Koroško, pri Žigonovi, nekje za Tobačno tovarno. Stanovanje je bilo kletno in ne preveč varno, saj je Žigonova imela sina pri partizanih (Matjaž je bilo njegovo ilegalno ime), moža pa v nemškem taborišču. V njem sem doživela bombardiranje Ljubljane. Bombe so padle v bližino hiše. Potem mi je sestra Kristina prek Barice Janša, skupaj sta bili v zaporu leta 1943, preskrbela zvezo. S pomočjo tovarišice, ki je delala pri Todt², izkopavali so jarke okrog Ljubljane, sem prišla čez blok. V Dobrovi sem pri bratrancu počakala do mraka in se nato s kolesom odpeljala domov v Horjul. Srečno sem prišla do doma.

Tudi moja mama je bila zaprta, in to od julija do oktobra 1943.

OPOMBI

¹ Roža Klanjšček.

² Organizacija Todt se je imenovala po nemškem inženirju, nacistu Fritzju Todtu. Od leta 1940 do 1942, ko se je smrtno ponesrečil, je bil minister za oboroževanje in industrijo tretjega rajha. Organizacija je izvajala velika strateško pomembna dela z jetniki iz koncentracijskih taborišč in prisilnimi mobiliziranci, predvsem iz okupiranih dežel.

INFORMACIJE
IN ZVEZE*Marija Oven:*

Med nemško okupacijo smo stanovali v Kmečki hranilnici v Knafljevi ulici. Na dvorišču je bila radijska postaja s stalno nemško stražo. V zgradbi so Nemci imeli dve sobi. Od 1. do 8. maja so del te postaje odpeljali na Barje in ga tam uničili.

Zjutraj 8. maja je Franc Oven, moj mož, svetoval vojakom, naj ne uničijo oddajnika, marveč naj si raje rešijo lastno kožo. Zadnja njihova oddaja je bila ob 7.30 zvečer, nato so vse razbili in radio je utihnil. Pometala sem razbitine. Inž. Magajna je že prej poskril veliko rezervnih delov in s tem rešil postajo, nato jo je popravil.

Ob 4. uri zjutraj 9. maja, ko so v Ljubljano vkorakali prvi partizani, je bil radijski oddajnik nared in ob 6.30 že začel prvo oddajo v svobodni Ljubljani. Zato imata največ zaslug inž. Božidar Magajna in Vida Tom-Lasič. Inž. Dušan Vendramin pa je poskrbel za studio.

1. avgusta 1986

Vida Tom-Lasič

Spet v Ljubljani

Maja 1944 sem prišla z radijsko postajo iz partizanov v Ljubljano, da bi tu vzpostavila in vzdrževala od tod brezžično zvezo z glavnim štabom Slovenije.

Vodstvo osvobodilnega gibanja je načrtovalo radijsko povezavo mesta z osvobojenim ozemljem, še preden je zapustilo Ljubljano. Prve priprave so potekale spomladi in poleti 1942, vendar jih je roška ofenziva prekinila. Obnovili so jih marca 1943 in so trajale do septembra 1943, toda žal tudi brez uspeha. Manjkalo nam je izkušenj; kot se je pozneje pokazalo, smo uporabljali napačne valovne dolžine.

Po kapitulaciji Italije sem odšla v partizane z nalogo, da med vojnim plenom poiščem primerno radijsko postajo, se vrnem z njo v Ljubljano in poskušam uresničiti željeno zvezo. Nemška ofenziva oktobra in novembra 1943 je mojo vrnitev preprečila. Minilo je še pol leta, preden se mi je posrečilo priti v Ljubljano, da bi izpolnila svojo nalogo.

Radijska zveza naj bi omogočila hitro izmenjavo sporočil, ukrepov, nalog, nasploh hitro osveščanje med centralnim komitejem Komunistične partije Jugoslavije in iz-

vršnim odborom Osvobodilne fronte na osvojenem ozemlju in organizacijo v Ljubljani. Posredovala naj bi vojaške podatke (transport vojaštva in orožja, število vojakov v postojankah, varovanje železniške proge itd.), pomembne za partizanske enote in tudi zaveznike. Žal je delala le kratek čas (septembra in oktobra), saj so jo Nemci kmalu odkrili in uničili.

Tehničnih težav ne bom opisovala, rada pa bi obudila vsaj bežen spomin na ljudi, ki so bili meni in drugim ilegalcem v veliko pomoč; marsikdaj so naše delo sploh omogočili. To je bila množica brezimnih žensk in mater na številnih javkah, na katerih so sprejemale, skrivale in hranile aktiviste in ilegalce, posredovale njihova sporočila sodelavcem in tako stkale široko mrežo, ki je trdno povezovala upornike v njihovem boju proti okupatorju. Brez njih bi se osvobodilno gibanje v Ljubljani ne moglo tako na široko razmahniti in se ohraniti živo in neuničljivo vsa dolga štiri leta vojne – kljub stopnjevanemu nasilju.

Vedele so, da tvegajo najmanj zapor, mučenje ali taborišče, da ne izpostavljajo nevarnosti le sebe, marveč tudi svoje družine, a so kljub temu vztrajale in sproti pregovarjale strah pred aretacijo. Neomajno so zaupale v Osvobodilno fronto in bile trdno prepričane o pravičnosti našega boja in upora proti okupatorju – želele so prispevati tudi svoj delež k osvoboditvi.

Po vojni smo postavljali spomenike in prirejali proslave, na katerih smo se spominjali pomembnejših vojaških ali političnih dogodkov, pozabili pa smo na brezimno množico ljudi, ki je s svojim na videz drobnim, manj pomembnim delom, razpredenim kot korenine velikega drevesa, bila vir, iz katerega se je napajalo gibanje.

Vem, da ne morem opisati resničnih občutkov, ki so me navdajali tistega davnega poletja leta 1944, ko sem se po osmih mesecih partizanstva spet znašla v ograjeni in zastraženi Ljubljani. Prva nelagodnost spričo novega načina življenja je kmalu minila. Ko pa sem vzpostavila zvezo in oddajala, sta me navdajala tesnoba in strah, saj sem kmalu ugotovila, da so me Nemci odkrili in da me zasledujejo. Čutila sem, kako se zožuje obroč okrog mene. Poleg strahu, kaj bo z menoj in zvezo, me je kot kamen na srcu težila skrb, kaj bo z ljudmi, ki so mi dajali prostor za delo.

Ne vem, kakšna zla sreča je hotela, da so povsod, kjer sem oddajala, živele le matere z otroki. S kakšno pravico sem tudi te izpostavljala nevarnosti, da jih zaprejo, mučijo ali odpeljejo v taborišča?

Hudo sem si želela, da bi mogla delati kje čisto sama, v kakšni samski sobici, baraki, kleti, pralnici, kjerkoli, da le ne bi bil nihče soudeležen. Celo na grobnico sem pomislila. Žal so to bile in ostale samo želje.

Dodatno težavo pri iskanju stanovanja za moje delo je pomenila petnajst metrov dolga antena, ki jo je bilo treba neopazno napeti zunaj, torej sem potrebovala hišo z vrtom ali vsaj velikim podstrešjem. Teklo je že četrto leto vojne, tisoči Ljubljčanov so bili v partizanih, zaporih in taboriščih, aktivisti, ki so še delali v mestu, pa stalno ogroženi od gestapa in kvizlinških policij – zares je bilo težko najti stanovanje za kolikor toliko varno delo.

Najprej sem se nastanila v podstrešni sobi pri Štefki Lavrih. Nadvse pristrčno me je sprejela, mene pa je stisnilo pri srcu, ko sem zagledala v košari desetmesečnega dojenčka. Kaj če me odkrijejo ali najdejo v vozičku pod otrokom kup Slovenskih poročevalcev, ki jih je prenašala Štefka? Zelo nesrečna sem bila tiste dni, ko sem oddajala iz njenega stanovanja. Bala sem se, da me bodo zdaj zdaj odkrili in me aretirali. Nikogar nisem imela, ki bi nadziral okolico in me opozoril, če bi opazil kaj sumljivega.

Čez dober mesec sem se preselila k Mariji Ivančič, vdovi z dvema otrokoma. Mož ji je umrl nenadoma, njen komaj sedemnajstletni sin je padel v partizanih. A je zatajila bolečino in neutrudno delala naprej. Bila je plemenita, izjemno pogumna in požrtvovalna ženska. Pomagala je, kjer je le mogla. Ko so me gestapovci skoraj zalotili med delom v njenem stanovanju in sem se morala umakniti, mi je ponudila, da bi njen osemletni sin odnesel radijsko postajo, saj je bilo manj verjetno, da bi ustavljali in preiskovali otroka. Seveda sem to odločno odklonila.

Postajo sem srečno prenesla v stanovanje, ki mi ga je priskrbela Marija pri svoji prijateljici Slavi Sever. Tudi ona je imela dva otroka, moža pa v Dachau. Še bolj krivo sem se čutila, ker sem s svojim delom spravljala v nevarnost vso njeno družino, saj sem prišla k njej po »prijateljski poti« in ne preko organizacije Osvobodilne fronte. Ker sem morala menjavati kraj oddajanja,

sem šla k Mari Romih. Tam sem že stanovala pred odhodom v partizane. V hiši je bilo celo skrivališče, zgrajeno posebej za radijsko postajo, a žal takrat neuporabno, ker je v sobi stanoval domobranski oficir. Delala sem v uti na vrtu. Mara je imela dva majhna otroka, moža pa pri partizanih. Kljub velikemu tveganju me je sprejela odprtih rok. Ko sem se čez dober teden drugič oglasila pri njej, so me gestapovci med delom aretirali. In Maro tudi.

Koliko pozabljenih imen, koliko javk, kjer smo ilegalci in aktivisti puščali in sprejemali sporočila, ilegalni tisk in drugo gradivo, kamor smo prihajali kdaj pa kdaj tudi takrat, ko smo se hoteli premraženi ogreti, umakniti pred zasledovalci, si potešiti lakoto ali občutiti toplino izgubljenega doma. Vse te ženske, matere, ki so nam pomagale, so nas sprejemale kot lastne otroke, nas pogrele z vročim čajem, nasitile s kosom kruha, tolažile, kadar nas je zadela nesreča, in spodbujale s toplo besedo.

Spominjam se Tončke Kobal, pri kateri je bila javka za sodelavce Kričaća, njenega zaskrbljenega obraza, kadar sem odhajala z ilegalnim gradivom, pa veselja, ko se je vse srečno izteklo. Ko sem bila zaprta, je, čeprav mi niti mati ni smela pošiljati paketov, našla pot do mene in mi poslala toplo obleko in obutev, ko je zvedela, da čakam na transport za taborišče. Pa še priboljške v hrani, celo božično potico.

Ali pa Vodetova Marjanca ... Ta se je venomer bala, da ne bi bili lačni in je vselej našla kaj za pod zob, čeprav je živela v revščini. Izžarevala je neko posebno milino in dobroto, da je postalo človeku toplo pri srcu že ob pogledu nanjo. Nekoč mi je postregla z mlečno kašo. Mudilo se mi je na sestanek, nestrpno sem pogledovala na uro, pihala kašo in še vročo nosila v usta, da sem si pošteno opekla jezik. Potem sem tekla na vso moč, da bi zamudila čim manj.

S svojim spominom želim iztrgati pozabi le majhen del tiste nepregledne množice privržencev Osvobodilne fronte, ki so delali tiho, skoraj neopazno, a zvesto in vztrajno. Prav bi bilo, če bi se jih kdaj spomnili in priznali, da jim veliko, veliko dolgujemo. Podobno kot kmetom, ki so dolgo štiri leta prehranjevali našo vojsko, pa se jim tudi še nismo oddolžili niti z besedami, kaj šele z dejanji.

Vida Tom-Lasič

Govori radio Svobodna Ljubljana

Že od leta 1966 se širijo napačne govorce o tem, kaj se je dogajalo na ljubljanski radijski postaji na dan osvoboditve 9. maja 1945.

Prvič in zadnjič – vsaj kolikor je meni znano – so bili objavljeni po radiu resnični podatki o tem leta 1985, ob štiridesetletnici osvoboditve. Takrat je prišel k meni novinar radia Sivec in posnel besedilo oddaje z dne 9. maja 1945, oddajano je bilo med pol sedmo in deveto uro; prebrala sem ga iz svojih originalnih zapiskov, ki jih še hranim.

Da ne bi na novo pisala o že dolgo znanih in dokazanih stvareh, bom navedla kar besedilo, ki sva ga napisala s prof. inž. Božidarjem Magajno 22. maja 1975 kot odgovor na netočne podatke v časopisnih in revijalnih člankih in je bil prebran tudi v oddaji Še pomnite tovariši maja (ali junija) 1975:

»Ob tridesetletnici osvoboditve je bilo objavljeno tako po radiu kot v dnevnikih in revijah veliko spominskih zapisov, ki se nanašajo na dogodke iz tistih dni. Razumljivo je, da je postal spomin po toliko letih nezanesljiv in so se zato pojavili v nekaterih pričevanjih tudi napačni podatki. V mislih imam dogodke, ki so potekali 9. maja 1945 na ljubljanski radijski postaji ali, točneje, na oddajniku. Da bi bila podoba bolj jasna, je treba poseči še nekaj let nazaj.

Partijska tehnika, ki jo je že pred vojno organiziral Tone Tomšič, je dala ob ustanovitvi Osvobodilne fronte gibanju na razpolago svoj tehnični aparat, ki je obsegal različne sektorje dela, kot ciklostilni, grafični, dokumentni, gradbeni, nabavni itd. Sredi leta 1941 se mu je pridružil še radijski. Organizacijo in vodstvo radijskega sektorja je Tone Tomšič naložil Milku Gorsiču, absolventu elektrotehnične fakultete in prekaljenemu komunistu, ki je imel že izkušnje z ilegalnim delom. Delo v radijskem sektorju je organiziral zelo konspirativno, po strogo ilegalnih načelih. Med nalogami, ki jih je ta sektor uspešno opravil, so bile propagandna postaja Kričać, radiotelegrafska postaja za zvezo s tujino, več postaj za partizansko vojsko itd. Že leta 1941 je radijski sektor pritegnil k sodelovanju tudi nekatere tehnike, zaposlene na ljubljanski radijski postaji, ki so budno spremljali vsa dogajanja na radiu.

1. junija 1987

Sproti so obveščali Goršiča in ekipo Kričača o okupatorjevih namerah in ukrepih. Oktobra 1943 se je radijski sektor preselil na osvobodeno ozemlje in tam osnoval partizanske radiodelavnice. Pred svojim odhodom v partizane sem kot vodja sektorja (prevzela sem ga po Goršičevem odhodu v partizane septembra 1942) naročila nekaterim tehnikom na ljubljanski postaji, da je njihova glavna naloga poskrbeti za to, da bo radijska postaja ob prihodu partizanov delala. Ko sem se leta 1944 vrnila na delo v Ljubljano, sem obiskala nekatere tehnike z ljubljanske postaje in jih ponovno spomnila, naj pravočasno pripravijo vse potrebno.

Od tehnikov, članov radijskega sektorja, sta leta 1945 ostala samo še dva. Delo sta si razdelila tako, da je inž. Božidar Magajna prevzel skrb za oddajnik, inž. Dušan Vendramin pa za studio. Ko se je bližal konec vojne, sta priredila urnik dela tako, da je bil vsaj eden od njiju vedno v službi, da bi lahko ob vsaki morebitni spremembi ali ukrepu okupatorja takoj kaj storil, kot sta se bila dogovorila.

Tri dni pred osvoboditvijo Ljubljane so izpustili iz sodnih zaporov vse politične jetnike, med njimi tudi mene. Takoj sem poiskala zvezo z Magajno, da bi zvedela, kaj so naredili za rešitev postaje. Povedal mi je, da je skril vse nadomestne dele v klet med arhiv v stavbi, kjer je bil nameščen oddajnik (zdaj Tomšičeva ulica, poslopje CK ZKS). Tam je skril tudi edino rezervno oddajno cev, mikrofonski ojačevalnik in gramofon z nekaj slovenskimi ploščami. Računal je, da iz studia na Cankarjevi cesti morda ne bo mogoče oddajati. Oddajnik in studio je takrat še stražila nemška vojska.

Naslednjega dne, 8. maja 1945, sva se s kolegom ponovno sestala dopoldne in popoldne. Ker je takrat že kazalo, da se bodo Nemci po večerni oddaji umaknili, sva se dogovorila, da bo ostal na oddajniku tudi čez noč. Zato je Magajna sporočil kolegu, ki bi ga moral zamenjati v službi, da bo sam prevzel dežurstvo.

Zvečer okoli 19.15 so Nemci odšli. Vojak, ki je dobil ukaz, da uniči oddajnik, je velel Magajni, naj se odstrani, češ da bo postajo razstrelil. Ta pa mu je dopovedoval, da je tako uničenje nesmiselno, saj je pravzaprav že konec vojne, in ga pregovarjal, naj ne počenja neumnosti. Če pa že mora izpolniti ukaz, mu je predložil, naj razbije elektronke in s tem onesposobi oddajnik. Nazadnje se

je vojak lotil oddajnika s puškinim kopitom, razbil elektronke, instrumente, tuljave, potrgal žice, zdrobil in zmečkal vse, kar se je dalo, in odšel.

Ko se je inž. Magajna prepričal, da Nemcev ne bo več nazaj, je poklical hišnika Ovna in njegovo ženo, da sta mu pomagala očistiti razbitine in prinesli iz kleti nadomestne dele. Takoj je začel popravljati oddajnik in delo v glavnem ponoči že končal.

Devetega maja 1945 zgodaj zjutraj, še pred koncem policijske ure, sem se z Marjanom Vodetom (pri njih sem prenočevala) odpravila na postajo. Inž. Magajna – tam je bil sam – mi je povedal, da je oddajnik popravljen. Ker ni bil zastražen, sem pohitela do bližnje policije v Šubičevi ulici in od tam pripeljala partizane za stražo. Bili so to Hercegovci iz 29. divizije, tako utrujeni, da so kar posedli po tleh in dremali.

Takoj nato, ob 6.30 po poletnem času (5.30 po našem), sem stopila pred mikrofonski sporočila veselo novico po radiu z besedami: »Govori radio Svobodna Ljubljana! Ljubljana je osvobodjena! ...«

Čisto spontano, da bi dala temu svečanemu trenutku večji poudarek, sem poimenovala postajo radio Svobodna Ljubljana. Sporočilo so Ljubljančani dobro slišali, saj so me znanci prepoznali celo po glasu, čeprav je bila moč postaje nekoliko manjša, kot če bi oddaja potekala iz studia, ki tedaj še ni bil povezan z oddajnikom in pripravljen za delo.

Kmalu sva se s kolegom Magajno znašla v zadregi, saj nisva imela pripravljenega nobenega programa. Svojo nalogo – usposobiti postajo za delo – sva opravila in čakala, da bo prišel kdo od Osvobodilne fronte ali pa od slovenskih partizanov, da bo prevzel postajo. Vendar ni bilo nikogar. Približno do 9. ure (po poletnem času) sva bila pri oddajniku sama. Zato sva izmenoma sporočala v svet novico, da je Ljubljana osvobodjena, vpletala vmes nekaj stavkov o skorajšnji vzpostavitvi redne oddaje in celo kratek nagovor, ki sem ga v naglici načečkala na kos zmečkanega papirja (zdaj je v Mestnem muzeju), pa pozdravne vzklike narodnoosvobodilni vojski in maršalu Titu. Vmes sva vrtela plošče s slovenskimi napetostmi. Po 20 ali 30 minutah je bila oddaja za kratek čas prekinjena, ker je izpadla električna napetost. Medtem sem pohitela v studio in prinesla še nekaj gramofonskih

plošč. Ko sem se vrnila, sva nadaljevala oddajo kot prej.

Okrog 9. ure so prišli k oddajniku prvi slovenski partizani in zelo avtoritativno in zviška nastopili, kot da so prišli prevzet postajo iz rok sovražnika. Z Magajno sva jim skušala dopovedati, da je postaja že od minulega večera naša, da že dve uri in pol oddajava in čakava nanje, a so ostali enako vzvišeni in nedostopni. Napotila sva jih v studio, ki ga je Dušan Vendramin medtem že usposobil za redno delo in kjer je potem stekla redna oddaja.

Zasluge, da je ljubljanska postaja ob prihodu partizanov lahko takoj oddajala, ima radijski sektor, ki je že od leta 1941 bedel nad njo, in inž. Magajna, ki je pravočasno in v najtežjih okoliščinah, ko je bil okupator še v mestu, pripravil vse potrebno, da se je lahko širil glas po etru že v prvih urah svobode.

Ob koncu tega sestavka naj z nekaterimi dokumenti dopolnim te navedbe in določim vsaj bistvene stvari:

1.) Začetek oddaje na oddajniku, kjer sva z Magajno delala na lastno pobudo kot člana radijskega sektorja.

2.) Začetek oddaje v studiu, kjer so člani propagandnega oddelka 7. korpusa oddajali prvi redni program.

3.) Prvi napovedovalec in poimenovanje radio Svobodna Ljubljana.

ad 1.) Ohranjeni so originalni zapisi besedila prve improvizirane oddaje. V njih med drugim piše: ob 6.15 (čez 15 je napisano 30, torej 6.30 po poletnem času) je partizanska vojska (mišljena je straža, ki sem jo privedla sama) zasedla radijsko postajo, ki so jo Nemci dne 8. maja ob 19.15 razbili...

Marica Čepe navaja v članku Ljubljana v zadnjih dneh vojne, Ljubljana v ilegali IV, 1970, da se je radio prvič oglasil ob pol sedmih (poletni čas).

ad 2.) Marica Čepe v istem članku navaja, da se je napoved iz radia po zvočnikih oglasila ob 9. uri. Nato je zadonela himna. Ob 9.14 so sporočili po radiu, naj pomaknejo ure za eno uro nazaj. Torej je bila po našem času tedaj ura 8.14. Ta podatek se ujema tudi z navedbo članov propagandnega oddelka 7. korpusa v članku, objavljenem v Delu, z dne 25. maja 1966, da se je ob 8.20, potem ko so že premaknili okupacijski čas uro nazaj, po dolgih letih spet oglasila kukačica. Kot prvi napovedovalec 7. korpusa je imenovan Dušan Savnik. Tudi inž. Dušan

Vendramin (Delo, 4. junija 1966) omenja, da so se s partizani v studiu dogovorili, da bo do 9. ure (poletni čas) vse pripravljeno za redno oddajo. Zakaj so se v letošnjih člankih istih ljudi pojavile nove verzije tako o prvem napovedovalcu kot o začetku oddaje, ni razumljivo.

ad 3.) Ta točka ne potrebuje nobenih pojasnil. Tisti, ki je začel govoriti dve uri in pol pozneje, že po fizikalnih zakonih ne more biti prvi napovedovalec in prav tako ne more izbirati imena postaji, če ga ta že ima.

Za konec lahko rečemo, da sploh ni pomembno, kdo je prvi govoril, in še manj, kdo je dal postaji ime. Pomembno pa je, kdo je postajo ohranil, ne kot posameznik, marveč kot član organizacije, in kdaj je bila sporočena novica o osvoboditvi Ljubljane. To pa je v tem poročilu dovolj jasno povedano in dokumentirano.◀

22. maja 1975

Besedilo prve radijske oddaje v svobodni Ljubljani

Radio Svobodna Ljubljana: ob 6.30.

1. Govori radio Svobodna Ljubljana. V tem trenutku je prevzela narodnoosvobodilna vojska ljubljansko radijsko postajo v svojo oblast. Poslušajte naše oddaje.

2. Govori radio Svobodna Ljubljana. maj je Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije vkorakala v Ljubljano. Zjutraj ob 6.30 je zasedla tudi ljubljansko radijsko oddajno postajo, ki so jo Nemci pred svojim begom iz Ljubljane močno poškodovali, vendar nam je uspelo čez noč postajo popraviti, da lahko že oddajamo.

3. Govori radio Svobodna Ljubljana. Ljubljana je osvobodjena. Poslušalcem sporočamo, da bomo še danes, kljub poškodbam, ki jih je napravilo nemško vojaštvo pred begom iz Ljubljane, poskušali vzpostaviti redno oddajo.

4. Govori radio Svobodna Ljubljana. Ljubljana je osvobodjena. Po štirih letih najhujšega terorja italijanskih in nemških okupatorjev in njihovih slovenskih pomagačev, izdajalcev, je naše mesto spet svobodno zadihalo. Ljubljana je dočakala svoj veliki, težko pričakovani praznik. V ranih jutranjih urah so pohiteli ljudje na ulice in navdušeno pozdravili našo narodnoosvo-

bodilno vojsko, ki nam je prinesla svobodo, tisto edino, resnično svobodo, ki je doslej naš težko preizkušeni narod še ni imel, ki pa si jo je v štiriletnem boju priboril z lastnimi rokami.

Naj živi naša narodnoosvobodilna vojska!

Naj živi maršal Tito!

9. maja 1945

Ludvik Gabrovšek:

V okviru okrožnega odbora Osvobodilne fronte in okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije je deloval poseben informacijski center, ki je redno spremljal prepovedane radijske oddaje in na podlagi njihovih vesti večkrat na teden izdajal interni radijski bilten Osvobodilne fronte. Ta je bil informator okrožnega aktiva, propagande in tehnike.

Poleg tega, da sem bil kot profesor od začetka narodnoosvobodilnega boja član matičnega odbora Osvobodilne fronte za osnovne, meščanske in srednje šole in od oktobra 1944 član matičnega odbora kulturnih delavcev sem ves čas sodeloval tudi kot član informativnega centra oziroma sektorja radijskih vesti Osvobodilne fronte; oba sta bila pod neposrednim vodstvom okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije in okrožnega odbora Osvobodilne fronte za Ljubljano.

V radijskem sektorju, ki smo ga imenovali Radijski krožek Osvobodilne fronte, je delovalo le nekaj aktivistov. Radijske vesti je že leta 1941 začela urejati Marija Vilfan, ki pa je spričo vse večjih potreb v začetku leta 1942, stopnjevanje fašističnega terorja, aretacij, zaporov, smrtnih obsodb, deportacij, talcev, bodeče žice okrog mesta, oddaje vseh radijskih sprejemnikov itd., pritegnila poleg mene še prof. Mileno Kos-Bežan, prof. Danila Goloba in Antona Preinfalka, pozneje pa se nam je pridružil tudi prof. Janko Branc. Delo smo si razdelili glede na znanje jezikov in prek ilegalnih radijskih sprejemnikov poslušali vse važnejše radijske oddaje v Evropi, posebej skrbno London, Moskvo in Radio Svobodna Jugoslavija (z ukrajinskega ozemlja). Oddaje so bile seveda zelo motene, vendar se nam je kljub temu posrečilo ujeti vse pomembne vesti. Poslušati smo morali veliko radijskih po-

staj, zato smo izdelali za podnevi in ponoči urnik poslušanja, tako da smo lahko poleg frontnih vesti poslušali tudi vse pomembnejše govore in izjave vodilnih evropskih politikov, begunske jugoslovanske vlade, vrhovnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije ter Avnoja, po osvoboditvi Beograda pa sklepe jugoslovanske vlade in govore maršala Tita. Zanimive so bile tudi oddaje italijanskih ilegalnih postaj. Radijska poročila smo prevedli, izbrali med njimi pomembnejša, nato jih je Marija Vilfan uredila in pretipkala v potrebnem številu izvodov ter prek kurirjev in javk poslala okrožnemu vodstvu. Potem ko je po kapitulaciji Italije Marija Vilfan odšla na osvobojeno ozemlje, je njeno delo prevzel pravnik Anton Preinfalk. Radijski bilten je redno izhajal vsakih nekaj dni, ne glede na občasne težave z javkami oziroma kurirji. Člani krožka smo se pogosto sestajali, pozneje največkrat na domu prof. Goloba, in pretresali vojaški in politični položaj ter se dogovarjali o nadaljnjem delu. Občasno smo dobivali navodila iz okrožja, odvisno od potreb osvobodilnega boja. To delo nam je omogočilo zelo dober pregled nad vojaškim in političnim položajem v Evropi in oceno tega položaja. Čedalje bolj smo občutili in spoznavali, da se približuje popoln poraz nacizma in da se zato tudi vse bolj začenja politični položaj pri dokončnem obračunu nasprotujočih si interesov in namer. Jeseni 1944 je nemška organizacija Todt mobilizirala veliko mladih pri gradnji obrambnega pasu, tako tudi za kopanje strelskih jarkov zunaj Ljubljane. Osvobodilna fronta tega ni mogla preprečiti, zahtevala pa je, da se aktivistično delo nadaljuje. Mene so poslali na prisilno delo v Postojno. Tam sem se prek sestre dr. Božidarja Lavriča povezal s partizani, in ker sem se lahko redno vračal v Ljubljano, sem večkrat oddal sporočila Preinfalku. On pa me je seznanil s položajem v mestu, z vse bolj množičnimi aretacijami aktivistov in nazadnje s pravim vdorom v organizacijo Osvobodilne fronte in Komunistične partije Slovenije za Ljubljano. V začetku februarja so aretirali Preinfalka, Branca in Bežanovo, tako da sva delo, v skromnejšem obsegu seveda, nadaljevala sama z Golobom. Konec januarja sem namreč tako hudo zbolel, da so me morali iz Postojne prepeljati v ljubljansko bolnišnico, potem pa sem ilegalno ostal v mestu. Pisanje radijskih vesti in dru-

go agitpropovsko delovanje se je preneslo v matični odbor prosvetnih delavcev Osvobodilne fronte, čeprav se je tudi v njem zelo krčilo število povezav.

Milena Bežan je iz zapora tajno sporočila, da tudi Golobu grozi aretacija, zato je takoj skupaj z ženo in otrokom šel v ilegalo. Policija ga je zaman iskala. Skrival se je za Bežigradom. Prevzel sem skrb za preživetje njegove družine do osvoboditve Ljubljane. Ta si je po pomladanskem vdoru policije v Osvobodilno fronto spet opomogla in se vsestransko pripravila na končno zmago. Osvoboditev smo dočakali vsi člani radijskega krožka Osvobodilne fronte.

16. junija 1986

Franc Drobež-Darko

Železniška postaja Ljubljana 1943–1945

ORGANIZACIJA

Da bi bolje spoznali, kako so se železničarji postaje Ljubljana v letih 1943, 1944 in 1945 organizirano upirali nemškemu okupatorju in domačemu izdajalcu, se moramo seznaniti z organizacijo železničarjev postaje Ljubljana v Osvobodilni fronti in Komunistični partiji Slovenije, njihovim povezovanjem z železničarji kurilnice Ljubljana, s sekcijo vzdrževanja prog, delavnic Šiška in z železničarji ob progah v italijanski ter nemški okupacijski coni ter povezovanjem organizacije železničarjev z vodstvom Osvobodilne fronte in partije mesta Ljubljane.

Člani Komunistične partije Slovenije v letih 1943 in 1944:

Janez Rupar-Nace, sekretar
Franc Drobež-Darko, namestnik
Vinko Tošnjak, član
Janez Beravs, član
Maks Majeršič, član
Franc Pangeršič, član
Alojz Bratun, član
Anton Kmet, kandidat za člana
Anton Koren, kandidat za člana

Matični odbor Osvobodilne fronte v letih 1943 in 1944:

Franc Drobež, sekretar
Stanislav Jereb, namestnik
Vinko Tošnjak, član

Marjan Biščak, član
Ančka Hrovat, članica
Anton Kmet, član
Alojz Bratun, član
Oskar Ličen, član
Viktor Jankovil, član
Anton Koren, član
Jože Žen, član

Vlakovno spremstvo, postajno, skladiščno, premikalno in kretniško osebje postaje Ljubljana je bilo povezano v tri kvartne odbore Osvobodilne fronte, ti pa prek svojih predstavnikov z mestnim odborom Osvobodilne fronte.

Narodna zaščita v letih 1943, 1944 in 1945:

Četa

Franc Drobež-Darko, komandant
Vinko Tošnjak, namestnik komandanta

Vod postaje in skladišča

Oskar Ličen, vodnik
Anton Kmet, namestnik voda

Vod voznega osebja

Vinko Tošnjak, vodnik
Miloš Funduk, namestnik vodnika

Vod premikalnega in kretniškega osebja

Maks Majerič, vodnik
Alojz Bratun, namestnik vodnika

Vod vlakovnega spremstva

Franc Trdan, desetar prve desetine
Praprotnik, namestnik desetarja
Franc Bečaj, desetar druge desetine
Vinko Krainer, namestnik desetarja
Janez Kunstelj, desetar tretje desetine
Franc Klavs, namestnik desetarja
Franc Rogelj, desetar četrte desetine
Vinko Rožmanc, namestnik desetarja

Vod postajnega in skladiščnega osebja

Jože Žen, desetar prve desetine
Anton Urbič, namestnik desetarja
Viktor Jankovič, desetar druge desetine
Anton Koren, namestnik desetarja

Vod premikalnega in kretniškega osebja

Maks Majeršič, desetar prve desetine
Marjan Biščak, namestnik desetarja
Luka Jeza, desetar druge desetine
Leopold Bitenc, namestnik desetarja

Desetine Narodne zaščite na železniški postaji Ljubljana so bile razdeljene na trojke. V vrste Narodne zaščite voznega osebja je bilo vključenih 78 članov Osvobodilne fronte, v vrste postajnega in skladiščnega osebja 23 in v vrste Narodne zaščite premikalnega in kretniškega osebja 28.

ČLANI OSVOBODILNE FRONTE SO OPRAVLJALI POMEMBNE NALOGE

Med člani Osvobodilne fronte postaje Ljubljana je bilo več kot 95 odstotkov vseh zaposlenih. V letih 1943 in 1945 se je članstvo nenehno spreminjalo. Ljudje so odhajali v partizane, pošiljali so jih v zapore ali pa so preprosto zamenjali delo. Na izpraznjena mesta odborov Osvobodilne fronte in Narodne zaščite smo vključevali nove člane. Tako nam je uspelo vse do velike aretacije železničarjev v drugi polovici novembra 1944 obdržati število aktivnih članov Osvobodilne fronte in Narodne zaščite v navedenem obsegu.

Vodilni člani naše organizacije Osvobodilne fronte so opravljali pomembne naloge:

Tako je Franc Lužar kot prometni strokovnjak skrbel za spremljanje sovražnikovega vojnega materiala, ki so ga prevažali prek železniškega vozlišča Ljubljana. Organiziral je popis vseh vagonov in pošiljk v vseh izmenah. Če smo menili, da bo okupator vojni potencial uporabil proti našim partizanskim enotam, smo o tem nemudoma, najsi je bilo podnevi in ponoči, sporočili varnostnoobveščevalni službi, našim vojnim oblastem v Ljubljani in Bazi 20. Poročila o tranzitnih vojnih pošiljkah smo redno pošiljali varnostnoobveščevalni službi v Ljubljani.

Stanislav Jereb je skrbel za razvoj in organizirano zbiranje sredstev za podporo družinam, katerih očetje ali matere so bili v narodnoosvobodilni vojski ali v zaporih. V letih 1943–1945 so z denarjem podpirali Osvobodilno fronto že skoraj vsi železničarji!

Jože Žen je kot vodja ekonomata skrbel, da so bile vedno na razpolago železniške obleke za ilegalce, ki so morali pri opravljanju nalog potovati z železnico ali pa so iz Ljubljane odhajali v partizane. Svojo nalogo je odlično opravljal.

Strokovnjak za kleparska dela Anton Koren je v sodelovanju z Lovretom Glažarjem in Rudolfom Likovičem predeloval sklepane luči vlakov tako, da so dobile dvojno dno, primerno za prevoz pošte na teren. Izdeloval je tudi zaboje za prevoz uradnih poštних pošiljk, z vsemi uradnimi oznakami vred. Ti zaboji so bili zlasti primerni za prevoz drobnega materiala in paketov za Osvobodilno fronto in narodnoosvobodilno voj-

ska in so se dobro obnesli. Pri službenih torbah za vlakovodje, manipulante in sprevodnike je naredil dvojno dno ali dvojne stranice. V tako predelanih torbah smo prenašali veliko poštних pošiljk za Bazo 20 in partizanske odrede in brigade, ki so se povezale prek železničarjev.

Anton Kmet je v sodelovanju s Tilko Vilhar, oba sta bila blagajnika potniških blagajn, spremljal potovanja okupatorjevih vodilnih ljudi. Vsakega osumljenega potnika, ki je kupil vozno karto ali overovil vozno izkaznico, sta si zapisala in o tem poročala vodstvu mestnega odbora Osvobodilne fronte, ta pa varnostnoobveščevalni službi.

Franc Pirjevec je kot vodja razporedne pisarne z vodji izmen razporejal aktiviste Osvobodilne fronte in Narodne zaščite v skupine po vlakih, ki so prevažali pošto ali pakete, kosovno blago ali aktiviste v partizane. Anton Štefanič, sprevodnik, doma iz Metlike, je bil, na primer, od leta 1941 do vključno 1944 kurir med krajema Bubnarice in Metlika. Zato je bila naloga vodij izmen, da so Štefaniča vedno razporedili na potniški vlak, ki je vozil na progi Ljubljana–Bubnarce.

Pirjevec in njegovi sodelavci iz izmen, Janez Roš, Marjan Prelec in Primarij, so sprejemali tudi vsa ustna naročila in pošto ter organizirali pogovore med ljubljanskim vodstvom Komunistične partije Slovenije, Osvobodilne fronte, vojaških referentov in varnostnoobveščevalne službe ter vodilnimi aktivisti Osvobodilne fronte in Narodne zaščite postaje Ljubljana. V prostorih razporedne pisarne, v omaricah vlakovodij, manipulantov in sprevodnikov je bilo centralno skladišče pošte za narodnoosvobodilno vojsko in mesto. Odgovorni član Osvobodilne fronte je razdeljeval železničarjem kurirjem pošto in jim povedal, kje je javka oziroma komu naj oddajo pošto na terenu ali v Ljubljani.

Razporedna pisarna voznega osebja je bila zakonspirirana za vse zunanje dejavnike, toda vedno je bila odprta za vodilne delavce ljubljanskega vodstva. Boris Kraigher je že leta 1942 dobro poznal razporedno pisarno. Vanjo so pogosto zahajali Ivanuš, Maly, Ada in Vlado Krivic, Anton Dolinšek, Petrač, Žiga Kimovec, tudi Vlasta Tomšič in Vladimir Svetina-Ivo sta jo dobro poznala. Za železničarje je bila razporedna pisarna glavna javka za stike ljub-

ljanskega vodstva Osvobodilne fronte z železničarji postaje Ljubljana.

RELEJNE POSTAJE V LETIH 1944 IN 1945

Množična udeležba železničarjev postaje Ljubljana in njihova organiziranost sta bili nezlomljivi, upornost Osvobodilne fronte pa tudi za nemškega okupatorja v letih 1943 in 1944 trd oreh. Čeprav sta partija in Osvobodilna fronta doživljali v svojem organizacijskem in kadrovskem sestavu hude udarce in pretrese, so železničarji poskušali na vseh sektorjih nadomestiti člane partije, Osvobodilne fronte in Narodne zaščite v mestu, če jim je le kadrovska sestava to dovoljevala. Moč in vztrajnost železničarjev postaje Ljubljana, da bodo sodelovali v Osvobodilni fronti, sta se krepili. Tisti, ki so v letih 1941–1943 še omahovali, so v letu 1943 začeli vstopati v vrste aktivnih delavcev Osvobodilne fronte. Pobud za sovražno delovanje proti okupatorju je bilo vse več. Pregled razvoja Osvobodilne fronte na železniški postaji Ljubljana od leta 1941 nam pokaže, da smo v letih 1941–1943 porabili veliko časa za naše organiziranje, prepričevanje o namerah okupatorja in razlago načrtov Osvobodilne fronte ter narodnoosvobodilnega boja. V drugi polovici leta 1943 smo bili železničarji organizacijsko pripravljeni in že preizkušeni v delovanju. Ker sem bil član Osvobodilne fronte ves čas in sem neposredno spremljal organiziranost železničarjev, lahko rečem, da so bili železničarji v letih 1943 in 1945 pripravljeni dati od sebe vse za zmago Osvobodilne fronte, in to so tudi dokazovali. Vsake naloge so se lotili brez omahovanja, ne oziraje se na okupatorjeve pritiske in kontrolo, in jo izpeljali do konca. Nobena akcija ni bila izdana. V vrstah železničarjev postaje Ljubljana ni bilo izdajalcev. Vsako prekinjeno zvezo z vodstvom Osvobodilne fronte in Bazo 20 oziroma njeno relejno postajo TV 2 so nadomestili sami. Pošta je potovala na relejno postajo TV 2 (Karo) in TV 3 (Grobska pri Litiji) prek treh kanalov. Na železniški postaji Laze je bila kurirka Ivanka Ferjančič-Čička, v Jevnici Edi in Silvester Župančič ter Godec, na postaji Kresnice pa Černe in Drogenik.

Najkrajša pot pošte, paketov in drugega materiala za Bazo 20 je bila prek postaj No-

vo mesto, Uršna Sela, Črnomelj. Na postajo Novo mesto smo pošiljali predvsem pošto in pakete z oznako relejne postaje TV 15, pozneje pa z oznako TV (Ivo) za TV 22 (Dolski). Prek Novega mesta smo pošiljali vse pošiljke, ki so bile označene z oznako »hitro dostaviti«. Take pošiljke so bile odpremljene s prvim vlakom, ki je vozil na tej progi. Uspešna je bila tudi povezava s Postojno. Prek zvez na postojnski železniški postaji je šlo zlasti v letu 1944 veliko poštnih pošiljk. Ko je prevzela pivsko okrožje Nada Tarman-Vogrič-Smelja, se je zveza med ljubljanskim partijskim vodstvom in Osvobodilne fronte ter Bazo 20 zelo okrepila. Smelji se je posrečilo povezati TV 15 s TV 20. Prek te povezave smo zelo povečali promet poštnih pošiljk in paketov, čeprav je bila pot daljša in nevarnejša.

Leta 1944 je okupator zelo poostрил nadzor tudi na železnici.

Novemu stanju je bilo treba prilagoditi tudi način prevozov pošte, materiala in ljudi na osvobojeno območje in z njega. Takrat smo zelo okrepili povezavo s postajo Logatec. Pošto in material za TV (Franc Skapin) in tudi ljudi je prevzemalo nadzorništvo proge. Tudi na postaji Borovnica so prevzemali pošto in material. Anton Barlič, Janez Mahovec, Jože Molek in Štrumbel so bili vestni koordinatorji in povezovalci te javke. Preserje in Vnanje Gorice smo povezali z delavci vlakovnega spremstva, ki so stanovali v teh krajih. Franc Rogelj, Bečaj, Franc Suhadolnik so uspešno povezali krajevne aktiviste Osvobodilne fronte v Preserju in Vnanjih Goricah. Zlasti dobra je bila povezava z družinami Petelin in Rogelj. Njuni družinski člani so bili vodilni člani Osvobodilne fronte tega kraja in borci Koprškega odreda. Na postaji Brezovica je zelo uspešno povezoval delo postajni prometnik Martin Selan. Povezoval je tudi mobilizirane železničarje v organizacijo Todt, ki je imela na Brezovici štab in centralno skladišče.

Železničarji organizacije Todt so nam preskrbeli blok naročilnic z žigom, s katerimi smo v Ljubljani kupovali papir za tisk, tiskarski pribor in droben tiskarski material. Nekoč smo v Ljubljani naenkrat kupili 3500 kg papirja in drugega materiala za tisk na osvobojenem ozemlju Primorske. Ves ta material smo prepeljali iz Ljubljane v skladišče nadzorstva proge v Logatcu s tovornim avtomobilom Todt. Iz Logatca so papir

odpeljali poklicni gasilci Postojne z gasilskimi vozili. Dostavili so ga na Col prek Postojne, Hrušovja in Nanosa. Ta primer je lep zgled za to, kako velika je bila materialna pomoč partizanskemu tisku na Primorskem.

Postaji Drenov grič in Vrhnika sta bili primarni za prevoze ljudi in materiala v večjem obsegu. Postaji je uspešno povezoval Janez Rebec, aktivni železničarji pa so bili Franc Jereb, Jože Jereb, Vinko Rožanc in Vinko Štepančič. Na postaji Drenov grič so na primer naenkrat prevzeli in raztovorili šest vagonov materiala za narodnoosvobodilno vojsko. Koliko profesionalne veščine je bilo treba, da okupator tega ni odkril, ne ko so blago natovarjali na železniški postaji Ljubljana ne med vožnjo do postaje Drenov grič ne med nakladanjem in tudi ne pozneje, ko so ga prepeljavali v Dolomite in na Mokrc. Na vse te postaje in na industrijski tir ljubljanskih opekarn je bilo prepeljanih tudi veliko kosovnih pošiljk materiala. Številne izmed teh pošiljk so sodile v redno preskrbo partizanskih enot v Dolomitih. Prevažanje materiala je bilo strogo zaupno, zato o tem nismo poročali. Tako je bila tudi možnost za izdajo manjša. Prav zato so te akcije železničarjev v zapisih in kroniki o medvojnem delovanju slovenskih železničarjev slabo zastopane.

Leta 1944, ko so bila vodstva v večjih krajih in v Ljubljani oslabiljena, se je okrepila pošta v obratni smeri, to je iz Baze 20, z osvobojenega ozemlja v Ljubljano. Prav tako se je okrepilo tudi komuniciranje med partizanskimi brigadami in odredi. Tudi to nalogo smo leta 1944 množično in uspešno opravili.

ALI JE MATERIALNA POMOČ LJUBLJANE PARTIZANOM DOVOLJ PRIKAZANA?

V tem letu so partizani že zelo potrebovali različen tehnični material za potrebe tiska, vzdrževanje vojaške opreme, bolnišnic itd. S preskrbo hrane za vojsko in civilno prebivalstvo je bilo vse težje. Primanjkovalo je goriva, petroleja, vžgalic, soli in drugega blaga. Tudi z zdravstvenim materialom in zdravili so bile težave. Železničarji postaje Ljubljana, Zaloga in Šiške smo množično jemali material iz okupatorjevih vagonov in ga pošiljali partizanom in tudi

civilnim prebivalcem. Da nas okupator ne bi odkril, smo uničevali spremne dokumente vagonskih in kosovnih pošiljk. Take vagonске pošiljke in kosovno blago so se »zgubili«. Ustrezne strokovne službe so izgubljene vagone ali pošiljke iskale, a jih niso našle, saj smo jih bili medtem na kaki postaji že razložili ali vsaj delno izpraznili in poškodovali za transport. Cisterne s petrolejem in jedilnim oljem, alkoholnimi pijačami so praznili tako železničarji kot člani terenskih odborov Osvobodilne fronte ob železniških postajah in tudi civilno prebivalstvo. Okupator je skušal s poostrenim nadzorom omejiti take akcije, a mu ni uspelo. Dosegel je le to, da smo še bolj izpopolnili plenjenje na ljubljanski, zaloški in šiški železniški postaji oziroma preusmerjali vagonne s teh postaj na postaje ob dolenski, vrhniški in kočevski progi. Akcije so bile uspešne. Partizani so leta 1944, na primer, že imeli dovolj soli za hrano, prebivalstvo Dolenjske pa je imelo vsaj toliko petroleja, da si je lahko svetilo v času, ko je bilo dovoljeno. Vaško prebivalstvo je prek železničarjev dobivalo droben material za svoje gospodinjstvo in kmetovanje, žeblje in drobno orodje. Te akcije niso bile nikoli evidentirane, kot smo že omenili, in tudi niso smele biti.

Naj navedem primer, kako so potekale akcije za odvzem vagonov iz vojaškega transporta. Franc Lužar, prometnik nočne izmene, me je obvestil, da prihaja iz Sofije proti Hamburgu vojaški transport, v katerem so poleg lahkega orožja verjetno tudi poljske bolnišnice. Lužar je to sklepal na podlagi brzozajvnih šifer napovedi vlakov, ki naj bi potovali tisti večer skozi ljubljansko železniško vozlišče. Dogovorila sva se, da bodo strokovni delavci kurilnice Ljubljana tri vagone v transportu izločili kot nesposobne za nadaljnjo vožnjo. Lužar je poklical strokovne delavce kurilnice, naše člane, in jim povedal, katere vagone (pokazal jih je s prstom) bodo označili za tehnično nesposobne. Komandant nemškega transporta je bil spričo tega vznemirljen, vendar mu je Lužar pojasnil, da so železniški predpisi pač taki in da on nosi odgovornost za tehnično brezhibnost transporta. Komandant je nato prosil Lužarja, naj hitro preložijo material v druge, prazne vagone. Lužar mu je zagotovil, da bodo material preložili približno v štirih urah. Komandant se je s tem strinjal. Iz zalog vojaš-

kega spremstva je celo dal nekaj hrane in pijače za delavce, ki naj bi prekladali material. Železničarji premikači so približno štiri ure premikali vagono. Medtem so strokovni delavci kurilnice v treh praznih vagonih popisali vse tehnične podatke in matične številke vagonov, v katere naj bi preložili material iz pokvarjenih vagonov, in nanje pripeli originalne plombe. Po približno štirih urah smo vojaškemu transportu za Hamburg pripeli tri prazne vagono, v poročilu pa je pisalo, da je v njih preložen material iz vagonov, izločenih zaradi okvare. Komendant transporta je nove vagono prevzel s podpisom. Izločene vagono smo priključili tovornemu vlaku, ki je v jutranjih urah odpeljal v Novo mesto. Kompozicijo sem kot vlakovodja vodil jaz. Nihče od spremstva vlaka ni vedel, da so v kompoziciji trije vagoni za partizane. Odpeljati bi jih morali na progo Novo mesto–Straža. Tam naj bi nas že čakala brigada in jih razložila. Toda nepričakovano sem moral z vlakom čakati na postaji Novo mesto do poznega popoldneva. Ob približno 18. uri sem vagono s posebnim tovornim vlakom prepeljal v Trebnje in od tam na progo Trebnje–Mirna. Približno štiri kilometre pred postajo Mirna je brigada pod vodstvom Viktorja Avblja dala signal, naj se vlak ustavi. Takoj sem dal znak za ustavitev vlaka; brigada je »napadla« vlak in začela razkladati tovor. Skupaj z drugimi železničarji sem se umaknil proti postaji Mirna. Naša akcija se je končala, ne da bi člani vozne skupine vedeli, da smo vlak na kraj za razkladanje prepeljali organizirano za narodnoosvobodilno vojsko.

Da smo bili železničarji pri takih akcijah v nenehni nevarnosti, tega ni treba posebej poudarjati. Naj zgodovina presodi, kakšen je bil naš prispevek pri podpori partizanov.

POVEZANOST S TERENOM SE JE ŠE OKREPILA

Železničarji postaje Ljubljana smo bili dobro povezani z železničarji na vseh progah in prek njih z organizacijami Osvobodilne fronte po večjih in manjših zaselkih, vaseh in trgih ter mestih ob njih, pa tudi s partizanskimi enotami in vodilnimi borci na terenu. Zlasti v letih 1944 in 1945 so bile tako že dane možnosti za množično komunikacijo med partizansko vasjo in Ljubljano. Prebivalci vasi in mesta so bili obvešče-

ni o tem, kako živijo eni in drugi. Železničarji smo prinašali družinam v Ljubljano obvestila od borcev in o tem, kako živijo njihovi sorodniki na vasi, kje se zadržujejo njihovi najbližji in kakšnega zdravja so.

Železničarji postaje Ljubljana smo dobivali naloge od ljubljanskega vodstva in vodstva relejnih postaj. Vse poštno pošiljke smo vestno prenašali v obe smeri na dogovorjene javke. Spominjam se, da smo z javk v Ljubljani, ki doslej še niso bile evidentirane v nobeni kroniki, prenesli veliko več pošte kot zgolj za Bazo 20. Lahko rečem, da je šlo iz Ljubljane več materialnih dobrin, ki niso nikjer evidentirane, kot tistih, ki so. Od česa pa bi partizani živeli, če bi dobivali samo toliko materialne pomoči Ljubljane, kot je navedeno v zapisih in kronikah?

Tudi pomoč, ki so jo dajali trgovci Herman Pečenko, Sevnik, Novak, Žlender, Anton Bau, Marija Presetnik in Grad, najbrž ni nikjer navedena v stvarnem obsegu. To je tudi razumljivo, saj zaradi nevarnosti tega nismo smeli zapisovati. Le delno prikazovanje materialnega deleža prebivalstva Ljubljane za narodnoosvobodilno vojsko je za dajalce te pomoči žaljivo. Tudi delež obrtnikov, na primer Rojca in Kurnika, ki sta denarno in z uslugami v svojih mizar-skih delavnicah podpirala Osvobodilno fronto, ni ustrezno predstavljen. Naj omenim še obrtnika tesarske stroke Alojza Marjeriča s Kajuhove 5 in Alojza Kamnikarja s Šmartinske ceste, ki sta bila vedno pripravljena priskočiti na pomoč. Izdelovala sta elemente za partizanske barake, lesene mostove itd. Njune izdelke sem osebno prevzemal in jih prek industrijskega železniškega tira tovarne Klej odpremljal po železnici na Dolenjsko.

Zdravniki splošne bolnišnice na Zaloški cesti Franc Žvanut, Martin Velebit, Franc Debevc in glavna sestra kirurgije niso dajali samo zdravstvene pomoči borcem in aktivistom Osvobodilne fronte, temveč so zbirali tudi drobne medicinske pripomočke in zdravila, ki sem jih prevzemal od njih in jih pošiljal v zdravstvene ustanove na partizanska območja.

Železniška konzumna zadruga na Masarykovi ulici in Prešernovi cesti je za narodnoosvobodilno vojsko namenila veliko blaga. Hojkarjeva, Zbrizelj, Borštnar in drugi si gotovo niso zapisovali, kaj vse so poslali partizanom. Zanje je veljala konspiracija. Vse to navajam, da bi spodbudil po-

globlveno obdelavo oblik prispevkov za Osvobodilno fronto. Drobnjakarstvo namreč zamegljuje dejansko stanje in velike žrtve ljudi, ko so se odrekli svojih zalog dobrin ali pa nosili naprodaj svojo glavo, da bi družini preživel.

Dela železničarjev postaje Ljubljana ni mogoče v celoti predstaviti samo z letom 1944. Seči bi morali nazaj v leta 1941, 1942 in 1943, da bi lahko dovolj informativno opisali delo v Osvobodilni fronti, komunistični partiji, narodnoosvobodilni vojski in varnostnoobveščevalni službi na železnici. Organiziranost, predanost, množičnost in disciplina so bile odlike železničarjev pri izvajanju nalog, ki so jim bile naložene. Vodilni člani komunistične partije in Osvobodilne fronte železničarjev, ki so vodili priprave na akcije, so dajali prednost disciplini, varnosti in pomenu železniških komunikacijskih sredstev. Vodstvo komunistične partije in Osvobodilne fronte Ljubljana je že leta 1942 imelo neposredne stike z vodilnimi člani naše organizacije. Jože Borštnar je na primer leta 1941 povezal železničarje postaje Ljubljana z Belo krajino. Stalni kurir te zveze, ki se je ohranila do osvoboditve, je bil sprevodnik Štefančič, doma iz Metlike.

Leta 1944 smo železničarji postaje Ljubljana že dobivali direktive neposredno iz Baze 20. Karo, ki je vodil relejno postajo TV 2, naju je z Alojzom Bratunom večkrat poklical na pogovor na Janče. Pogovarjali smo se o tem, kako bi okrepili oziroma znova vzpostavili povezavo iz Baze 20 z ljubljanskim vodstvom partije in Osvobodilne fronte. To se nam je železničarjem tudi posrečilo. Kar zadeva povezavo med ljubljanskim partijskim vodstvom, Osvobodilno fronto in Bazo 20 ter tudi druge, moram navesti tri najpomembnejše točke. Postaja Novo mesto je bila najbolj zanesljiva, ker je bil v vsaki izmeni vsaj en železničar, ki je lahko sprejemal pošto, pakete in kosovne pošiljke blaga. V Postojni je bila povezava z relejnimi postajami TV vseh območij. Relejna postaja TV 2 (Karo Mazovec) pa je bila neposredna povezava z Bazo 20. Hkrati je Karo dobro povezoval aktiviste Osvobodilne fronte okoliških vasi: Kresniški vrh, Kresnice, Vernek, Ripče, Moravče, Hotič, Jesenje, Vače in vse okoliške manjše zaselke.

Dne 14. novembra 1944 sem prišel domov okrog 23.30. Bil sem na sestanku pri

TV 2 (Karo). Bilo je kake pol ure čez polnoč, ko je potrkalo na hišna vrata. »Takoj odprite, policija!« so kričali agenti bele garde. Kaka desetina jih je obkolila našo hišo. Vodja skupine je zahteval, da se napotim k policijskemu avtomobilu, ki je stal na cesti. Neki policaj je porinil predme F. Č. in ji nakazal, naj z gibom glave potrdi moje ilegalno ime Darko. Proces aretacije je bil končan. F. Č. so odpeljali, mene pa odgnali na policijo. Enajst dni nisem dobil hrane ne vode. Zaslíševali so me mesec dni, dan in noč; električni klini so mi med prsti sežgali vso kožo, obešali so me in me vlačili po sobah in hodnikih. Iz tega, kar so mi očitali, sem spoznal, da sem »del verige aretiranih železničarjev, zdravnikov, mestnih gasilcev, poštarjev in drugih, ki so jih razkrili po krivdi premalo skrbnega ravnanja s pošto na eni od relejnih TV postaj«. Morda pa je te množične aretacije povzročil kdo, ki je v svojem zagovoru na policiji do podrobnosti povedal vse, kar je vedel. To je bolj verjetno, vsaj če sodim po vprašanjih, ki so mi jih postavljali. Februarja 1945 so me poslali v Dachau.

Matični odbor Osvobodilne fronte železniške postaje Ljubljana in četa Narodne zaščite sta bila zaradi aretacij velikega števila članov in celih odborov začasno onespособljena. Zlasti je zastala povezava s partijskim vodstvom in vodstvom Osvobodilne fronte Ljubljana, medtem ko je bila povezana z Bazo 20 prek relejne postaje TV 2 (Karo) nedotaknjena. Zato so povezavo s Smeljo lahko kmalu obnovili. Tudi povezave z vodstvom partije in Osvobodilne fronte Ljubljana so bile ponovno vzpostavljene. Delo mestnega odbora Osvobodilne fronte in čete Narodne zaščite železniške postaje Ljubljana se je ponovno okrepilo. To so njuni člani tudi dokazali na dan osvoboditve Ljubljane. Namestnik čete Narodne zaščite in člani Anton Kmet, Marjan Biščak, Jeza Luka, Alojz Bratun, Ančka Hrovat so z vodniki Narodne zaščite in deseterji usposobili in oborožili člane Narodne zaščite, da so ob kapitulaciji Nemčije preprečili uničevanje železniškega premoženja. S tako hrabrim dejanjem so železničarji postaje Ljubljana pokazali svojo zvestobo Osvobodilni fronti in narodnoosvobodilni vojski.

SKLEP

Prispevek je nastal s pomočjo zapisov, ki jih imam še ohranjene, in zapisov tovarišev, ki so vodili Osvobodilno fronto in Na-

rodno zaščito po moji aretaciji novembra 1944. Pretežni del aktivistov ni več živih. Že dolgo časa zbiram njihove spomine.

Precej osnovnih dokumentov o delovanju Narodne zaščite na železnici tik pred osvoboditvijo leta 1945 je shranjenih v arhivu Medvojnega aktiva Osvobodilne fronte občine Ljubljana Center. Arhiv urejuje zgodovinar Lojze Tršan. Tudi železniška organizacija Osvobodilne fronte se zgodovinsko sistematično obdeluje in je o njenem delovanju objavljenih že tudi nekaj temeljitejših študij.

Tilka Vilhar:

Od leta 1942 sem bila članica pododbora Osvobodilne fronte Glavni kolodvor.

Naj v zvezi z mojim medvojnem delovanjem omenim, da se je moj odpor proti fašizmu oblikoval že veliko prej.

Po prvi svetovni vojni sem živela v Postojni, ki je po mirovni pogodbi pripadla Italiji. Nekega dne leta 1923 smo si zaželeli kosila v restavraciji v Slovenskem narodnem domu v Trstu. Dom je imel v prvem nadstropju tudi lepo slovensko knjižnico in radi smo zahajali vanj. Pred poslopjem doma se je razprostiral obsežen prazen prostor. Komaj smo sedli v restavracijo, že smo zagledali pred domom skupino, na čelu katere je korakal moški, vihteč v rokah svileno italijansko zastavo v obliki lente. Zapodili so se v dom k nabiralniku slovenske Ciril-Metodove družbe, ki je zbirala prispevke pod geslom: »Mal položi dar, domu na oltar!« Od lastnika restavracije so zahtevali, naj odpre nabiralnik, vendar tega ni hotel storiti. Tedaj je moja sestra, čeprav smo že bili naročili kosilo, zaklicala v slovenščini: »Prosim, plačati!« In že je neki fašist planil k naši mizi, zgrabil sestro za obleko in ji strgal rokav.

Hitro smo se umaknili v hotel nasproti doma. Iz knjižnice v prvem nadstropju doma so medtem že metali slovenske knjige v pritličje in jih zažigali. Zajokala sem. Fašisti pa so se zapodili še vame.

To je bil začetek barbarskega fašističnega požiga Slovenskega doma v Trstu. Od tega dogodka je minilo več kot šestdeset let, a se ga spominjam, kot bi bilo včeraj. Bil je moje prvo srečanje z okrutnostjo fašizma. Ta in podobne sovražne akcije italijanskih fašistov so me nedvomno že zelo zgodaj us-

posobile za narodnoosvobodilni odpor leta 1941.

Delovanje organizacije Osvobodilne fronte na železnici v Ljubljani je bilo pomembno in specifično, zato bi ga bilo treba ustrezno zgodovinsko predstaviti javnosti. Železničarska organizacija Osvobodilne fronte ni bila pomembna le zato, ker je organizirala ilegalne prevoze najrazličnejšega materiala, neštete kanale za ilegalne prehode aktivistov in ilegalcev Osvobodilne fronte iz Ljubljane na teren in obratno, marveč tudi, ker je razpredla široko mrežo zbiranja podatkov politične in vojaške narave in s svojim delom neposredno omogočila številne vojaške akcije narodnoosvobodilne vojske itd.

Železničarska organizacija Osvobodilne fronte je imela položaj rajonskega odbora. V drugi polovici 1944 so bili udarci slovenske izdajalske policije vse pogostejši. Tako so oktobra aretirali čez sto aktivistov Osvobodilne fronte na železnici. Če se prav spominjam, so zaprli prav vse člane njenega odbora. Aretirani so bili Ličan, Jug, Drobež, inž. Dolenc, Žen, Franc Lužar, Jereb, Kovič, Gregorič, Dolgan, inž. Mikež, Ivanka Ferjančič. Vsi ti so bili zelo aktivni v naši organizaciji. Policija je razbila tudi skoraj vse pododbore Osvobodilne fronte, ki so delovali na železniški upravi, kolodvoru, v kurilnici, odboru sprevodnikov, med skladiščnim osebjem itd.

Naša ilegalna organizacija je bila zelo prizadeta, povsod smo našli praznino. Ostali smo le redki posamezniki. Vendar nismo obupali. Za obup v naših mislih ni bilo prostora. Prizadevali smo si znova povezati vse, ki so ostali, in za vso železnico imenovali le en odbor. Vodil ga je Tone Kmet, članica pa sem bila jaz. Naš pogum je bil brezmejen. Pripravljeni smo bili kljubovati do konca. Beravs, Biščak, Virant, Svetano Ogirin, Ivan Ivanov, bolgarski študent rudarstva, bil je najmlajši izmed nas, smo bili tesni sodelavci. Žal se vseh ne spominjam več. Stari aktivisti pač pozabljamo imena naših nekdanjih sodelavcev. Različne dejavnosti Osvobodilne fronte na železnici poslej niso bile več ločene, saj nas je bilo premalo, da bi zmogli vse delo. Vsak pa je opravil, kar je mogel. Naloge, ki jih je narekoval boj, smo vendarle uspešno opravljali. Povezali smo celotno dejavnost železnice z dejavnostmi vseh tistih področij, čez katera so se vile železniške proge.

Od oktobra 1944, pravzaprav občasno že od poletja, so se naše zveze z okrožjem skoraj nenehno trgale. Toda dobili smo nove. Z Milico Kavčič smo bili povezani od leta 1944 pa do januarja 1945, predvsem po obveščevalni liniji. Povezani smo bili tudi s Francem Scagnettijem, ilegalnim komandantom Narodne zaščite, in drugimi, še zlasti v pomladnih mesecih 1945.

Zadnji vdor politične policije v organizacijo Osvobodilne fronte januarja 1945 nam ni posebno škodoval. Vzdržali smo do konca. Naše delo je bilo vse bolj razgibano. Zlasti aktivna je bila Narodna zaščita. Pri njej nisem delovala, saj sem opravljala bolj interne naloge v organizaciji Osvobodilne fronte.

Do zadnjega smo pomagali železniškim družinam in posameznikom v Ljubljani, ki so ostali brez sredstev za preživljanje, pa tudi mnogim drugim zunaj mesta. Zasluge za to je imelo predvsem tako imenovano osebje iz spremstva vlakov in drugi.

Na dan osvoboditve je Tone Kmet organiziral pozdrav vseh lokomotiv svobodi. Zapiskalo je ob 5. uri zjutraj. Za vedno mi je ostal v spominu veličasten zbor, ki smo ga imeli na peronu kolodvora, dan ali dva po osvoboditvi, na dan javne in slovesne izvolitve odbora Osvobodilne fronte za železnico. Železničarska organizacija je dobila mesto kvartnega odbora. Vanj sta bila izvoljena dva sekretarja, inž. Funtek, Podbregar in jaz kot druga tajnica odbora. Prvi tajnik je bil Debevc.

Ko se oziram v minulo delovanje železničarske organizacije Osvobodilne fronte, me spremlja trpka misel, da je nešteto tovarišev, ki so veliko storili za Osvobodilno fronto in bi lahko izčrpno poročali o njenih dejavnostih, že odšlo iz naših vrst.

24. junija 1986

PRIPIS

Sedeminosemdesetletna Tilka Vilhar preživlja svoja stara leta v domu na Taboru in zavzeto spremlja dogajanja današnjega časa. Ko je prebrala 12. številko revije Borec iz leta 1985, ki v svojem gradivu omenja tudi pomen organizacije Osvobodilne fronte na železnici, nas je povabila, da bi nam o njenem delovanju povedala kaj več.

POGLEDI NA NARODNO ZAŠČITO

Helena Markup-Scagnetti:

Med vojno smo stanovali v Ljubljani v Metelkovi ulici 19 v pritlični zgradbi z velikim, z zidom ograjenim dvoriščem. Vsi člani družine smo že od leta 1941 aktivno delali v odporniškem gibanju: moj mož Franc Scagnetti, svak Drago in svakinja Jelka Scagnetti, tašča in tast ter svak Jože Vahčič; slednji je z družino pribežal iz Krškega in kmalu odšel v partizane, po vojni je bil oficir Knoja. Ko so januarja 1944 aretirali Jelko, članico okrožnega odbora Slovenske narodne pomoči za Ljubljano, sem morala prenehati delati po vojaški liniji in za Slovensko narodno pomoč. Iz ječe me je namreč obvestila, da me išče policija in da imajo moj točen opis, celo oblačila. Iskali so tudi moja sodelavca iz Kartonažne tovarne Hočevarja in Omanovo. Z njima sem se sestajala v tovarni. Hočevar se je pravočasno umaknil v partizane, Omanovo pa so aretirali in strahotno pretepli, da bi izdala moje ime. A ga ni, marveč se ji je celo posrečilo, da mi je iz ječe poslala svarilo. Torej sem se za nekaj časa umaknila. Čez čas sem znova poprijela za delo, tudi pri Slovenski narodni pomoči. Ponoči 6. decembra 1944 so nas zbudili udarci po oknih in vratih in glasno vpitje, naj takoj odpremo. Planila sem pokonci in zbudila moža, ki je hip nato že zdrsnil skozi okno na dvorišče in zbežal v noč. Tašča se je dolgo obotavljala in je odprla vrata šele, ko so zagrozili, da jih bodo razbili. V hišo se je usulo deset belogardistov s slovitim kostolomcem, vodjem Lohom na čelu. Iskali so mojega moža. V najhujših situacijah se človeku pogosto posreči najti najboljšo rešitev. Tako mi je uspelo prepričati policiste, da je še pred policijsko uro odšel igrat karte k nekim prijateljem. Toda potem so hoteli odpeljati mene, vendar sem se odločno uprla, češ da nisem jugoslovanska državljanka in da me lahko areтира le gestapo ali abwehr. Imela sem nemški potni list. Bila sem namreč češka državljanka s potnim listom protektorata Böhmen und Mähren. Po kapitulaciji Italije sem morala ta potni list predložiti nemškim zasedbenim oblastem, te pa so mi ga zamenjale za redni potni list s kljukastim križem na platnici. To me je rešilo. Belogardisti so odšli, vendar so v moji sobi pustili uniformiranega policista. Čez kako uro so ga odpoklicali.

Ko smo se prepričali, da so zares odšli, sem poiskala moža. Skril se je bil na seniku za dvoriščem. S tastom sva ga nato skrila v

majhno podstrešno kamrico, polno starega železja in konjske opreme. Tu je preživel dva dneva in dve noči.

Še isto noč proti jutru je okrepljena skupina policistov poskakala čez ograjo na dvorišče in začela temeljito pretresati hišo od kleti do podstrešja. Pregledali so tudi vse sosednje hiše. Nihče ni smel v službo. Zaman. Mojega moža niso našli, zato so aretirali svaka Draga in bratranca mojega moža inž. Tineta Scagnettija, ki je prišel zjutraj na obisk. Odpeljali so ju na policijo na Bleiweisovi cesti na zaslišanje. Že naslednjega dne sem dobila obvestilo o vsem, kar se je dogajalo na policiji. Obvestil me je bivši sodelavec Jože, član Osvobodilne fronte od leta 1942 in delavec pri firmi Marinko. Doma je bil z Iga in leta 1944 prisilno mobiliziran v belo gardo. Tako je postal policist. Dobro smo se poznali. Ko je zagledal mojega svaka, mi je prišel domov povedat, da je moža izdal neki Matej. Menda je izdal okrog sedemdeset članov Osvobodilne fronte. Policist Jože mi je poslej pomagal nositi hrano in odeje v zapor, opozoril pa me je tudi, da domobranci mojemu možu obljubljajo smrt.

Medtem smo iskali ilegalno bivališče za mojega moža. Sodelavka Zlata Stojkovič iz železničarske hiše na Resljevi cesti ga je našla pri Marjani Trček na Resljevi 13. Zvečer 9. decembra se je maskiran, skrit za dežnikom, odpravil za menoj v ilegalno bivališče. O tem sem takoj obvestila njegovo najožjo sodelavko Milico Kavčič iz Kotnikove ulice, ki mu je tako preskrbela novo osebno izkaznico na ime Edo Gračner. Drugih njegovih sodelavcev nisem poznala, saj sva se oba držala stroge konspiracije. Poslej sem skrbela le za njegovo hrano. Na tri ali štiri dni sem mu prinašala, kar smo lahko pripravili doma. Ni bilo lahko. Metelkova ulica je bila na obeh koncih zvečer zastražena, a se mi je v preobleki posrečilo prevarati agente. Toda če bi ne bilo v naši hiši gostilne, mi to verjetno ne bi tako pogosto uspelo. Na Resljevi 13 je bil moj mož kakih šest tednov in je ves čas aktivno deloval. Nekega ponedeljka, bilo je po 20. januarju 1944, ko sem mu po peti uri zvečer prinesla hrano, mi je zaskrbljeno zaupal, da je bil z Milico Kavčič zmenjen ob treh popoldne, vendar ni prišla. Zbala sva se, da so jo aretirali, zato je bilo treba hitro ukrepati. Mož me je poslal k tapetniku Pucu na Slomškovi, vendar mi je njegov oče zaupal, da so sina in Milico po-

noči aretirali. Odhitela sem nazaj k možu in po kratkem premisleku me je poslal k aktivistu Jožetu Vrbincu, ki je stanoval nad prostori stavbnega mizarstva. Vrbinec ni dolgo premišljeval, naročil mi je, naj bo Andrej (to je moj mož) ob osmih, čez dobro uro, pripravljen, ker ga bo odpeljal v novo skrivališče. Moj mož je svoje delo nadaljeval do osvoboditve. Bil je zadnji komandant Narodne zaščite v Ljubljani v ilegali.

V stanovanje Marjane Trček so še isto noč vdrlí belogardisti. Ker mojega moža niso našli, so jo aretirali in pretepali celo noč. Hrabro je vzdržala nasilje. Kazalo je, da so bili belogardisti povsem prepričani, da ga bodo tokrat ujeli. Torej so nekje dobili točen naslov.

Več kot sedem tednov je moj mož kot ilegalec preživel pri Kalanovih v Korytkovi ulici. Nato se je preselil k družini Sok. Ta železničarska družina je živela v hiši pri tovarni Zmaj. Tu so potekali številni najbolj konspirativni pogovori o organiziranju Narodne zaščite in razvoju njene mreže. Prek odličnih kurirjev, Sonje, njenega strica Mateja, Kogojeve in drugih, je vzdrževal stike z aktivisti po vsej Ljubljani. Na dan osvoboditve je vzpostavil stik s prvim komandantom mesta Jožetom Borštnarjem. Precej pozneje pa je izročil obsežno gradivo Narodne zaščite komandantu na novo ustanovljene Narodne milice za mesto Ljubljana Tonetu Bavcu-Cenetu.

V burnih dneh osvoboditve našega mesta sva z možem razvozlala tudi uganko o januarski izdaji. Pri pregledovanju aktov na policiji na Bleiweisovi, zdaj Prešernovi cesti, je dobil v roke zapisnik o zaslišanju Poldke Mekina. V njem je bilo navedenih izredno veliko izdanih imen. Na tretji strani je bilo ime mojega moža s temi podatki: Franc Scagnetti, Ljubljana, Metelkova 19, alias Andrej Matena, alias Edo Gračnar, Resljeva 13. Sledil je opis njegovega dela, njegove funkcije in položaja. V tem seznamu so bili tudi opisi vseh drugih njegovih sodelavcev s pravimi imeni ali ilegalnimi; bili so izdani in aretirani v zadnjem besnem belogardističnem poskusu za obstanek. Med njimi je bila tudi Milica Kavčič. Zaprta je bila skupaj s turjaškimi žrtvami. Tudi Puc je bil zaprt v prisilni delavnici. Tedaj smo se zavedli, da bi bil moj mož samo še ena žrtev več, če bi ga bili ujeli na Resljevi cesti 13.

Zaradi tega, ker sem pomagala možu,

moje ilegalno delo ni trpelo. Še naprej sem raznašala živež, ki sem ga nabavljala na ponarejene živilske karte v železničarski zadruzi na Masarykovi cesti, izročala podporo ženam zapornikov v Zeleni jami, na Zaloški cesti in v Trnovem, pripravljala pakete in jih pošiljala v taborišča taboriščnikom, med katerimi je bila tudi moja svakinja Jelka Scagnetti, zaprta je bila v Ravensbrücku, skrbela za razdeljevanje literature, hodila na sestanke v rajon Poljane, se shajala z Mihelco Hojker, Potnikovo iz Slomškove ulice, Jelko Klemenčič, Palčičevo, prof. Ravnikarjevo in drugimi in opravljala tudi druge naloge. Belogardisti so neutrudno, skoraj vsak teden, pretresali našo hišo, pošiljali k nam svoje zaupnike, da bi kaj zvedeli o mojem možu, celo ob božiču niso mirovali. Večkrat smo pozno zvečer odkrili na dvorišču agenta, ki je nadzoroval vhod v našo hišo. Domnevali so, da bo vsaj ponoči prišel pogledat svojega enoletnega sinka. Proti koncu vojne nas je bilo verjetno zelo malo takih, ki nas niso zaprli in smo ostali na svojih mestih. Še zadnji mesec vojne sem pri Vikiju in Mihelci iz Železničarske zadruge dobila revolverje, ki jih je bilo treba odnesti na neki naslov. Nad nami je visela stalna grožnja Lohove skupine, da nam bodo zaradi Franca požgali hišo in nas vse postrelili. Toda v resnici jim nismo bili potrebni. Hoteli so njega.

4. aprila 1986

Hinko Polak

O Narodni zaščiti v rajonu Moste

Od januarja 1945 je Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije skupaj z zavezniki vse hitreje in siloviteje uničevala fašistični vojaški stroj, zato smo lahko vsak čas pričakovali dokončno osvoboditev Ljubljane. Ta je torej postajala vprašanje jutrišnjega dne. Vendar je to bil tudi najhujši čas za našo organizacijo Osvobodilne fronte. Okupator jo je v pomladanskih mesecih leta 1945 silovito napadel in skoraj uničil. Vse zveze so bile pretrgane in le redki posamezniki smo ušli zaporu. Toda uporniški duh v ljudeh je zmagoval. Najvišji dokaz za to je organizacija Narodne zaščite, ki je zrastle v tem najhujšem obdobju našega boja. Ilegalne organizacije ne bi bilo mogoče vzpostaviti, če ne bi bilo hotenja prebivalcev Ljubljane, da tudi z vojaškozaščitnimi akcijami pomagajo uničevati fašističnega okupatorja. To je bil

odločilni pogoj, ni pa bil edini in tudi ni mogel nadomestiti vseh tistih, ki jih ni bilo. Pri organiziranju Narodne zaščite smo morali to dejstvo upoštevati z vso odgovornostjo. Ni bilo časa za utrditev organizacije, nismo imeli orožja oziroma ga je bilo zelo malo, zato nismo mogli načrtovati kakih večjih vojaških akcij.

V Ljubljani je Narodna zaščita delovala od prvega leta okupacije pa vse do zime leta 1943. Ob kapitulaciji Italije smo imeli, na primer, v našem kvartu Stari Vodmat v Mostah zbranega precej orožja. Poslali smo ga narodnoosvobodilni vojski. V pozni jeseni 1943 smo aktivisti pobrali nekaj orožja od bežečih fašistov in italijanskih vojakov. Z drugimi aktivisti sem zbral precej pušk, pištol in municije. Orožje sem skril v našem ilegalnem skrivališču. Pred osvoboditvijo Ljubljane nam je to orožje prišlo zelo prav.

V celem letu 1944 ni bilo organiziranih nobenih akcij in prav tako ne nobenih predpriprav, ki bi lahko bile podlaga za obnovitev Narodne zaščite. Narodna zaščita v rajonu Moste je oživela v pomladnih mesecih 1945. V drugi polovici leta 1944 je naša organizacija Osvobodilne fronte v Mostah veliko pretrpela zaradi nenehnih napadov politične policije. Drug za drugim so padali v njene roke terenski in rajonski aktivisti, tako da smo bili terenski in kvartni sodelavci Osvobodilne fronte pogosto brez prave povezave. V kvartu Vodmat nas policijsko preganjanje ni tako zelo prizadelo kot druge, ostalo nas je kar nekaj aktivistov, ki smo med seboj povezano delovali. Na jesen smo bili precej časa brez povezave. (Pozneje sem zvedel, da je bil rajonski odbor Moste praktično uničen.) Ponočno nas je povezala Ivanka Repič. Z njo sem sodeloval že leta 1942, ko sem organiziral Slovensko narodno pomoč med mesarji v mestni klavnici. Povezali smo okrog osemdeset mesarjev, ki so dajali velike prispevke v blagu in denarju. Repičeva je bila takrat odgovorna za to nalogo v rajonu ali morda celo okrožju. Pozno jeseni 1944 je Ivanka Repič prek mene vzpostavila stik z našim rajonom. Skupaj s Francem Scagnettijem, oba sta bila člana okrožnega aktivna Osvobodilne fronte za Ljubljano, sta na našem trerenu spet oživila delo. Franc Scagnetti je poslej vodil naše frontne sestanke. Imeli smo jih pri Rozmanovih in Sokovih v Bolgarski ulici, pri meni v Korytkovi ulici 26 in drugod. Razpravljali smo predvsem o napredovanju zaveznikov

in bližajočem se koncu fašizma. Naša največja naloga je bila znova povezati aktiviste in skupine Osvobodilne fronte ter ponovno vzpostaviti organizacijo, ki jo je uničila policija. Povsod, kjer smo našli člane Osvobodilne fronte, smo jih povezali ne glede na kvartne in rajonske meje. Pridobivali smo nove člane, predvsem iz vrst mladincev, tudi zelo mladih, starih komaj štirinajst, petnajst let. Povezave smo širili čez meje našega kvartnega območja na Kodeljevo in na druge terene našega rajona. V našem kvartnem odboru, tako smo ga še vedno imenovali, smo aktivno vse do konca vojne delali Alojz Lakner, Franc Križaj, Alojz Turk, Emil Šinigoj, Stane Rozman in jaz.

Ko je slovenska politična policija januarja, februarja in marca 1945 štrahotno udarila po celotni ljubljanski organizaciji Osvobodilne fronte in so se množične aretacije aktivistov vrstile noč in dan, smo v Mostah ta udarec morda manj občutili prav zato, ker je bila naša frontna organizacija že pred tem zelo raztrgana in šibka.

V tako težkih razmerah smo pod vodstvom Franca Scagnettija začeli v rajonu Moste organizirati Narodno zaščito. Bil sem odgovoren zanj v rajonu, pozneje pa so me tudi imenovali za rajonskega komandanta Narodne zaščite. Člani so bili starejši ali pa zelo mladi moški, drugih tudi ni bilo. Ženske smo pritegnili le izjemoma. Narodna zaščita v Mostah je takrat štela 63 članov, ob osvoboditvi se je njihovo število le malo povečalo. Delovala je v vseh tovarnah v Mostah, v Saturnusu, Kolinski in v Kleju.

Vodstvo Narodne zaščite v Ljubljani mi je poslalo obvestilo z dne 15. maja 1945 – z žigom Narodne zaščite in s podpisom komandanta Narodne zaščite za Ljubljano Franca Scagnettija-Andreja, naj pripravim spisek članov Narodne zaščite za Moste. Dopis je bil poslan vsem rajonskim komandantom Narodne zaščite in jih je obveščal, da moramo pripraviti sezname članov iz svojega rajona.

Seznam so potrebovali, ko je bila Narodna zaščita po osvoboditvi razformirana in namesto nje ustanovljena Narodna milica. Njej je vodstvo Narodne zaščite v Ljubljani poslalo tudi pretpikani osnutek spiska članov Narodne zaščite. Izmed članov Narodne zaščite je v svoje vrste prevzela vse mlajše moške, ki so poslej tvorili njeno jedro.

V okviru Narodne zaščite smo v Mostah zbirali vojaške podatke o moči sovražnika,

v vojašnicah in različnih postojankah, intendantskih skladiščih itd., ugotavljali zasedbo in moč utrdbe na Ljubljanskem gradu, zasledovali najbolj zločinske domobrance in politične agente iz Most in skušali zbrati o njih čim več podatkov.

Kakih štirinajst dni pred osvoboditvijo Ljubljane so se skozi mesto začele valiti poleg sovražnih vojsk tudi trume preplašenih kmetov z Dolenjske. Po nalogu Osvobodilne fronte smo se tudi člani Narodne zaščite iz Most pridružili akciji prepričevanja bežečih kmetov o nesmislu njihovega ravnanja. Za to so nam določili prostor ob Zmajskem mostu in naprej proti Strelški ulici.

Člani Narodne zaščite smo aprila 1945, med ilegalnim delovanjem, dobili legitimacije s podpisom komandanta Narodne zaščite za Ljubljano Franca Scagnettija-Andreja. Posamezniki jih še vedno hranijo. Osnutek zanje je izdelal Franc Scagnetti; bil je zelo dober risar. Najprej smo jih dobili rajonski komandanti, ki smo bili pooblašteni za njihovo nadaljnje razdeljevanje med ilegalo in po osvoboditvi. Prejemniki legitimacije so morali prejem potrditi s podpisom. Dobili smo tudi bele trakove z rdečo zvezdo s srpom in kladivom, ki naj bi si jih ob osvoboditvi pripeli na rokave. Na dan osvoboditve pa smo dobili nove z znakom Osvobodilne fronte. Tudi prejem trakov je bilo treba potrditi s podpisom.

Konec aprila 1945 smo imeli zadnji ilegalni zbor rajonske Narodne zaščite. Zborni mesto je bilo pred kinodvorano v Mostah in bližnjo gostilno. Namen zbora je bil preveriti, v kolikšnem času smo se sposobni zbrati. Na zbor niso prišli vsi, saj najbrž vsi niso dobili obvestila.

Nekateri člani Narodne zaščite so želeli, da bi uporabili orožje že med ilegalo, vendar smo dobili ukaz, da je to prepovedano. Posebne sanitetne zaščite v Mostah nismo ustanovili, saj smo računali na bolnišnico, ki je delovala na našem terenu.

Popoldne 8. maja nas je Rado Pleterski, telefonist na železnici in naš član, obvestil, da je vodstvo narodnoosvobodilne vojske telefoniralo z Vrhnike in spraševalo o položaju v Ljubljani. Ker nismo mogli takoj vzpostaviti stika s Scagnettijem, smo sami napisali odgovor.

Sestankov Narodne zaščite, ki jih je vodil Scagnetti, smo se iz našega rajona najpogosteje udeleževali Alojz Lakner, Dušan Kalan in jaz. Na predvečer osvoboditve

smo imeli rajonski sestanek pri meni doma. Na njem smo dobili zadnja navodila. V noči na 9. maj smo bili člani Narodne zaščite na svojih mestih. Na dan osvoboditve je bil štab Narodne zaščite za Moste v kinodvorani Moste. Tam so naše patrle tudi oddajale svoja poročila. V dveh sobah v zgradbi, imenovani Kolera Spital, bivši šoli za defektne otroke na Šmartinski cesti, so zaščitniki spali. Tam smo pripravljali tudi razporede za stražo.

Na dan osvoboditve so me določili za vodstvo Narodne zaščite v Centru, a so me takoj poklicali nazaj v Moste, saj je bil naš rajon v zaščitnem pogledu precej zahteven zaradi bližine Bizovika, Urha in Zaloga, območij, ki so bila med okupacijo sicer zunaj mestne organizacije Osvobodilne fronte in na katerih so domobranci počenjali velika grozodejstva. Takoj po osvoboditvi so posamezne oborožene skupine, ki pa niso bile organizirane v Narodni zaščiti, začele na svojo pest groziti družinam belih, zato smo na vsa ta območja poslali skupine Narodne zaščite. Vodil jih je Branko Ribnik. Naše skupine so se peš in s kolesi podale opraviti nalogo. V bližini Urha so ujeli dva domobranca. Med potjo do komande v Mostah so ju hoteli ljudje linčati, a smo ju le spravili v zapor. Vse objekte na tem območju smo zavarovali in izvajali akcije vse do Zaloga. Zlasti skrbno smo zavarovali ogroženi most v Zalogu. Tam smo ustanovili tudi terensko Narodno zaščito.

Prvi dan osvoboditve smo razorožili vse prometne in druge stražnike in jih pod stražo zaprli na glavni policiji in na postajah po rajonih. Tam so ostali, dokler niso organi Udbe preverili njihovega ravnanja in vedenja med narodnoosvobodilnim bojem.

Ob organizirani podpori Narodne zaščite je bil hitro opravljen prevzem najrazličnejšega vojaškega sanitetnega materiala in hrane, hitro so bile zavzete vse sovražne postojanke in zaplenjeni sovražni arhivi in dokumenti; poleg tega so člani Narodne zaščite vsestransko pomagali odborom Osvobodilne fronte pri nešteti nalogah v prvih dneh osvoboditve. Obvestilo, ki ga je ob osvoboditvi napisala članica rajonskega odbora Moste Pavla Florjančič in poslala Narodni zaščiti iz Most, da prevzame navedeni material, je bilo v tistih dneh le eno izmed številnih. Objavljamo ga v originalu:

»Premk Marija, Vodmatska ul. 14

Gori imenovana javlja, da se nahajata

pri njej dva modroca, ena električna peč in en zaboj z različnim materialom, in prosí, da se takoj odvzame.

Florjančič Pavla«

Naloge Narodne zaščite smo v Ljubljani opravljali brezhibno. Odgovorni predstavniki narodnoosvobodilne vojske, ki so prišli v Ljubljano prvi dan osvoboditve, so nam izrekli javno pohvalo. Matija Maček je že dopoldne 9. maja obiskal naš mestni štab. Pohvalil nas je za vzorno in učinkovito zaščito mesta. Vsepovsod je bilo videti zaščitnike, saj smo zastražili vse objekte v Ljubljani in poskrbeli tudi za nemoten javni promet po ulicah, polnih vojaških enot Jugoslovanske ljudske armade in množic prebivalstva.

Štab Narodne zaščite za Ljubljano je bil najprej pri Košaku v Čopovi ulici, nato pa se je preselil v prostore domobranske politične policije na Bleiweisovi cesti. Takoj smo se povezali s komando narodnoosvobodilne vojske mesta in njenim prvim komandantom Jožetom Borštnarjem. Komanda je določala gesla za izmenjavo nočnih straž Narodne zaščite. Čeprav je v Ljubljani začel takoj delovati tudi Knoj, je akcije še naprej izvajala tudi Narodna zaščita. Štab Knoja je bil v zgradbi Grafike na Miklošičevi cesti, njegov komandant je bil Stanko Polak.

Po nalogu ministra za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije Zorana Poliča smo končno začeli pripravljati vse potrebno za predajo Narodne zaščite. Prvi komandant Narodne milice za Ljubljano je bil Tone Bavec-Cene. Franc Scagnetti, komandant Narodne zaščite v Ljubljani, mu je izročil vse gradivo o naši organizaciji.

Sam sem, kar zadeva delovanje Narodne milice, sodeloval z Ignacem Mikličem in Janezom Slovencem, majorjem naše vojske, ki sta prišla v Ljubljano na dan osvoboditve. Uradovala sta v prostorih nekdanje policije na Bleiweisovi cesti. Podpisovala sta prve osebne izkaznice, ki jih je junija 1945 začel izdajati mestni odbor Osvobodilne fronte za Ljubljano. Jaz sem skrbel za rajon Moste. Postopek izdajanja legitimacij je potekal takole: zjutraj smo pobrali stare legitimacije in naslednji dan razdelili nove. V Mostah smo razdeljevali nove legitimacije v gostilni v Šlajmarjevi ulici.

Delali smo dneve in noči.

24. decembra 1986

Spisek članov Narodne zaščite, ki ga je napisal Hinko Polak:

1. Franc Škrjanc, 3. avgust 1910
2. Maks Anžič, 15. oktober 1905
3. Jože Pavšič, 20. julij 1904
4. Jože Verčan, 13. februar 1906
5. Mirko Kušar, 13. januar 1926
6. Bine Čistar, 22. februar 1922
7. Vili Plavec, 10. februar 1909
8. Tone Trček, 23. maj 1904
9. Avgust Alič, 8. avgust 1908
10. Dušan Gostinčar, 7. julij 1928
11. Maks Gostinčar, 24. september 1897
12. Jože Gostinčar, 19. marec 1920
13. Anton Hudež, 1. december 1912
14. Tone Ferjančič, 8. avgust 1911
15. Mira Zupanc, 7. februar 1908
16. Viki Jančigaj, 30. december 1912
17. Pavla Florjančič, 20. februar 1908
18. Rudi Kančnik, 16. oktober 1922
19. Ludvik Jezeršek, 22. avgust 1905
20. Andrej Šturm, 30. oktober 1890
21. Peter Zobec, 26. junij 1902
22. Albert Samar, 22. april 1910
23. Jakob Hribnik, 1905
24. Polde Kampjut, 23. junij 1905
25. Tone Škrjanc, 25. december 1907
26. Miha Verbič, 28. november 1913
27. Lojze Jenihar, 29. januar 1911
28. Suhadolnik, 10. maj 1914
29. Alojz Gašpersič, 7. september 1927
30. Josip Fenče, 10. december 1910
31. Rudi Starič, 1910
32. Bene Kušar, 19. oktober 1920
33. Franc Tomin
34. Avgust Binder
35. Tone Senič
36. Alojzij Štepec
37. Miro Nastran, 1904
38. Martin Uhan, 1911
39. Franc Kers, 1890
40. Jože Potočnik, 2. februar 1912
41. Jože Luzovec, 31. julij 1903
42. Edi Dečman, 1. januar 1910
43. Janez Horvat, 22. junij 1909
44. Vinko Ravber, 1899
45. Ivan Rode, 1899
46. Franc Rode, 1898
47. Janez Rupar, 18. november 1889
48. Lado Nebec, 1922
49. Ivan Kreačič, 1899
50. Pavel Pavčič, 1893
51. Franc Cizel
52. Tone Goršič
53. Edi Goršič
54. Lado Petravčič
55. Tone Strniša
56. Edi Kastelic
57. Darina Kos
58. Avgust Markič, 27. avgust 1906
59. Zorko Zeljan, 23. december 1913

60. Drago Pahor, 24. januar 1919
61. Rafo Moravec, 19. oktober 1906
62. Pavel Herfat, 17. december 1919
63. Lovro Stražar, 1. avgust 1896
64. Štefan Skubic, 24. april 1909
65. Jože Škerjanc, 18. marec 1909
66. Brane Rebernik

15. maja 1945

Tone Bavec-Cene:

Ko je bila v Ajdovščini 6. maja 1945 ustanovljena vlada Ljudske republike Slovenije, so me imenovali za komandanta na novo ustanovljene Narodne milice za Slovenijo. Ta je nastala iz Narodne zaščite, ki je delovala že med narodnoosvobodilnim bojem. Še istega dne smo dobili ukaz, da čimprej krenemo proti Ljubljani. Večja skupina s podobnimi nalogami se je napotila proti našemu glavnemu mestu. V Ljubljani smo se namestili v kasarni bivšega poveljstva orožništva na Rimske cesti. Dne 10. maja sem prevzel tudi poveljstvo komande milice za mesto Ljubljana. Takrat smo v naše vrste vključili tudi preverjene uslužbenke bivše uprave policije. Z njimi smo potem organizirali delo po odsekih, kakršno je bilo v predvojni upravi policije. Pri tem sta mi največ pomagala Branko Lovrečič in Danica Melihar. Politični odsek je takoj prevzela Udba. Ilegalna Narodna zaščita se nam je pridružila takšna, kakršna je bila. Okrog 15. maja smo jo začeli preoblikovati in prilagajati novim, povojnim razmeram. Narodna zaščita v Ljubljani je bila zelo dobro organizirana in veliko njenih članov je ostalo v aktivni službi Narodne milice. Prevzeli smo tudi vse spiske članov Narodne zaščite in drugo gradivo. Vso dokumentacijo sem osebno prevzel od Franca Scagnettija-Andreja.

8. decembra 1986

NA TERENIH LJUBLJANE V ZADNJIH MESECIH VOJNE

Oroslav Erjavec,
Mery Mohar, Slavica Česnik

Kvart Tabor

V kronikah o Ljubljani je bilo že velikokrat opisano delovanje Osvobodilne fronte po terenih in kvartih od leta 1941 do jeseni 1943. Boju, ki se je nadaljeval vse do osvoboditve, pa je pogostokrat namenjena le obrobna pozornost. V prispevku o kvartu Tabor v zadnjih mesecih vojne je govor prav o tem obdobju. Ob podpori nekdanjih aktivnih sobork Mery Mohar in Slavke Česnik sem skušal vsaj v obrisih nakazati delovanje našega kvarta v zimskem času 1944 do osvoboditve. Žal so podatki, ki smo jih doslej zbrali in so nam bili na razpolago, zelo skromni in vse preveč splošni. Aktiviste doslej skoraj nismo spraševali o tem dogodku. Vprašanja, ki smo jih naslavljali nanje, so se nanašala predvsem na aktivnost do jeseni 1943. Potrudili smo se in zbrali čim več živih spominov in osebnih izpovedi, da bi čas, tak kot je bil, čim bolj avtentično zaživel pred nami.

Del Tabora, kjer je bil naš kvart, ni bil posebno gosto naseljen. Naš kvart je zaobsegel prostor ob Sokolskem domu. Tu sta bila samostan in cerkev, ki sta zasedala precej površine, in prav tu so delovali močni centri belogardistično usmerjenega klera. Ilegalno smo nadzorovali obiskovalce jezuitske cerkve in samostane. Za to smo uporabljali posebno okence pri našem aktivistu Koščaku.

V kvartu Tabor je bila tudi vojašnica, imenovana belgijska, v kateri je prebivala okupatorjeva in domobranska vojska.

Nenehni vdori politične policije v Osvobodilno fronto pozimi 1944–1945 so močno prizadejali organizacijo po vsem mestu. V našem kvartu pa so bile večja težava kot aretacije nenehno pretrgane povezave z rajonom. Za kratek čas je delovanje Osvobodilne fronte v kvartu zamrlo, dokler ni začelo stežka, a vztrajno oživljati. Usmerilo se je predvsem v potrebe organizacije v mestu. Treba je bilo zlasti nujno pomagati neštetim prizadetim družinam in posameznikom ter misliti tudi na možnost, kako obvarovati mesto pred končnim razdejanjem.

Od jeseni 1944 do osvoboditve je bilo v kvartu aretiranih devetnajst članov. V kvartnem odboru sta leta 1944 ostala le dva člana, in to Mery in Jože Mohar. Odbora nismo razširili, saj je prišlo do reorganizaci-

je, do združevanja po aktivih. V tem času so bile zveze z rajonskimi odbori na vseh linijah Osvobodilne fronte zelo otežene, dva meseca pa celo povsem pretrgane. Člana odbora in njuni sodelavci smo se morali v tem času znati, kakor smo vedeli in znali. Aktivisti so se povezovali v aktive in tako so se združevale posamezne organizacije Osvobodilne fronte, Slovenske narodne pomoči, mladine, Antifašistične fronte žensk, ne glede na meje kvarta. Vsak se je povezal, kjer je pač bila možnost za to.

Jože Mohar je po nalogu Osvobodilne fronte organiziral ilegalno obveščevalno službo v belgijski vojašnici. Služba je bila imenitno organizirana in je redno poročala o stanju in spremembah v belgijski vojašnici, pa tudi v artilerijski in poljanski. Oživil je tudi obveščevalno mrežo na terenu. Ko je bila jeseni 1944 prekinjena povezava navzgor, je na srečo našel novo na Viču, in sicer prek aktivne mladinke z našega terena Slavice Česnik. Prek te zveze smo na novo vzpostavili tudi prekinjeno obveščevalno linijo sodnih uslužbencev, ki se je tako združila z našo kvartno obveščevalno. Skupaj sta izvedli nekaj akcij, med drugim tudi odvzem nemškega vojaškega radijskega sprejemnika v marcu 1945. Akcijo je izvedla skupina dr. Toneta Dečmana iz Poljan.

Mery Mohar je skrbela za zbiralne akcije živil, denarja in oblačil. Moharjeva sta pozimi 1944 tri mesece skrivala ranjenega partizana. Zdravit ga je hodil dentist Jože Lapajne iz Vrhovčeve ulice. Februarja ali marca 1945 sta en teden skrivala ilegalko Ivanko Repič in jo nato, preoblečeno v otroka, odpeljala na saneh k dr. Gojmiru Demšarju na Mirje. Repičevo je policija trikrat pregnala iz ilegalnega stanovanja. Pozneje se je Repičeva teden dni skrivala tudi pri Erjavčevih na Taboru. Mery Moharjevi se je posrečilo v zgodnji pomladi 1945 pripeljati domov mimo Dolinarjevih, znanih policijskih agentov, ki so stanovali na našem terenu, ranjenega ubežnika s policijskega kamiona. Med vojno sta Moharjeva skrivala v svojem domu devetnajst ilegalcev in prestala nič koliko policijskih preiskav.

V kvartu je vso zimo neutrudno delala mladinka Slavica Česnik iz Rozmanove ulice. Bila je obsojena pred italijanskim vojnim sodiščem, po kapitulaciji Italije pa se je pridružila partizanom. Med nemškim napadom je bila njena brigada razbita in znašla

se je v nemškem zaporu. Iz njega se je rešila, ker je trdila, da so jo partizani kot otroka odpeljali iz Mostarja. Na prostost je pomagala tudi dvema Židinjama, ki sta se izdajali za Bosanki, in ju nato skrivala pri sebi. Zatočišče je dajala tudi ilegalcu Pepetu Pograjcu. Z mladinkami in mladinci se je sestajala v treh stanovanjih. Za te sestanke je našla še nekaj stare literature. Utrla je pot, kot smo že povedali, obveščevalni službi v kvartu in med sodnimi uslužbenci. Ti so tudi denarne prispevke za Osvobodilno fronto oddajali njej.

Aktiv pri Perovih v Maistrovi ulici, ki je zajemal ves Friškovec, je živahno deloval vse do konca januarja 1945. V njem so delali že od začetka okupacije tudi študenti s Štajerske, kulturniki, mladina, na začetku celo pionirji. Te je vodila Katja Vošnjak. V aktivu so zbiral pakete za zapornike in internirance in pripravljali sestanovalec in druge za odhod v partizane; za to je bilo treba preskrbeti ponarejene dokumente, obleko, čevlje, spremstvo in zveze. Pri Perovih so bile sobe polne materiala, pa tudi vse s pajčevinami prepredene lope na dvorišču. Srečno so se izmotali iz vseh preiskav. Njihova dejavnost je pozno poleti 1944 delno upadla, ne pa prenehala. Tedaj je Tona Permorala okrožno intendanco za ilegalce izročiti Pregljevi iz Rožne doline. Perovi so bili aktivni do januarja 1945, ko je bila aretirana hči Branka, aktivistka na raznih sektorjih Osvobodilne fronte; delala je tudi v sektorju za zaščito malih ilegalcev. Poslej so se v hiši druga za drugo vrstile preiskave. Na hišnih vratih se je pojavil znak črne roke, nato pa so hišo rekvirirali. Po vojni so Perovi zvedeli, da je bila mati Tona na seznamu za Turjak. Oče je padel v partizanih, hči Dana, mladinska okrožna aktivistka, pa je bila v narodnoosvobodilni vojski. Januarja 1945 je Tona ostala sama z najmlajšo hčerko, ki pa ji tudi niso bile tuje marsikatero frontne skrivnosti, čeprav je bila še otrok. Perovim je pomagal naš aktivist in policist v zaporu, sedaj že pokojni Brovč. Januarja 1945 so zaprli tudi njega in ga v zaporu mučili. Družina Perovih je bila zelo aktivna. Opisali smo le del tistega njihovega delovanja, ki je bilo tesneje povezano z našim terenskim delom.

Leta 1945 je organizacija še vedno lahko računala na člane, ki so še lahko opravljali resno politično delo. Ko so člane zelo aktivne družine Supan iz Prisojne ulice, zbiral so pakete, skrivali ilegalce, pripravljali ljudi

za odhod v partizane, nabavljali živila na ponarejene živilske izkaznice, preskrbovali ponarejene osebne dokumente, zdravila iz bolnišnice, raznašali ilegalno literaturo itd., sredi leta 1944 aretirali, aktiv v Prisojni ulici ni razpadel. V njem so ostali in delali naprej Lojze in Maruša Černota, Milojka Jereb, Čehovinovi, Gruhnovi, družina dr. Zalo-karja, Ariglerjevi.

Tudi v drugih ulicah so delovale družine, na primer Sešek in Koprivec v Vidov-danski ulici, na Taboru Erbežnik, Ivanka Erjavec, Pijanecky, Ivanka Koželj, France Koščak, sedlar, ki je izdeloval torbe tudi za naše potrebe, Franc Breclj v Rozmanovi ulici; pa družine Pavličič in dr. Vladimirja Trampuša na Friškovcu, Olga Lokar v Ma-sarykovi ulici, Gabrijel Grünfeld v Metel-kovi, Scagnettijski, na Njegoševi Stritar, Hanriharjevi, Valenčičevi, Emil More, An-ton Ogorovec, Rudolf Rea, Janša na Šmar-tinski, Zidar, Keber. V večini teh družin se je število članov od jeseni 1943 hitro manj-shalo. Odšli so v partizane, zapore, taborišča in nekateri celo v smrt. Tako so v marsika-teri družini ostali le še najstarejši in najmlaj-ši. O vsaki izmed teh družin bi lahko napi-sali napeto družinsko kroniko o njihovem boju v letih 1941–1945.

V zadnjem obdobju pred osvoboditvijo so se mladi sestajali in izvajali akcije ter pri-spevali živila in druge potrebščine po svojih skromnih možnostih. Zlasti aktivni so bili mladinci, ki jih je vodila Slavica Česnik, in to Majda Jerina, Jelka Potočnik in njena sestra Svetica, Anica Tomšič itd.

V pripravah za prihod partizanov sta se ponovno pokazala zavednost Ljubljančan-ov in njihovo veliko pričakovanje svobo-de. Akcije za zbiranje oblačil, hrane, po-steljnega perila, sanitete in drugega mate-riala so bile zelo uspešne. Prepotrebna ob-veščevalna in zaščitna dejavnost se je mno-žično razmahnila.

Za okras naših domov in mesta smo na-šli veliko izvirnih rešitev.

Za našo osvoboditev smo pripravili tudi najrazličnejše jedi, pecivo in drugo in za to zbrali veliko hrane. Del naših terenk se je odločilo, da se bodo zbrale pri Zorzutovih in tam pripravile in spekle vso hrano. Delale so tri dni. Druge, tam okrog Rozmanove ulice, pa so se odločile, da bodo pripravile vse potrebno vsaka na svojem domu.

Zbrana oblačila so hranili pri Moharje-

vih in so jih ob osvoboditvi prinesli na Ta-bor.

Na morebitno obrambo oziroma končne poulične boje so se pripravljali predvsem v Narodni zaščiti. Jože Keber, desetar Narod-ne zaščite, je na svojem vrtu hranil dva ve-lika zaboja orožja. Imeli so pripravljene tudi sanitetne sobe in nekaj ljudi s sanitetnim te-čajem.

V zadnjem času boja nas je z rajonom spet povezala Štefka Kump-Sever, ki je do-bro poznala naš teren, saj je prej delovala v rajonskem odboru Poljane. Usmerjala je našo dejavnost na tedaj najpomembnejše naloge.

Prebivalci kvarta Tabor so bili med na-rodnoosvobodilnim bojem polni uporniške borbenosti. Naši aktivisti so sicer padali v roke policije in njihove vrste so se redčile, vendar to ni bilo usodno za obstoj organiza-cije. Pomagala nam je, tako v splošnem so-dijo, dosledna konspiracija, borbeno pre-udarnost in zvesto tovarišstvo. Teren je sicer slabel, a je vzdržal v boju in do konca ni po-pustil.

3. marca 1986

Zdravko Kovač

Prebivalci v hiši Slomškova 9

Moj oče Valentin je prišel v Ljubljano leta 1933 iz Lokavca pri Ajdovščini in se za-poslil na železnici. Med vojno smo stanovali v hiši na Slomškovi 9. Mati Marija je bila hišnica. Oba sta se vključila v Osvobodilno fronto. Oče je delal tudi z Linetom Žagar-jem, ki je stanoval v hiši blizu nas. Moj sta-rejši brat je delal pri mladincih in vosovcih. Naša redna gosta sta bila polega drugih tudi Edo Brajnik-Štefan in Ciril Lukman-Anjo. Oče je imel ciklostilno tehniko in ilegalno skladišče v garaži na železniški postaji. Bil je izdan in zaprt v Begunjah. Tam je tudi umrl. Pri materi so bili ilegalni sestanki in stalna javka za kurirje. V kleti in na pod-strehi je imela primerno prirejena skrivali-šča za ilegalno gradivo.

Tapetniško delavnico v hiši na Slom-škovi 9 je imel Danilo Puc. Pri njem so po-gosto prenočevali ilegalci, med njimi Kre-se¹, Vlasta², Ivo³, Milica⁴ s Poljan. Mama je imela ključke od delavnice in je, še preden so zjutraj prišli delavci, prostore pospravila.

Tudi mlekarja, ki jo je vodila Mici Jen-ko, je bila v naši hiši.

Mici Jenko je stanovala kar v mlekarni. Pri njej je bila javka za centralno tehniko, in to za literaturo, ki so jo iz Ljubljane pošiljali na osvobojeno ozemlje, in za tisk, ki je prihajal v Ljubljano, pa tudi javka raznašalne mreže za Ljubljano. Mici Jenko je skrbela in kuhala za številne ilegalce. Ciril Lukman-Anjo je imel pri njej eno od svojih rednih javk. Mici so spomladi 1944 zaprli in med preiskavo mlekarne odkrili pod kavčem bunker z orožjem. V zaporu so jo strahotno mučili in potem ubili.

O predani in zvesti Mici Jenko po vojni nisem ničesar bral. Pripovedujejo, da si je, preden je umrla, zaželela skodelico mleka...

V hiši so stanovali še Franjo Novak, ki je imel trgovino na Kongresnem trgu, zelo spoštovan in že tedaj starejši komunista dr. France Mesesnel, pozneje so ga ubili na Turjaku, pa prof. Leben in inž. Debeljak z družinami.

Kljub obiskom italijanskih profesorjev v črnih uniformah in pozneje tudi zloglasnih bratov Kobijev, članov politične policije, v sosednji hiši, kjer je stanovala njihova teta, je pestro ilegalno delo nemoteno potekalo naprej zlasti zaradi poostrene budnosti mame Marije, ki je imela natančen pregled nad tem, kdo prihaja v »solidno meščansko hišo« in kaj se dogaja v njej. Po aretaciji Mici Jenko in Danila Puca, po kakšnem vrstnem redu, tega ne vem, je delo v soseski Slomškove in Resljeve ceste zaradi ogroženosti za nekaj časa zamrlo. Sam sem tedaj, še mlad, organiziral pionirje na terenu Resljeve ceste. O tem sedaj pripravljam podrobnejši zapis.

Mama je dobila družinsko plaketo ilegalca.

Po mojem v zgodovinskih zapisih ni dovolj osvetljena vloga dr. Franceta Mesesneta, Franca Novaka in Mici Jenko, prebivalcev v hiši Slomškova 9.

7. julija 1986

OPOMBE

¹ Leopold Krese-Još, član okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije in Osvobodilne fronte v Ljubljani, odgovoren za Delavsko enotnost.

² Mira Tomšič-Vlasta.

³ Vladimir Svetina.

⁴ Milica Kavčič, aretirana spomladi 1945 kot članica okrožnega aktivna Osvobodilne fronte Ljubljana.

PRIPIS

Ustna izjava.

V

OD POGREBA TURJAŠKIH ŽRTEV
19. MAJA 1945 DO 1948

ZADNJE SLOVO...

ZAČELO SE JE PRAVZAPRAV OB
POKOPU TURJAŠKIH ŽRTEV.

SLEDILI SO DOGODKI, KI SO
UPRAVIČENO ZBUJALI SKRBI, DA JE
POVOJNO OBRAVNAVANJE IN
POJASNJEVANJE DOGODKOV, KI SO SE
ODIGRALI V POMLADNIH MESECIH 1945,
KRENILO PO POTI, KI NE VODI DO PRAVE
OSVETLITVE TE TRAGIČNE IN USODNE
RESNIČNOSTI.

OBJAVLJAMO NEKAJ PRIČEVANJ
O TEM, KAJ SE JE DOGAJALO NA
POGREBU TURJAŠKIH ŽRTEV, KO VSE DO
ZADNJEGA NISO UPOŠTEVALI ŽELJA
BORCEV IN AKTIVISTOV TER SVOJCEV
PADLIH NA TURJAKU GLEDE POKOPA
POSMRTNIH OSTANKOV LEOPOLDINE
MEKINA.

NEKATERA PRIČEVANJA NAM
GOVORE TUDI O ČASU, KO SE JE
POJAVILA ZAHTEVA PO REHABILITACIJI
LEOPOLDINE MEKINA IN KAR JE
PARADOKSALNO, SLIŠATI JE BILO CELO,
DA JO BODO RAZGLASILI ZA NARODNO
HEROINO. SOČASNO SO ZAČELI IZVAJATI
TIHI PRITISK NA AKTIVISTE ZLASTI
NEKDANJE JETNIKE...

RAZMEROMA POZNO PO VOJNI
SO ŠE BILA OBJAVLJENA DELA, KI SO
OPISOVALA DOGAJANJA V OSVOBODILNI
FRONTI IN PARTIJI SPOMLADI 1945.

POSEBNO NASPROTUJOČA SO SI V
TEH DELIH STALIŠČA DO DELOVANJA IN
ZADRŽANJA LEOPOLDINE MEKINE, KI JE
BILA NA KLJUČNIH POLOŽAJIH V
OSVOBODILNI FRONTI IN PARTIJI, IN Z
NJIMI POVEZANE OBRAZLOŽITVE O
KRIVDI ZA USODNA DOGAJANJA V
ZAPORU.

POSLEDICE TEGA ODMEVAJO ŠE
DANES, SAJ SO ZAZNAMOVALE
ŽIVLJENJA VRSTE LJUDI, KI SO BILI
KAKORKOLI POVEZANI Z NJO. TUDI NI
NAJTI NEKATERIH DOKUMENTOV,
POLICIJSKIH ZAPISNIKOV O
ZASLIŠEVANJU AKTIVISTOV
OSVOBODILNE FRONTE V ZAPORIH V
PRISILNI DELAVNICI, ČETUDI SO JIH
NEKATERI AKTIVISTI PO VOJNI VIDELI
IN CELO BRALI.

ČAS JE ŽE, DA ODGOVORIMO NA VSA
TA VPRAŠANJA IN Z OBJEKTIVNO
KRITIČNOSTJO OBRAVNAVAMO TO
BOLEČO PRETEKLOST.

☆

UVODNE BESEDE K POSAMEZNIM
RAZDELKOM, KI TOČNEJE
OPREDELJUJEJO IN OVREDNOTIJO
GLAVNE POJAVE IN PROBLEME, STA
NAPISALI: ADA DEQUAL-KRIVIC
IN HELA SKULJ.

PO POGREBU TURJAŠKIH ŽRTEV

Zinka Koprivec-Topolovec:

Z mamó sva se skupaj udeležili pogreba turjaških žrtev mája 1945. Pogrebci smo stali v špalirju, ko so mimo nas nesli krste. Tedaj se je zgodilo nekaj nenavadnega. Eno krsto so prinesli nazaj. Ljudje okrog mene so si šepetali, da je to krsta Leopoldine Mekina-Mime. Tudi ob jami množičnega groba je manjkala ena krsta. Na nagrobnem spomeniku med žrtvami sprva ni bilo njene imena, potem pa se je nekega dne pojavilo.

14. januarja 1986

N. N.:

Kmalu po vojni so prekopali turjaške žrtve. Posmrtné ostanke Poldke Mekina so položili v poseben grob, na zahtevo svojcev pa so jih pozneje dali v skupen grob turjaških žrtev. Bivšim jetnicam se to ni zdelo prav in smo to tudi javno povedale. Nedolgo zatem me je obiskal policist. Zgrabil je pištolo in mi zagrozil, da me bo ustrelil, če bom še naprej govorila, da je bila Poldka Mekina izdajalka. Pa sem mu rekla, naj kar strelja, vendar je to, kar govorim, resnica.

26. novembra 1986

Danica Marion:

Prve dni po osvoboditvi smo z Nino Škodlar in še neko tovarišico, njenega imena se žal ne spominjam več, odšle v kletne prostore, kjer smo bile zaprte vse do zadnjega dne, da bi poiskale svoje stvari, ki so nam jih zaplenili mučitelji, preden so zbežali. Pri tem smo v pisarni našle več kopij zapisnika Leopoldine Mekina-Neže. Obsegali so najmanj 80 strani. Ker ni bilo časa, sem ga le bežno preletela. Začudena sem bila nad obsegom njene dejavnosti, pa tudi nad njenim spominom, da je lahko tako brez pridržka posredovala svoje vedenje o Osvobodilni fronti in partiji zasliševalcem. Ker smo se zavedale pomembnosti najdenega gradiva, je Nina vse izvode odnesla na tedanjo Ozno za Slovenijo.

12. septembra 1986

Nina Škodlar:

Dne 1. februarja 1945 so me zaprli in nato mučili v policijskih zaporih v Ljubljani.

Četrtega maja so me poslali v delovno tabo-rišče v Ribnici, 6. maja pa sem se peš vrnila v Ljubljano. Takoj sem se povezala z organi Osvobodilne fronte. Bila sem vključena v mestni aktiv oziroma v odbor Osvobodilne fronte in pomagala pri pripravi na sprejem osvoboditeljev. Od osvoboditve do prvih volitev v mestno skupščino sem delala v mestnem odboru Osvobodilne fronte v Ljubljani. Sedež odbora je bil v prostorih starega magistratnega poslopja.

Kmalu po osvoboditvi je neki bivši pe-pejevec z vozičkom pripeljal zapisnike za-slišanj na SPP. Hotel se je odkupiti. Pove-dal je, da so mu ukazali, naj vse zapisnike sežge, on pa jih je ohranil in sežgal drug pa-pir. Zapisniki so bili v trojniku. Najdebelej-ši je bil zapisnik Polde Mekina-Mime. Vsak izvod je bil podpisan. Naročili so mi, naj prevzamem vse to gradivo. Dala sem ga shraniti v nekdanjo Rupnikovo sobo. Miro Tomšič, ki je vodila mestni odbor Osvobo-dilne fronte, sem vprašala, kaj naj naredim z njim. Menila je, da je vrednost teh zapis-nikov majhna, češ da so nam jih beli nalašč podtaknili, da bi zbudili nezaupanje v naših vrstah.

Spominjam se, da so bili vmes zapisniki z zaslisanja Ančke Sotlar, Pregljeve, Nade Dolenc, Eli Česnik, Danila Puca itd. Na Oz-ni sem jih izročila najprej Vladimirju Ka-duncu, ta mi je dal za to potrdilo, in nato Dušanu Bravničarju. Ozna je bila takrat v hiši na Zupančičevi ulici 9, v kateri ima zdaj svoje poslovne prostore Lovska zveza Slo-venije.

Nekega dne sta prišli k meni Mihelca Hojkar in Štefka Lavrih. Razburjeni in ogorčeni sta povedali, da krožijo po Ljublja-ni govorice, da nameravajo Mimo razglasiti za narodno heroino. Štefka Lavrih je pripo-mnila, da še pomni svoje srečanje z Mimo na policiji. Ko so jo pretepeno vrgli v temno celico, je vstopila in rekla: »Kar tepite jo, bo že povedala.«

Ker sem dobro poznala člana kontrolne komisije Eda Turnherja – skoraj vsak dan je prihajal k nam na dom – sem mu izročila Mimin zapisnik, rekoč, ali je tak človek vre-den, da postane narodni heroj. Vzel ga je s sabo domov in mi ga naslednji dan vrnil. Rekel mi je, da ta ženska ne bo nikoli na-rodna heroina.

O tem sem govorila tudi z drugimi žen-skami, bivšimi političnimi jetnicami. Mihe-la Hojkar mi je pozneje povedala, da so bile

vse ženske, ki so bile zaradi tega pri meni, klicane na pogovor in zagovor, ker so raz-pravljale o problemu zavora in Mekinovi. Ostro so jim svetovali, naj o tej zadevi ne govorijo. Pri tem so še posebno ostro opozo-rilo sporočili tudi zame.

3. decembra 1986

OPOMBA

¹ Znana ljubljanska aktivistka Osvobodilne fronte, zdaj že pokojna.

Tonka Mekinda:

Kmalu po vojni se je pri meni oglasil us-lužbenec notranje uprave. Želel je kaj več zvedeti o Leopoldini Mekina. Nameravali so jo namreč proglasiti za narodno heroino. Iz istega razloga se je pozanimal tudi o Jani Pučelik-Fugina.

4. junija 1986

Ivanka Pregelj:

Ne spominjam se več, katerega leta smo se biveše jetnice sestale prvič, vem le, da je bilo srečanje nekega poletja pri Čadu pod Rožnikom. Potem se organizirano nismo več srečevale, vse dokler ni Jana Fugina dala neposredno pobudo za naše vsakolet-ne sestanke. Poslej smo se srečavale vsako prvo soboto v decembru v restavraciji Sla-mič na Celovški cesti. Pri organizaciji so so-delovale Jana Fugina, Tonka Mekinda, Mi-llica Korenčan, Ivanka Pregelj. Z Jano sva naredili seznam. Spomnila sem se skoraj vseh imen in naslovov in uredila kartoteko. Jana Fugina je na nekem srečanju predla-gala, da izvolimo odbor. V njem so bile Jana Fugina, Tonka Mekinda, Gusti Kovač. Včasih se je našega srečanja udeležilo tudi do petdeset žensk, drugič spet manj. Orga-nizirale smo izlet v Dražgoše. Zadnja tri leta se sestajamo prej, v jeseni, v Mostah.

16. maja 1985

Tonka Mekinda:

Po vojni smo se začele sestajati in se bo-mo, dokler nam bodo dopuščale naše fizič-ne moči. Skupaj z Jano Fugina vodim sez-name naslovov sojetnic, ki se udeležujejo naših srečanj. Seveda so na njem le tiste jet-

nice, ki smo se med seboj bolje spoznale in zblížale. Ta seznam prilagam:

1. Mici Adamič, Einspillerjeva 20, Ljubljana (†)
2. Milena Babič, Beljaška 30, Ljubljana
3. Marija Bačnik, Pokopališka 39, Ljubljana
4. Cilka Bavcon, Ljubljana (†)
5. Alenko Benko-Perovšek, Titova 25, Ljubljana
6. Milena Bežan, Gregorčičeva 9, Ljubljana
7. Pavla Bojko, Ruska 3, Ljubljana
8. Pavla Bolka, Tabor, Ljubljana (†)
9. Darinka Brolih, Ljubljana
10. Milica Bukovec, Zalog 226, Ljubljana
11. Branka Carnelutti-Per, Maistrova 14, Ljubljana
12. Stana Ceraj-Cerić, Novi Sad
13. Pavla Cimperman, Gledališka 3, Ljubljana
14. Ivica Conta, Mirje 5, Ljubljana
15. Regina Cukala, Kopališka ulica, Vrhnika (†)
16. Alma Cvar, Linhartova 62, Ljubljana
17. Eli Česnik, Vrtača 5 a, Ljubljana
18. Gusti Česnik, Celska 41, Ljubljana
19. Nada Černč, Vevče 75, Ljubljana (†)
20. Pavla Černe, Kidričeva 9, Ljubljana
21. Irena Čuk, Karlovska 15, Ljubljana
22. Irena Devič, Zaloška 98, Ljubljana
23. Nada Dolenc, Mencingerjeva 31, Ljubljana (†)
24. Nika Dolenc-Zupan, Valjavčeva 21, Ljubljana (†)
25. Dolinšek, Izanska 18, Ljubljana
26. Draga Dolničar, Notranje Gorice, Brezovica (†)
27. Jelena Dostal, Dolenjska cesta, Ljubljana (†)
28. Vida Dovjak-Arko, Pražakova 6, Ljubljana
29. Ana Fajdiga, Trebnje (†)
30. Franja Fefer, Na klisu, Vrhnika
31. Jana Fugina, Titova 63, Ljubljana
32. Štefka Golob, Titova 13, Ljubljana
33. Smilja Gostiša-Sudžić, Rotarjeva 1, Kranj
34. Danica Grom-Selan, Kopališka 8, Vrhnika
35. Mica Grm, Tabor, Ljubljana
36. Marica Hacin, Slomškova 13, Ljubljana
37. Fani Havliček, Hradetskega 33, Ljubljana
38. Mihaela Hojkar, Prešernova 16, Ljubljana (†)
39. Zorka Ilih, Cilenškova 62, Ljubljana
40. Marija Ivančič, Mencingerjeva 29, Ljubljana (†)
41. Mimi Ivanuš, Zeleni pot, Ljubljana
42. Anica Javornik, Bogišičeva 7, Ljubljana
43. Dana Javornik-Marion, Milčinskega 24,

- Ljubljana
44. Danica Jemc, Vzajemna 19, Ljubljana
45. Lojzka Juhart, Trebnje (†)
46. Marija Jurjavec, Tesarska cesta, Ljubljana (†)
47. Tanja Kadunc, Kidričeva 6, Ljubljana
48. Heda Karlin-Perovič, Cesta v Rožno dolino 13, Ljubljana
49. Milica Kavčič, Kotnikova 7, Ljubljana
50. Štefka Kavčič, Bezenškova 23, Ljubljana
51. Mojca Klemenčič, Zrinjskega 7, Ljubljana
52. Minka Kobilica, Zrinjskega 7, Ljubljana
53. Magda Kocjan, Topniška 45, Ljubljana
54. Zinka Koprivec-Topolovec, Večna pot 11, Ljubljana
55. Nežka Korče, Tabor, Ljubljana (†)
56. Zofka Korče, Mestni trg, Ljubljana († – ubita na Turjaku)
57. Milica Korenčan, Vinška 49/d Ljubljana
58. Gusti Kovač, Mojškričeva 22, Ljubljana
59. Mara Kralj, Gerbičeva 11, Ljubljana
60. Vera Kraševac, Partizanska 37, Ljubljana (†)
61. Marička Kunej, Bratovževa ploščad 5, Ljubljana
62. Sonja Kunstler, Rozmanova 2, Ljubljana
63. Režka Kucler, Vnanje Gorice 120 (†)
64. Nežka Lapanje, Bogišičeva 1, Ljubljana
65. Štefka Lavrih-Kuhar, Puterlejeva 49, Ljubljana (†)
66. Zalka Lipužič, Idrija (†)
67. Julka Logar, Horjul 60
68. Fani Lukan, Križ 19, Komenda
69. Špela Lumbar, Igriška 3, Ljubljana
70. Franka Macarol, Čevljarska 17, Koper (†)
71. Inž. Vera Marentič, Vidmarjeva 9, Ljubljana
72. Francka Marinko, Vnanje Gorice 120
73. Marta Matul, Linhartova 7, Ljubljana
74. Antonija Marinšek, Tržaška, Ljubljana (†)
75. Tonka Mekinda, Dvoržakova 13, Ljubljana
76. Nuša Merlak, Hrvatski trg 2, Ljubljana
77. Draga Medvež, Rozmanova, Ljubljana (†)
78. Sonja Mikec, Kajuhova 28, Ljubljana
79. Majda Milanovič, Herbersteinova 47, Ljubljana
80. Ančka Nagode-Podviz, Šišenska 8, Ljubljana
81. Biserka Novak-Ljubković, Rade Končar 47, Šibenik
82. Mara Novina-Sever, Milčinskega 22, Ljubljana
83. Mara Pavlič, Rožna dolina, Ljubljana
84. Mimica Pavličič, Vrtača 5, Ljubljana
85. Rezka Petrič, Grahovo 91, Cerknica
86. Micka Pečnikar, Ježica, Ljubljana (†)
87. Pahor-Pipan, Martina Krpana 11, Ljubljana

IZJAVE
O AKTIVISTKI IN
ILEGALKI N. D.

88. Albina Plevnik, Vavpotičeva 5, Ljubljana
89. Milena Pogačnik, Knezova 37, Ljubljana
90. Julka Prebil, Horjul 7, Ljubljana (†)
91. Ivanka Pregelj, Tržaška 20 b, Ljubljana
92. Fani Piškur, Streliška 37 a, Ljubljana
93. Štefka Prosen, Šiška, Ljubljana (†)
94. Vlasta Pustišek, Ilirska 34, Ljubljana
95. Ema Repič, Titova 61, Ljubljana
96. Mara Robežnik, Gorazdova 15, Ljubljana
97. Pepca Rupnik, Trubarjeva 14, Ljubljana
98. Cita Samec-Steiner, Vrtača 3, Ljubljana
99. Tilka Skapin, Potrčeva 4, Ljubljana
100. Boža Skitek, Zupančičeva 12, Ljubljana
101. Jožefa Podvikar, Brezovica (†)
102. Olga Simončič, Pred Škofijo (†)
103. Meri Starc, Močnikova 8, Ljubljana
104. Violeta Starc, Močnikova 8, Ljubljana (†)
105. Nina Škodlar, Gosposvetska 13, Ljubljana
106. Fani Šlamberger, Bezenškova 23, Ljubljana
107. Lili Šorn-Rakušček, Luize Pesjakove 17, Ljubljana
108. Rada Štajdohar, Ljubljana
109. Franka Štefanič, Maistrova 4/A, Ljubljana
110. Marija Štrikelj, Pot na nab. 2, Brezovica
111. Fedja Šturm, Levstikova 9, Ljubljana
112. Darinka Topolovec, Celovška 83, Ljubljana
113. Cilka Tropan, Prvomajska 10, Ljubljana
114. Mara Trtnik, Grablovičeva 32, Ljubljana
115. Zinka Veretik, Prešernova 38, Ljubljana
116. Marija Vevar, Golnik 79, Ljubljana
117. Francka Vodnik, Mlakarjeva 22, Kranj
118. Mika Vrbič, Tabor, Ljubljana (†)
119. Nuša Vrhunec, Beethovnova 7, Ljubljana
120. Pika Zwitter-Detela, Gregorčičeva 17, Ljubljana
121. Greta Žerjal, Ljubljana (†)
122. Silva Žiberna, Zofke Kvedrove 24, Ljubljana
123. Rezka Žmuc, Vrbičje 9, Grosuplje
124. Zora Grebenšek, Zaloška 76/a, Ljubljana
125. Sava Japelj, Satlerjeva 19/c, Ljubljana
126. Julka Lovčarič, Puharjeva 5, Ljubljana
127. Mimica Mavrič, Celovška 106, Ljubljana
128. Milka Per, Sinja Gorica 4, Ljubljana
129. Majda Puhar, Kristanova 4, Ljubljana
130. Vera Prosen, Bratov Rožmanov 4, Ljubljana
131. Mara Škrabelj, Ljubljana
132. Oli Škrjanc, Gotska 7, Ljubljana
133. Rozalka Jeraj-Vrhovec, Blatna Brezovica
134. Francka Kopač-Nagode, Blatna Brezovica
135. Mirjam Majdič, Tavčarjeva 1, Ljubljana

4. junija 1986

Cilka Maček-Prešeren:

Kot ilegalka viškega rajona sem imela stalno bazo pri materi N. D. Mati N. D. je zame zelo skrbela. Ko sem se leta 1943 vrnila iz zapora, sem takoj odšla k njej, čeprav tam nisem stanovala. N. D. je bila sekretarka rajona v Trnovem in pozneje na Poljanah v Ljubljani. Bila je zelo delavna, predana, naredila je vse, le da je dobro opravila nalogo. Že takrat je bila zagrenjena in žalostna, še bolj pa po vojni.

17. marca 1986

PRIPIS

Ustna izjava.

Stanko Holy:

N. D. sem spoznal leta 1937. To leto sem stanoval pri njeni mami v Ljubljani. Pred okupacijo sem jo nekajkrat srečal, med vojno pa z njo nisem imel stikov. Po osvoboditvi sem leta 1949 delal z njo na srednji ekonomski šoli v Ljubljani. Imela sva le bežne stike in se pogovarjala samo o splošnih šolskih zadevah. Do izida 12. številke revije Borec leta 1985 nisem vedel, da je bila aktivistka Osvobodilne fronte in da je bila v zaporu pred okupacijo in po vojni. Po njeni upokojitvi sem jo nekajkrat srečal v Ljubljani, vendar nikoli ni omenjala svojega življenja med okupacijo. Poznal sem jo kot tiho, skromno in vase zaprto osebo. Po moji presoji je bila poštena in vestna, brez večjih ambicij. O njej sem vedno imel dobro mnenje in ga imam še zdaj.

24. maja 1986

Zima Vrščaj:

N. D. sem spoznala na univerzi v Ljubljani. Skupaj sva študirali germanistiko. Ko sem v letih 1937–1938 službovala v Brežicah, me je nekajkrat obiskala, a najbrž bolj zato, ker je imela tam intimnega prijatelja. Ta zveza je bila zanjo nesrečna ljubezen. Čeprav sva skupaj študirali, nisva imeli tesnejših stikov. Po naravi je bila tiha, skromna in nesproščena. Bila je poštena, vestna in delavna, vendar nezahtevna. Ni kazalo, da bi imela kake posebne ambicije. Med okupacijo se nisva srečali, po osvoboditvi pa le nekajkrat bežno na ulici. Nikoli nisva

govorili o okupacijskih letih. Nisem vedela, da je bila med okupacijo aktivistka in članica partije. Tudi tega nisem vedela, da je bila v zaporu. Da je bila zaprta, sem zvedela šele iz gradiva o Nedi Geržinič. Drugega o njej ne vem.

24. maja 1986

Rozka Štefan:

N. D. sem na videz poznala že med vojno, odkar je njena mati, vdova po davčnem uradniku, kupila na Mencingerjevi ulici, nedaleč od mojega doma, visokoprtilično hišo z vrtom. Med vzroki za očitno zagrenjenost bi utegnile biti njene dotedanje življenjske izkušnje: zgodnja očetova smrt, osamljenost v gimnazijskih letih, ko je v Ljubljani stanovala pri tujih ljudeh, medtem ko je njena mati živela še v Idriji (tedaj pod Italijo). Nadalje večletno čakanje na službo, potem ko je na ljubljanski univerzi diplomirala iz germanistike, pa ponovna ločitev od doma, ko je naposled le dobila profsorsko službo v Gornji Radgoni, a jo kmalu nato z nacistično okupacijo tudi izgubila. Poleg teh okoliščin so morale biti za njen neprijazen odnos do sveta še drugi, globlji, meni neznani vzroki.

Osebo sem se seznanila z N. D. leta 1941, ko smo se profesorji begunci, to je tisti, ki smo se vrnili ali pa pribežali v Ljubljano iz drugih delov razkosane Slovenije, organizirali v okviru Osvobodilne fronte po tako imenovani stanovski liniji. Potem, leta 1942, točnih datumov se ne spominjam več, se je N. D. vključila v delo za Osvobodilno fronto na terenu. Prevzela je intendanco v terenskem odboru Kolezija in nato v kvartnem odboru Trnovo, kjer sem bila sekretarka. Pri tem delu se je zelo razživela. Opravljala ga je vestno, marljivo in z veliko vneme in kot priznanje za to je dobivala od organizacije vedno težje in odgovornejše naloge. Pri ilegalnem delu je našla oporo tudi doma, njena mati je med drugim sodelovala tudi tako, da je v sobo, ki jo je oddajala, leta 1943 sprejela kot ilegalna podnajemnika okrožna aktivista Ceneta Kranjca in pozneje Borisa Urbančiča. Tega leta je bila N. D. sprejeta v partijo. Ko sem jeseni 1943 prevzela frontno in partijsko sekretarstvo v rajonu Vič-Rakovnik, je N. D., ki je prej opravljala to funkcijo, že bila na enakem delu v rajonu Poljane.

Za čas od moje aretacije 1. decembra 1943 – tej je sledil zapor v Ljubljani, nato internacija v nemškem koncentracijskem taborišču Ravensbrück, po osvoboditvi pa čakanje na organiziran prevoz v domovino – pa do poletja 1945, mi o N. D. iz lastne izkušnje ni nič znanega.

Ko sem se v začetku avgusta 1945 naposled vrnila v Ljubljano, je bila N. D. sredi napetega povojnega dela, zagnana kot med vojno, vendar v težavnem odnosu s svojim delovnim okoljem. Posebno mi je ostal v spominu čas, ko je bila leta 1946 ali 1947 ravnateljica gimnazije na Gorenjskem in je ob koncu tedna prihajala v Ljubljano k materi. Večkrat se je oglasila tudi pri meni in se pritoževala. Bilo je mučno poslušati o ljudeh, ki jih nisem poznala, hkrati pa se mi je smilila, posebno odkar mi je potožila, da ima občutek, da jo vsi ljudje sovražijo.

Bilo je menda v prvi polovici petdesetih let, ko je neko jutro prišla k nam njena mama in vsa potrta povedala, da so prišli po N. D. organi notranje uprave. N. D. se je čez nekaj dni vrnila – meni se je zdelo nekam bolj samozavestna kot ponavadi – in povedala, da so jo zaslíševali v zvezi z medvojnimi bunkerjem pri Mari Kralj, ki da ga je izdala Mekinova. O tem sem po vrnitvi iz internacije že nekaj slišala, kaj več pa mi ni povedala. O svojem zaporu med vojno ni nikoli govorila, le to je večkrat omenila, da je tam hudo zbolela.

Ponovno sva se srečali na Gorenjskem, kamor je po smrti matere hodila na počitnice s sestrično, bančno nameščenko iz Idrije. Potem smo vse tri večkrat skupaj letovale v Radovljici ali na Bledu, včasih pa samo medve z N. D. Ostala je enaka, polna tožb zaradi občutka zapostavljenosti. v družbi pa se je večkrat razživela in bila prav prijetna. Tako je bilo, dokler ni zelo zbolela. Zadnja leta je živel v domu Tisje pri Litiji, kjer je umrla leta 1973, stara osemindeset let.

Pokopana je na Žalah v Ljubljani.

16. maja 1986

Ivanka Pregelj:

N. D. sem pogosto srečala po vojni. Iz zapora se je spominjam žalostne, nikoli nasmejane. Bila je zelo mučena. Tudi po vojni je ostala žalostna in zagrenjena, vendar nikoli ni govorila o sebi. Nekajkrat sem jo obiskala na njenem domu in dvakrat v domu za ostarele.

16. maja 1986

Ana Nagode-Podviz:

Aretirana sem bila novembra 1944. N. D. sem spoznala, ko so jo dali k nam v bolniško sobo. Bila je pretepena do nezvesti, vsa podpluta, z otečenimi nogami. Tovaršstva in pomoči, teh dveh odlik našega življenja v ječi, je bila deležna tudi ona. Bila je psihično precej dotolčena. Take se je spominjam. Tudi pozneje, ko si je opomogla, je bila redkobesedna in je veliko jokala.

V bolniški sobi sem bila dalj časa. Na vizio je hodil zdravnik dr. Vrtačnik s sestro. Spominjam se, da je bilo v naši sobi veliko bolnih in pretepenih tovarišč, vendar njihovih imen nisem našla v seznamu jetnic, razen Mimice Žerjal, Javornikove in Branke Per, pa pokojne Cilke Bavcon. Slednjo so tako mučili, da je ostala invalid.

Vedno smo pomagale druga drugi. Zlasti sem v lepem spominu ohranila Marico Hacin, ki mi je med mojo boleznijo stala ob strani. O konkretnem ilegalnem delu se nisimo pogovarjale in tudi ne spraševale. Vem pa, da smo bile obveščene o vsem, kar so vedeli drugi jetniki. Novice so k nam prihajale iz sobe 15. N. D. ni prišla k nam za božič, marveč konec januarja ali v začetku februarja. Spominjam se, da je bila huda zima.

Po vojni sem jo srečala na šoli, ki jo je obiskovala moja hči. To je petnajst let pozneje. Zelo je bila vesela, ker sem bila prijazna z njo. Rekla mi je, da ji je hudo. Ko pa sem jo vprašala zakaj in ji ponudila pomoč, mi je odgovorila: »Tukaj mi pa ne moreš pomagati.« Vedno je bila žalostna in njeno prizadevanje, da bi bila videti vesela, se je skoraj zmerom izjalovilo. Ko je nekoč Anica vprašala Jano Fugina, zakaj N. D. ne prihaja na naša srečanja, ji je ta odvrnila, češ, to so pa hude reči. Kaj je mislila s tem, ne vem. Pomembno pa je, da nobena od nas nikoli ni slišala, da bi N. D. v zaporu govorila o ilegalnem delu.

6. avgusta 1986

Nika Arko:

Takoj po osvoboditvi maja 1945 me je Mira Svetina-Vlasta poiskala na domu in mi predlagala, naj se zaposlim pri mestnem ljudskem odboru. Postala sem predsednica na novo oblikovane komisije za dodeljevanje podpor, njeni članici pa Olga Kraigher in Ivica Kante. Komisija je sodila v oddelek za socialno skrbstvo, ki ga je vodila Tilka

Busar. Sprva smo imeli prostore na Ambroževem trgu, jeseni pa smo se preselili v prostore magistrata. Na mladinskem oddelku je bila vodja dr. Katja Vodopivec, tu sta delali tudi Fani Kodela in medicinska sestra Mojca¹. Njenega priimka se ne spominjam. Na oddelku za starejše je delal Boris Vider, ta je bil že prej uslužbenec tega oddelka. Od starih uslužbenecv sta ostala še Polde Jezovšek in Gnidovec. Ko je Tilka postala poverjenica za to področje, je prišla na oddelk za načelnico N. D. V delo se je zelo hitro vključila, z njo smo lahko sodelovali, čeprav je bila na začetku bolj zaprta. Na oddelku je bila le kratek čas. Nekega dne je preprosto ni bilo več v službo. Šele pozneje smo zvedeli, da je njeno izginotje bilo povezano z njenim delom med okupacijo. Ko se je po nekajtedenski odsotnosti vrnila, je bila žalostna in zagrenjena. Spominjam se, da mi je rekla, da ni kriva in da se ji godi krivica. Kmalu nato je odšla na novo delovno mesto.

14. junija 1984

OPOMBA

¹ Mojca Klemenčič.

Marijana Kačič:

N. D., profesorico, sem spoznala spomladi 1945, verjetno marca. Takrat sem delala na novoustanovljenem učiteljsišču na Primorskem. Poleg rednega pouka prvega letnika smo imeli tudi tečaj, N. D. je prevzela pouk zgodovine. Spominjam se je kot vedre, zadovoljne. Med nami je vladalo pristržno tovarštvo. K našemu dobremu počutju je zagotovo prispevalo tudi prijetno navdušenje Primorcev po osvoboditvi. Bili smo kot družina, skupaj od jutra do večera, dijaki in profesorji. N. D. je imela z nami dobre stike, posebno se je razumela s starejšimi dijakinjami. Žal je ostala le nekaj mesecev, do premestitve, menda na Gorenjsko.

Do leta 1952, ko sem postala vzgojiteljica v domu srednje ekonomske šole v Ljubljani, nisem imela stikov z njo. N. D. je poučevala nemščino na srednji ekonomski šoli v Ljubljani in je vzdrževala redne stike z našim domom. Veliko sva se pogovarjali, a ni bila več taka, kot sem se je spominjala s Primorske. Vse pogosteje se je pritoževala zaradi razmer v šoli in nerazumevanja kolegov in kolegic do nje. Menila sem, da pretirava, predvsem pa, da je za neprijetne od-

nose večkrat kriva sama. Postajala je vse bolj zagrenjena. Spominjam se tudi, da je tožila zaradi zdravstvenih težav. Bolezen je bila posledica zapora.

Bila je edinka in je živela sama z materjo. Mati jo je imela zelo rada, vendar jo je njena navezanost nanjo utesnjevala. Mati je zelo zgodaj vdovela in se prav zato tako navezala na hčerko. Uredili sta si lep dom v Mencingerjevi ulici, hišo sta kupili še pred vojno. Ko je mati po nekajletni bolezni umrla, je N. D. hišo prodala in kupila novo stanovanje.

Z N. D. sem ves čas vzdrževala občasne stike. Imela sem jo rada, spoštovala sem jo zaradi njene poštenosti in nesebičnosti.

Marica Čepe:

N. D. sem spoznala konec junija 1943, ko sem postala sekretarka rajonskega partijskega komiteja Vič-Rakovnik, ona pa je bila članica komiteja. Bila je prizadevna in disciplinirana aktivistka. Po naravi je bila zaprta vase, pravo nasprotje svoje matere, pristrčne in širokosrčne ženske. V njuni hiši v Mencingerjevi ulici je bila postojanka osvobodilnega gibanja. Tam smo imeli sestanke in skladišče za intendantno blago. V začetku oktobra 1943 sem postala članica okrajnega partijskega komiteja za Ljubljano in za svojo naslednico predlagala N. D., saj je imela v rajonskem komiteju najdaljši staž. Ko sem se pozneje nekajkrat udeležila sestankov tega komiteja, sem žal ugotovila, da s svojimi sodelavkami ni znala vzpostaviti dobrih odnosov.

Po osvoboditvi sem precej časa delala v okrajnem komiteju Komunistične partije Slovenije za cono B. Pozno jeseni 1946 sem N. D. srečala na Primorskem. Bila je hudo zagrenjena. Rekla mi je, da so jo za kazen poslali sem, ker je v zaporu, ko so jo mučili, povedala za bunker pri Mari Kralj. Drugega ji tudi ni preostalo, je še dodala, saj bi jo bili drugače ubili.

Po vrnitvi v Ljubljano sem zvedela, da je imela zaradi tega po osvoboditvi precej težav. Pozneje je bila profesorica v Ljubljani. Toda bila je čedalje bolj zagrenjena in nenehno je padala v depresijo. Hišo je prodala in kupila garsonjero.

24. aprila 1986

DRUGI O BUNKERJU *Vlasta Vagaja-Lenič:*

Po pogovoru z Maro Kralj o skrivališču pri Juletu Baru v Frankopanski ulici sem zvedela tole: del obveščevalnega arhiva iz njene hiše na Gerbičevi 11, ki ga je tam urejala Neda Geržinič, je bil zaradi varnosti prenesen v novo skrivališče pri Juliju Baru.

Skrivališče je bilo na pokriti terasi prtiličnega stanovanja. Napravil ga je Jule sam okrog novega leta 1945 na pobudo Mare Kralj. Delal je lahko le ponoči, saj drugi prebivalci hiše za to niso smeli vedeti. Tla terase so bila iz desk. Pod njimi je izkopal jamo, kaj več v dani situaciji tudi ni mogel narediti. V to skrivališče je Mara iz svojega skrivališča na Gerbičevi 11 s sankami pripeljala del gradiva, pet ali šest paketov, prevezanih z vrvico. Med prevozom se je en paket razvezal. V njem so bili nemški razglasi o streljanju talcev. Mara Kralj domneva, da so bili v drugih paketih tudi plakati, v nekaterih pa, sodeč po otipu, fotografije.

Jule je bil aretiran po Marini aretaciji. Agenti so preiskali vsa stanovanja Marininih znancev, katerih naslove so našli pri njej. Tako pri njenem očetu, aretirali so mačeho, pri sestri Vidi, Juletu in drugih. Med preiskavo Juletovega stanovanja so našli skrivališče.

Je Mimi za to skrivališče vedela ali ne, tega Mara ne ve. Jaz domnevam, da je Neda povedala Mimi, da je del gradiva shranjen pri Juletu, saj agenti nikjer niso opravili tako temeljite preiskave kot prav pri njem.

6. septembra 1986

Belogardisti iz Tolmina so takoj po odkritju bunkerja na Gerbičevi 11 v svojem glasilu objavili politični pamflet o slikarju Tonetu Kralju. Objavljamo ga v celoti:

Ljubljanska policija je pred nedavnim prišla na sled arhivu glavnega odbora komunistične partije za vso Slovenijo, ki se je nahajal v vili v Ljubljani, ki je last na Primorskem dobro znanega slikarja Toneta Kralja. Tam sta se že več mesecev skrivala tudi glavni predsednik zloglasne komunistične policije VDV in glavna predsednica SPŽZ. Prav tam so odkrili tudi imenik vseh tistih Slovencev, ki jih bo treba likvidirati, med katerimi so seveda vsi vidnejši duhovniki Goriške, zlasti pa vsi slovenski goriški dekan. Da v vili ni manjkalo velike slike

maršala Tita, ni čudno, zanimivo pa je le, da je bila vila že zidana tako, da naj bi služila v razne tajne in evidentne komunistične namene. Drugače se nikakor ne dajo razlagati labirinti hodnikov, razni slepi vhodi, slepa okna itd., ki nam samo potrjujejo, da je bil slikar Kralj že davno organiziran komunist. Da je v svoji vili napravil bunker za komunistični arhiv, je Kralj sam priznal.

Sicer nam pa isto dokazuje tudi Kraljeva umetnost. Vsa njegova dela, tudi tista, katerim ne moremo tajiti umetniške vrednosti, so izraz tipične masovne umetnosti, pravno komunistično posnemanje, upodabljanje kolektivnega človeka, ki po svojem bistvu in namenu spada vse bolj v ruske kolhoze in tovarne kakor pa v cerkev. Če je umetnost res izraz umetnikove duše, potem ni Kraljeva cerkvena umetnost nikak odsev pobožne duše in tudi ne more dvigati človeka k Bogu, saj je vendar znano, da je Kralj popoln ateist, ki že petindvajset let ni prejel zakramentov.

Človek, ki se je tako izrazil, da po tej vojni ne bo treba cerkve, človek, ki po vseh gostilnah povzdiguje komunizem, ki zbira po župniških podatke o župnikih in kaplanih ter jih pošilja centralni VDV v Ljubljano, ni vreden niti toliko, da bi prestopil prag samo ene slovenske cerkve. Zavedajmo se, da kdor podpira Kralja, podpira komuniste. Nikakor pa ne smemo dopustiti, da bi denar, ki ga poštene in pobožne duše zbirajo za cerkve, polnil žepe zločinskih komunistov, da bodo po vojni tem lažje spremenili naše cerkve v kino dvorane in muzeje. Kraljeve slike bodo tudi v tem primeru lahko ostale in lahko brez sprememb služile komunističnim ciljem.

Goriški Slovenci se zavedajmo, da Kralj ni edini predstavnik slovenske umetnosti in da torej ni nujno, da bi bil tepec tisti, ki nikakor ne razume Kraljeve umetnosti, zlasti ne njegovih prvencev, pa se sprašuje, ali je na obrazih Kraljevih svetnikov razliten odsev nebeške blaženosti ali morda groza peklenskih muk. Dejstvo je pa vsekakor, da v Ljubljani, ki je središče slovenske kulture in umetnosti, Kralj nikdar ni mogel prodreti in je pri vseh javnih natečajih žalostno propadel.

24. februarja 1945

Vlasto Kopáč

Zgodba o Neži in njenem bunkerju

Ko sem prebral predlansko 12. in lansko 2. številko Borca – v slednji prispevek treh pred štiridesetimi leti vodilnih frontnih in partijskih delavcev, sem po svoji vesti dolžan povedati še nekaj znanih in neznanih dejstev. Še posebej zato, ker sem od poletja 1941 do oktobra 1943 delal v dokumentni in grafični tehniki Komunistične partije Slovenije v okupirani Ljubljani in bil tako tudi sam vpleten v tedanje dogajanje.

Posegel bom nekoliko nazaj, v februar 1943, ko je italijanska policija aretirala vse, ki so bili v knjigovoznici Gabrijela Škerla v Šubičevi ulici. Mesec dni pozneje so policijski agenti poleg knjigovoznice odkrili tudi bunker z ilegalno tiskarno Toneta Tomšiča, na podstrešju nad tiskarno je bila risalnica partijske dokumentne tehnike, kjer sem pred vdorom policije osem mesecev nemočno delal. Po padcu teh postojank Centralne tehnike Komunistične partije Slovenije v središču Ljubljane mi ni kazalo drugega, kot da si poiščem, kakor vem in znam, začasno bivališče pri tem ali onem aktivistu Osvobodilne fronte, protifašistu ali znancu. In tako sem se poleti 1943 spet znašel v svojem starem ilegalnem gnezdu pri Furlanovih v Cigaletovi ulici 5, v hiši farmacevtskega podjetja Salus, kjer je bila hišnica Antonija Furlan. Njen mož Jelko, ključavničar, komunist še iz Žorgovega in Lemeževega časa, je bil v italijanski konfinaciji, hčerka Jelka v zaporu v Firencah, sin Mirko pa v partizanih. S Furlanom in njegovo hčerko sem bil leta 1936 zaprt v ljubljanskih zapori zaradi komunistične propagande. Kadar je bila pozneje sila, sem pri Furlanovih vedno dobil zavetje.

V hišnikovem stanovanju je med vojno živela Furlanova mama z bratom Francetom, ključavničarjem, ki je čez dan delal v svoji delavnici na Poljanski cesti, tako da sem podnevi lahko risal v njegovi kamri. V tistih poletnih mesecih 1943 je bilo dosti risanja glav, zaglavij, vinjet, ilustracij, naslovnic in propagandnih grafičnih letakov za našo ciklostirano in kopirano literaturo. Tam sem izdelal tudi zadnjo italijansko Carto di identita z vodnim tiskom – največjim dosežkom naše dokumentne tehnike, na katerega je bil Ciril Lukman-Anjo, vodja partizanske tehnike v Ljubljani, še posebej ponosen.

V četrto nadstropje Salusove hiše mi je prinašala in odnašala gradivo kurirka Majda Gliha-Alenka. Delavci v dokumentni tehniki se nismo, če je le bilo mogoče, sestajali na ulici in si nismo izročali ilegalnega gradiva iz rok v roke, saj smo vedeli, da pozorne oči postopajočih agentov in ogleduhov opazujejo mimoidoče in njihovo početje. Morda so v prvih letih vojne prav stroga disciplina, točnost in konspiracija obvarovale naše dokumentne tehnike, da policija, tudi ko so ji posamezni tehniki padli v roke, o njihovem skrivnem delu ni vedela ničesar.

Ciril Lukman-Anjo, ki je vodstvo partijske tehnike v Ljubljani prevzel marca 1943 od Milana Škerlavaja-Petrača, se je po kapitulaciji Italije odpravljal na osvobodjeno ozemlje. Še prej pa je moral po nalogu poverjenišтва centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije v mestu izročiti vodstvo ljubljanske tehnike Leopoldini Mekina-Neži, aktivistki Slovenske narodne pomoči v Šiški. Anjo ji je razsežno in zakonspirirano organizacijo predajal štirinajst dni. Postopoma, dan za dnem, je Nežo seznanjal z delavci v tehniki, s knjigovezi, ključavničarji, prodajalkami, izročal ji je bunkerje, skrivališča za gradivo in literaturo, nabave, zveze, javke, ciklostilno in dokumentno tehniko in še kaj. Neža se mu ni zdela primerna za tako zahtevno nalogo, saj ni bila tehnično usposobljena, tudi organizacijskih izkušenj za vodenje tako razvejene in strogo zakonspirirane organizacije, kot je bila ilegalna partijska tehnika v okupirani Ljubljani leta 1943, v času, ko so Italijane že zamenjali Nemci, ni imela.

Oktober 1943 me je Anjo povezal z Nežo. Drugič sem prišel v stik z njo 18. oktobra, ko mi je prinesla grafično delo in mi naročila, naj ji ga izročim naslednje dopoldne ob določeni uri pred trgovino z usnjem na cesti Sv. Petra (sedanji Trubarjevi). Seveda sem se uprl, da bi ji izročal material na ulici – ker tega dotlej nismo počeli – a Neža je vztrajala pri svojem in obveljala je partijska disciplina. Naslednjega dne sem ob dogovorjenem času in na dogovorjenem mestu izročil Neži svitek. Ko sva se ustavila, se je izza njenega hrbta pojavil neobrit moški, ostrega pogleda, v povallani obleki, in naju obšel. V spominu so mi ostale srepe, sive oči, ki so zabodeno strmele mimo mene. Nežo sem opozoril nanj, češ da je sumljiv, in umaknila sva se s ceste po ozki uličici Za čreslom do Na-

sipa Sv. Petra (sedaj Petkovškovo nabrežje). Komaj sva se ustavila, že je bil ostrogleddi vohlač za nama. Spet naju je obšel in zavil ob reki navzgor. Dejal sem ji, da je to gotovo agent, zato sva se z Nežo razšla. Jaz sem po ovinkih odšel k Furlanovim v Cigletovo ulico. Tedaj sem se z Nežo srečal tretjič in zadnjič – videl je nisem nikoli več.

Naslednjega dne, 20. oktobra dopoldne, sem se namenil z ilegalno literaturo na javko za kranjsko tehniko za Bežigradom. Pred Gospodarsko zvezo na Dunajski cesti (sedaj Titova) so me obstopili trije fantje. Najstarejši med njimi, ostrega pogleda in neobrit, me je dregnil s pištolo pod rebra in rekel: »Ne boš več hodil z banditi po mestu!« Bil je Nežin včerašnji zasledovalec. Agenti so me porinili proti bližnjim vežnim vratom, a sem se jim na pragu uprl in ostali smo na pločniku. Zahteval sem, naj se legitimirajo, pa me je neobrit sunil s pištolo v želodec in mi rekel, da je to njegova legitimacija. Upal sem, da bomo med potjo proti policiji le srečali koga od naših, da bo lahko obvestil aktiviste o moji aretaciji. Pri železniškem prehodu sem zagledal očeta Staneta Kumra, slikarja in sodelavca naše tehnike. Ujela sva se s pogledom in vedel sem, da bo tehnika pravočasno obveščena in bo lahko ustrezno ukrepala. Neobritemu je bilo mojega upiranja dovolj, s pištolo me je usekal po glavi in zbil na tla. Odvlekli so me na policijsko postajo ob železnici. Tam mi je s simuliranjem slabosti uspelo priti v stranišče in odvreči obremenilne papirje v školjko, drugo pa v kotliček. Dežurni policaj je bil Primorec in očitno naš simpatizer, saj agentom politične policije ni dovolil vstopiti v stranišče, rekoč: »Tu sem jaz gospodar!« Ko so preverili mojo osebno izkaznico in opravili telesno preiskavo, sta me uniformirana policaja vpisala med aretirane in odpeljala v šempetrske zapore.

Neko noč me je zaslišal komisar domobranske politične policije Maks Loh. Zaslišanje je bilo kratko in rutinsko. Spraševal me je o mojem odnosu do Osvobodilne fronte in komunistov, kaj delam in podobno. Odgovarjal sem, da se ne zanimam za politiko, da sem študent arhitekture in da delam v risalnici Jožeta Plečnika. O mojem srečanju z Nežo 19. oktobra mi ni postavil nobenega vprašanja. Ali o srečanju ni bil obveščen? Iz šempetrskih zaporov sem kmalu prišel na jetniški oddelek ljubljanske bolnišnice, od tam pa 6. januarja 1944 s

transportom blizu 700 zapornikov v nacistično koncentracijsko taborišče Dachau. Ko sem se junija 1945 z drugimi preživeliimi jetniki vrnil iz taborišča v Ljubljano, sem zvedel, da so Leopoldino Mekina-Nežo aretirali pred petimi meseci skupaj z Nedo Geržinič in jo pred dobrim mesecem z drugimi sotrpini zverinsko ubili v gozdu na Turjaku. Kadarkoli sem se spomnil na svoje zadnje srečanje z Nežo in njenim srepogledim »repom« na cesti Sv. Petra, sem se zmeraj ustavil pred vprašanjem, ki je ostalo brez odgovora: Ali je bil agent, ki je hodil za Nežo, le njen naključni zasledovalec?

Kje so aretirali Nežo in Nedo, v tistem času povojnega navdušenja in delovne vneme nisem spraševal. Bil sem polno zaposlen pri obnavljanju požganih in porušenihi hiš, pri obnavljanju planinske organizacije, gorske reševalne službe, slovenskega alpinizma, zraven pa sem hodil še v moje ljube Kamniške gore. Poklicno sem delal v projektivi gradbenega ministrstva Ljudske republike Slovenije. Tudi mi ni nihče od medvojnih tovarišev omenil, kje so Nežo aretirali. K sreči, kot se je izkazalo pozneje.

Tretjega oktobra 1947 ob enih zjutraj so me zbudili varnostni organi in me odpeljali v centralne zapore na Poljanskem nasipu. V naslednjih dneh je zasliševalec zahteval od mene priznanje, da sem gestapovski agent, da sem med drugim izdal partijsko tehniko, tiskarno Toneta Tomšiča v Ljubljani in bunker Leopoldine Mekina-Neže. Zaprlo mi je sapo in pognalo kri v glavo; ogorčeno sem protestiral in zavpil nanj, da se mu meša, a ni nič zalego. Zasliševalec je gnal svojo naprejo. Rekel mi je, da so oni – Ozna, roka partije – odkrili v partijskih vrstah gestapovskega agenta in da bodo pri njegovem zaslišanju uporabljali enaka sredstva in metode, kot jih je gestapo med vojno pri naših ljudeh. Trdil je, da imajo v rokah dokaze in dokumente, ki pa jih bodo pokazali šele na sodnem procesu.

Nato so me zasliševali pod reflektorjem, uprtim v oči. Nove izmišljene obdolžitve, klofute, poniževanja . . . Začeli so me vikati in ogovarjati z gospodom, zraven pa so se norčevali ali pa mi grozili. Uniformirani možje so si prizadevali na vsak način doseči, da bi priznal, kar so me dolžili. Toda ker so bile njihove trditve sprte z resnico in tudi o Nežinem bunkerju nisem vedel ničesar, je bilo njihovo prizadevanje zaman. Zato pa sem jim pripovedoval resnico o ilegalnem

delu v Ljubljani: navajal sem dejstva in dokaze, zavračal njihove trditve, našteval priče, ki bi izmišljene obdolžitve zlahka ovrgle, vendar jih vse skupaj ni prav nič zanimalo. Zasliševalec je to celo potrdil: »Mi ne iščemo resnice, ker jo poznamo. Mi le preizkušamo vašo iskrenost in čakamo na vaše priznanje!«

Dejstvo, da me je domobranska politična policija aretirala oktobra 1943, Nežo pa januarja 1945 – časovni razmik je bil kar 15 mesecev – so kratko malo obšli. Da sem bil ob Nežini aretaciji že več kot leto dni prestradan jetnik za bodočo žico koncentracijskega taborišča Dachau, več kot štiristo kilometrov daleč iz Ljubljane, jih ni zanimalo. Še manj dejstvo, da je Neda Geržinič stopila v tisti bunker šele jeseni 1944 (to verno danes, zasliševalci, bivši ljubljanski vosovci, pa so to dobro vedeli že leta 1947), Neža pa prvič januarja 1945.

Za vsa resnična dejstva so bili slepi in gluhi. Boleče sem se zavedal svoje nemoči, kajti bil sem v rokah ljudi, ki jih resnica ni zanimala; opraviiti sem imel z aparatiki, obsedenimi z napačnimi hipotezami, slepimi za vse, kar se ni skladalo z njihovo »resnico«. Z ljudmi torej, ki so bili prepričani, da imajo v rokah pravega človeka za vlogo gestapovca in izdajalca, s katerim jim bo, z živim ali mrtvim, uspelo »pojasniti« vzroke skrivnostnega vdora in množičnih aretacij v Ljubljani v prvih mesecih 1945.

Takrat se je vame prvič zavrtalo vprašanje, kdo je tem ljudem iz varnostne službe in notranjega ministrstva podtaknil to pošastno laž o izdaji Neže in njenega bunkerja. Kdo mi je namenil grdo vlogo Nežinega izdajalca? In zakaj? Ali je ta obskurni kombinator bil morda med vojno v Nedini bližini in je zdaj iz meni neznanih razlogov nujno potreboval izmišljenega izdajalca?

Potem so se v zasliševalni postopek aktivno vključili Beograščani, ki so se dotlej le včasih vtknili v zaslišanje – z udarci v obraz ali s polenom po prstih. Sledilo je nekaj dni in noči brez spanja, stoje na nogah, s stražarjem za hrbtom. Nato zasliševanja z reflektorjem, uprtim v oči, polnočni sprehodi po črti na dvorišču, priklepanje k obroču v kleti . . .

Zasliševanje se je sčasoma osredotočilo na Nežo in njen bunker, druge obtožbe so odložili. Ker pa o bunkerju nisem vedel ničesar, jim tudi povedati nisem mogel ničesar. Nezadovoljni z mojimi odgovori so me

odpeljali v klet na bastonado. Ko so mi stolkli podplate in nohte, mi je črnolasi zasliševalec rekel: »Pišat češ krv!« In sem jo res.

Čez nekaj dni so me zasliševali z elektrošoki. Neusmiljeno, brez oddiha, da se mi je od bolečine krčilo srce in me je zagrinjala tema. Vmes pa vprašanje: »Znaš li gdje je bio bunker?« Vsakič, ko sem zanikal, je sledil sunek iz induktorja, tema, pljusk vode v obraz, da sem se začel ovedati, in znova: »Znaš li . . .?« Tiste noči ni hotelo biti konca.

Proti jutru je rutinirani, krutega posla vajeni beograjski operativec prevzel »obdelovanje« v svoje roke. Divja jaga se je gnala naprej. Vprašanje, zanikanje, elektrošok, tema, pljusk, ovedanje in spet: »Znaš li . . .?« Na koncu tiste dolge zimske noči v bunkerju, kjer je – ne še tako dolgo tega – domobranska policija mučila naše ljudi, sem spet začel prihajati k zavesti in boleče zaznavati svetlobo. Zaslišal sem že stokrat ponovljeno vprašanje: »Znaš li . . .? – ga zanikal, zasliševalec pa je vstal in ukazal: »Ajde, nosi ga!« Zaripli, čakati paznik me je odnesel pod odprto okno, preznojenega in otardelega, v slap ledenega zimskega zraka, ki je vdiral z dvorišča, mi nalil v usta in za srjaco vrele črne kave, me zavil v odejo, odnesel v samico, mi vklenil roki z verigo in za slovo dejal: »Kurba!«

Zasliševanj o Nežinem bunkerju je bilo konec. Beograjčani so se na svoj način dokopali do resnice (in mi morda tudi rešili življenje), povedali poklicnim slovenskim kolegom svoje mnenje in odšli domov. Odtlej me nihče ni več vprašal, kje je imela Neža bunker. Kot da ga nikoli ni bilo.

Potem sem ležal nekaj tednov neumit, neobrit in hrastav z vklenjenimi rokami in vnetjem rebrne mreže v celici. Postopoma so mi odpadali podplati in nohti in znova sem se ob pomoči paznika učil hoditi. Zasliševalec me je kmalu razveselil z izjavo: »Ko vam bodo zrasli novi podplati, bomo postopek ponovili. Boste videli, kako to drugič boli!«

Operativci so po kratkem predahu začeli gnati svoj nečedni posel naprej. Dodali so nove izmišljene obtožbe in pri ponovnih zasliševanjih začeli uporabljati tudi droge.

Ko sem si po desetmesečnih zasliševanjih in sodnem procesu avgusta 1948 v zaporu na Miklošičevi cesti nekoliko opomogel, se je vame zopet zavrtalo vprašanje: Kdo mi je bil namenil vlogo »izdajalca Nežinega bunkerja«. In zakaj? Ponujalo se mi

je več odgovorov, pravi odgovor pa je lahko samo eden. Najbrž ga bodo odkrili čas in zgodovinarji, ko bodo po dokumentih in pričevanjih aktivistov dognali, kdo je kmalu po osvoboditvi tako nujno potreboval »Nežinega izdajalca«. Morda bodo ugotovili tudi zakaj.

8. novembra 1986

ŠE O ANICI SOTLAR-FRIDI

Anica Sotlar je bila rojena 17. maja 1912 v Radečah pri Zidanem mostu. Njen oče je bil mali trgovec. Pred vojno je službovala kot učiteljica pri Sv. Benediktu v Slovenskih Goricah in pri Sv. Jedrti nad Laškim. Maja 1941 je zbežala pred okupatorjem v Ljubljano. Njene tri brate so Nemci aretirali. Od junija 1941 do februarja 1942 je na predlog Martina Menceja kot brezposelna begunka delala pri Rdečem križu. Bila je aktivistka Osvobodilne fronte v odseku za zaposlovanje beguncev, »kjer sem za ilegalce s Štajerske izdajala legitimacije in jih vnašala v seznam podpirancev Rdečega križa«, kakor je izjavila. Oktobra 1942 je bila sprejeta v kandidacijsko skupino Komunistične partije Slovenije, ki jo je vodil Vladimir Svetina. Čez mesec dni je bila sprejeta v partijo. Bila je članica učiteljske celice, katere sekretarka je bila Poldka Kos, člani pa Martin Mencej in drugi. Marca 1942 je bila z Erno Muser aretirana v stanovanju Poldke Kos. Bili sta takoj izpuščeni.

Ob razpustu Rdečega križa je dobila učiteljsko službo v Orehovici pri Novem mestu. Po nalogu partije je službo začasno sprejela. Njene zveze so bili Dušan Jereb-Štefan, Meta Košir-Fani, trije partizanski oficirji, Rudi Avbelj, (en krščanski socialist, en sokol). Kot kurirka je prinašala ilegalno literaturo iz Ljubljane v partizansko postojanko, pol ure oddaljeno od Orehovice. »Imela sem namreč stalno dovoljenje italijanskih vojnih oblasti za potovanje, dobila pa sem ga zaradi službe.«

Junija 1942 je Anica Sotlar od Marjane Draksler prevzela Slovensko narodno pomoč za Ljubljano s posebno skrbjo za zapore. Njeni sodelavci so bili Pia Konjar (odgovorna za sodnijo), Zorka Šlebinger (za šempetrsko kasarno in bolnišnico), Marija Kosovel (za belgijske zapore) in paznik Skok (za sodišče). Za to delo in pozneje za delo pri Slovenski narodni pomoči je odgovarjala Martinu Menceju, Adi Dequal, Lidi-ji Šentjunc in Miri Tomšič.

Po italijanski okupaciji je bila v varnostnoobveščevalnem sektorju odgovorna za reakcijo. Zveze so bili Vladimir Svetina, Vital Oblak in Vladimir Kadunc.

Drugič je bila zaprta od 26. januarja do 9. aprila 1944. Izpuščena je bila zaradi pomanjkanje dokazov. »Junija 1944 me je Svetina povezal s celico, v katero je prihajala tudi Neža. Sekretarka je bila Eli Česnik. Junija 1944 sem prevzela delo v komisiji za

Svojo izjavo iz leta 1975.

objavljeno

v 12. številki revije Borec leta 1985,

je Anica Sotlar

dopolnila v pogovoru z Ado Krivic,

ko jo je ta obiskala

v njeni sobici v domu na Taboru.

Takrat je bila že hudo bolna.

Ada Krivic

je iz njenega pripovedovanja izpustila

le podrobnosti iz njenega zasebnega

življenja.

O vseh teh dogodkih je Anica

pripovedovala tudi Heli Skulj

in nekaterim drugim tovarišicam.

Uvodoma objavljamo nekaj podatkov

iz življenjepisa

Anice Sotlar-Fride,

ki terjajo našo pozornost

in tudi odgovore na ponujena

vprašanja.

ugotavljanje zločinov, skupaj s S. Š., dr. Borisom Tumo, inž. Markom Bleiweisom. Po partijski liniji sem odgovarjala za delo v tej komisiji, vendar je glavne stike s Svetino imel S. Š.»

Tretjič je bila aretirana 4. februarja 1944.

»Ko sem spoznala, da je naše delo izdano, in ker sem mislila, da se bom rešila, če bom priznala, sem pač priznala tisto, kar so ob mučenju že vedeli. Prepričana sem, da nisem povedala ničesar takega, česar niso že vedeli. Sedaj vem, da kot partijka nisem ravnala pravilno in da nikakor ne bi smela ničesar priznati. To je moja krivda. Vem pa tudi, da zaradi mojega priznanja ni bilo nikakršnih posledic,« je Anica Sotlar napisala 29. novembra 1946 v svojem dodatku k življenjepis, ki ga hrani zgodovinski arhiv CK KPS. Iz anketnega lista povzemamo:

– 17. decembra 1945 je dobila partijski opomin, ker ni pravočasno oddala anketnega lista. Opomin so ji 29. septembra 1949 črtali.

– 19. aprila 1947 je dobila strogi ukor pred izključitvijo, ker se je v zaporu slabo držala in je v partijski dokumentaciji to zamolčala. Po sklepu CK KPS z dne 29. septembra 1949, št. 339.665, ji je ta kazen ostala v veljavi.

– Priznala je, kar so že povedali I. E. S. Š., Leopoldina Mekina in drugi. »Nisem pa priznala za delo na obveščevalni od septembra 1943 do konca januarja 1944 – tega niso vedeli in tudi v zapisniku ni o tem ničesar.«

Po vojni je delala v mestnem odboru Osvoobodilne fronte za Ljubljano, nato se je posvetila prosvetnemu delu. Nekaj časa je bila direktorica osnovne šole pri učiteljišču, potem je študirala biologijo in kemijo in postala direktorica Višje gospodinjske šole v Grobljah. Umrla je spomladi 1985 v Ljubljani.

Anica Sotlar-Frida:

Po kapitulaciji Italije sem kot obveščevalka delala z našimi vrinjenci v sovražniških ustanovah in organizacijah, nato sem sodelovala pri opazovanju gestapa. O vsem sem poročala Alenki Benko, ona pa Vladimirju Svetini-Ivu. Vrinjenci pri beli gardi so bili Miloš Kobal, oba Kurnika, inž. Sever in Knez. Januarja 1944 sem bila pri dr. Mucu, odvetniku v nebotičniku. Tu so si ljudje podajali kljuko iz rok v roke, jaz pa sem

opazovala in hodila poročat Alenki. Nekoč me je Ivo povabil v svoje stanovanje in mi rekel, da moram biti pri delu bolj iniciativna, bolj ambiciozna in naj ne izpolnjujem le tega, kar naroči. Ko sem se poleti 1944 vrnila iz zavora, mi je zaupal novo nalogo. Po partijski liniji naj bi odgovarjala za komisijo za ugotavljanje zločinov. Kmalu sem ugotovila, da komisijo dejansko vodi S. Š. in da mu navodila daje Ivo. Čutila sem, da je moje delo brez pomena.

Po osvoboditvi ljudje na terenu niso hoteli voliti S. Š. Agitirala sem zanj, da je bil izvoljen v mestni ljudski odbor. Pozneje mi je Ivo rekel, da je S. Š. izdal dr. Vladimirja Kanteta.

Ponovno so me zaprli 4. februarja 1945, in to zaradi dela pri Slovenski narodni pomoči. Med zaslišanjem na policiji je bilo okno v sosednjo sobo odprto in v odsevu šipe sem spoznala Nežo. Za stolom, na katerem sem sedela, je stal agent. Okrog vratu mi je ovil gumijasto cev, da se nisem mogla ganiti. K sreči Neža o mojem obveščevalnem delu ni vedela veliko. Naslednji dan sem na stranišču srečala Alenko Benko. Šepnila sem ji: »Ne pozna se!« Takoj je pristopil detektiv in zahteval od nje, da pove, kaj sem ji rekla. Nato sem srečala S. Š. Prišepnil mi je: »Vse vedo. Izpustimo le Bleiweisa, ker je tak revež.« V zaporu sem doživela tudi obešanje dr. Vladimirja Kanteta. Nede Geržinič nisem poznala. Zapisnik sem podpisala, ker so tako vse vedeli. Moja vest je mirna. Ničesar nisem izdala.

Ko sem po osvoboditvi prvič srečala Vladimirja Svetina-Iva, mi je dejal: »Če boš imela težave, ti bom pomagal.« Smisel teh besed sem razumela šele pozneje, ko so me klicali s centralnega komiteja. Viktor Stopar me je zaslišal zaradi zadržanja v zaporu. Dobila sem ukor pred izključitvijo, »ker sem se v zaporu slabo držala«. Kazni niso vpisali v partijsko knjižico, marveč na poseben list. Tudi uresničitev obljube, da se bo to uredilo, nisem doživela, čeprav sem na to čakala vsa ta leta.

Kmalu po vojni sem srečala N. D. Bila je vsa objokana. Potožila mi je, da hočejo od nje priznanje, da je izdala bunker pri Mari Kralj. »Jaz ga nisem!« je rekla.

Alenka Benko, ki je bila do junija 1946 Kidričeva tajnica, ji je povedala, da ga je o vsem, kar se je zgodilo v zaporih, takoj po vojni obvestila. Boris Kidrič je vedel vse.

VI

KAZALA
IN PRILOGE

ABECEDNO KAZALO OSEB

A

Nika Taufer-Arko. Stran 456.
Marija Finžgar-Arnič. Stran 399.

B

Marija Babič-Vidic. Stran 318.
Milena Babič-Weis. Stran 287.
Tone Bavec. Stran 443.
Franc Bidovec. Strani 367 in 368.
Miron Bleiweis. Strani 367 in 370.
Marko Bleiweis. Stran 325.
Ančka Brenk-Kariž. Stran 401.

C

Stana Ceraj-Cerič. Strani 315 in 317.
Branka Per-Carnelutti. Stran 378.

Č

Marica Čepe. Stran 457.
Eli Česnik. Stran 444.

D

Ada Dequal-Krivic. Strani 297 in 463.
Franc Drobež. Stran 430.

E

Oroslav Erjavec. Stran 444.

F

Marija Finžgar-Arnič. Stran 399.
Andreja Grum-Fux. Stran 389.

G

Lev Geržinič. Stran 470.
Ludvik Gabrovšek. Stran 429.
Smilja Gostiša. Strani 365 in 367.
Katarina Grasselli. Stran 323.
Andreja Grum-Fux. Stran 389.

H

Stanko Holly. Stran 455.
Mara Hrastar-Trtnik. Strani 382, 383, 386 in 388.

I

Zorka Ilich-Šlebinger. Stran 364.

J

Vojko Jagodic. Stran 334.

K

Marjana Kačič. Stran 357.
Tanja Kadunc. Strani 388 in 391.
Ančka Kariž-Brenk. Stran 401.

Anuška Kerševan-Vode. Stran 427.
Roža Klajnšček. Stran 316.
Mojca Klemenčič. Stran 368.
Franja Kopecky. Strani 393 in 395.
Zora Kopač-Šerbak. Stran 339.
Vlasto Kopač. Stran 359.
Zinka Koprivec-Topolovec. Strani 377 in 451.
Zdravko Kovač. Stran 446.
Mara Kralj. Stran 406.
Ada Krivic-Dequal. Strani 297 in 463.
Boža Kržan-Skitek. Strani 362.
Štefka Kump-Sever. Stran 418.

L

Vida Lasič-Tom. Strani 370, 422 in 424.
Vlasta Lenič-Vagaja. Stran 458.
Branko Lovrečič. Stran 325.
Danica Lovrečič-Melihar. Strani 329 in 333.
Minka Lukman-Sodja. Stran 401.
Cilka Maček-Prešeren. Stran 455.
Vera Marentič-Novak. Stran 356.
Danica Marion. Strani 397 in 451.
Helena Markup-Scagnetti. Stran 438.
Ljuba Matelič. Stran 317.
Roža Medvešček-Štok. Stran 402.
Danica Melihar-Lovrečič. Strani 329 in 333.
Tonka Mekinda-Peternel. Strani 390, 452 in 471.
Janez Mesesnel. Stran 348.
Mery Mohar. Stran 441.
Stana Moravec-Vrhovec. Stran 423.

N

Ana Nagode-Podviz. Strani 378 in 456.
Vera Novak-Marentič. Stran 356.
N.N. Stran 451.

O

Marija Oven. Stran 424.

P

Mimica Pavličič-Žerjal. Stran 378.
Branka Per-Carnelutti. Stran 378.
Tonka Peterlin-Mekinda. Strani 390, 452 in 471.
Ana Podviz-Nagode. Strani 378 in 456.
Hinko Polak. Stran 456.
Ivanka Pregelj. Strani 357, 452 in 456.
Anton Preinfalk. Strani 294 in 323.
Cilka Prešeren-Maček. Stran 455.
Dane Puc. Stran 358.
Danilo Puc. Stran 359.

R

Iva Rakar. Stran 416.

S
 Helena Scagnetti-Markup. Stran 438.
 Štefka Sever-Kump. Stran 418.
 Boža Skitek-Kržan. Stran 362.
 Hela Skulj. Strani 308 in 467.
 Minka Sodja-Lukman. Stran 401.
 Ančka Sotlar. Stran 464.
 Milka Stare. Stran 313.
 Nada Sudjić. Stran 363.

Š
 Zora Šebak-Kopač. Stran 339.
 Zdenka Šinkovec. Stran 420.
 Zorka Šlebinger-Ilich. Stran 364.
 Nina Škodlar. Stran 451.
 Rozka Štefan. Stran 455.
 Rožca Štok-Medvešek. Stran 402.

T
 Nika Taufer-Arko. Stran 456.
 Vida Tom-Lasič. Strani 370, 422 in 424.
 Zinka Topolovec-Koprivec. Strani 377 in 451.
 Lojze Tršan. Stran 324.
 Mara Trtnik-Hrastar. Strani 328, 383, 386 in 388.

V
 Vlasta Vagaja-Lenič. Stran 458.
 Milena Vidic-Babič. Stran 318.
 Tilka Vilhar. Stran 436.
 Anuška Vode-Kerševan. Stran 427.
 Nika Vrenko-Založnik. Stran 422.
 Stana Vrhovec-Moravec. Stran 423.
 Zima Vrščaj. Stran 455.

W
 Milena Weis-Babič. Stran 287.

Z
 Nina Založnik-Vrenk. Stran 422.
 Vanda Ziherl. Stran 400.

Ž
 Mimica Žerjal-Pavličič. Stran 378.

PRIPIS

Poročene aktivistke so v kazalu razvrščene dvakrat, po deklisških priimkih in priimkih, prevzetih s poroko.

KAZALO DOKUMENTACIJSKEGA GRADIVA Z BELEŽKAMI

a) Fotografije aktivistov in pogreba turjaških žrtev:

– Aktivisti iz Ljubljane, ubiti pred osvoboditvijo na Turjaku in drugod

Ženske:

- 1 Mara Klun-Arko. Stran 352.
- 2 Breda in Darja Arko, hčerki Mare Arko. Stran 352.
- 3 Angela Dolhar. Stran 327.
- 4 Neda Geržinič. Stran 322.
- 5 Marica Malahovsky. Stran 320.
- 6 Leopoldina Mekina. Stran 323.
- 7 Leopoldina Mekina z uslužbenkami železničarske zadruge v Ljubljani leta 1930. Stran 405.

Moški:

- 1 Martin Gorišek med drugo svetovno vojno. Stran 346.
- 2 Otroka Martina Goriška v začetku vojne (sestra Tončka Gorišek-Pečnik). Stran 346.
- 3 Andrej Grasselli leta 1940 (sestra inž. Katarina Grasselli). Stran 327.

Dr. Vladimir Kante

- 4 s političnimi policijskimi komisarji iz uprave policije v Ljubljani leta 1936. Stran 330.
- 5 na Rožniku v Ljubljani leta 1937. Stran 331.
- 6 na Grmadi v Ljubljani leta 1939. Na sliki tudi policijski svetnik Alojz Geržinič, oče Nede Geržinič, odgovorne v okrožju Ljubljana za obveščevalni sektor in ubite na Turjaku (Danica Melihar-Lovrečič). Stran 331.
- 7 Anton Knez. Stran 341.

Dr. Vito Kraigher

- 8 z ženo dr. Emico in prvorojencem Matjažem, Alenka še ni bila rojena. Stran 338.
- 9 s sinom Matjažem. Stran 337.
- 10 portret dr. Vita Kraigherja (otroka Alenka in Matjaž Kraigher). Stran 337.

- 11 ob prihodu marca 1945 na Cerkljansko s tovariši Stanetom Miheličem, Jernejem Stermeckim, Zoro Šerbak-Kopač, Bogdanom Brecljem, zaščitniki in še drugimi tovariši, njegov zadnji fotografski

- posnetek (Zora Šerbak-Kopač). Stran 339.
- 12 Viktor Kamnikar z ženo in sinom Bojanom (sin Bojan Kamnikar). Stran 351.
 - 13 Ignac Krištof. Stran 344.
 - 14 Ignac Krištof z družino leta 1944 (otroci Ignaca Krištofa). Stran 343.
 - 15 Karel Kurnik in brat. Stran 343.
 - 16 Rudolf Kurnik s starši, bratom in sestro leta 1944 (Mila Kurnik, žena njihovega najmlajšega brata Edija, pokojnega). Stran 343.
- Dr. France Mesesnel
- 17 z ženo in sinom v Skopju leta 1932. Stran 347.
 - 18 v Tivoliju s sinovoma leta 1944. Stran 347.
 - 19 z Jušom Kozakom in Mantuanijevo (sinova Andrej in Janez Mesesnel). Stran 348.
 - 20 Dr. Mavricij Neuberger (hčerka dr. Eva, pokojna). Stran 341.
 - 21 Rudolf Ravber (brat Ciril Ravber in sestrična Vida Žgajnar). Stran 350.
 - 22 Inž. Rihard Sever (žena Silva Sever). Stran 342.
 - 23 Inž. Viktor Šuškovič s hčerko (žena Nada). Stran 342.
 - 24 Dr. Stanko Tomšič (Milena Štrajnar). Stran 345.
 - 25 Dr. Stanko Tomšič (Vida Žgajnar). Stran 345.
 - 26 Dr. Boris Tuma in brat. Stran 340.
 - 27 Inž. Zoran Tuma, skupinska slika jetnikov na dvorišču prisilne delavnice 2. aprila 1945. Na sliki tudi njuna brata Branimir in Ostoj Tuma in aktivisti Julij Bar, dr. Vilko Rupnik, Vital Sevnik (dr. Vela Tuma). Stran 340.

– Pogreb turjaških žrtev

- 1 Partizani nosijo krste ubitih na Turjaku. Stran 449.
- 2 Zadnje slovo na Žalah v Ljubljani (Vera Stanič, pokojna). Stran 449.

– Preživeli aktivisti zaprti v bunkerjih prisilne delavnice

Ž e n s k e :

- 1 Milena Babič-Weis, 1945. Stran 319.
- 2 Alenka Benko, 1943. Stran 319.
- 3 Stana Ceraj-Cerič, 1946. Stran 327.
- 4 Eli Česnik, 1956. Stran 327.
- 5 Danica Javornik-Marion, 1946. Stran 319.

- 6 Roža Klanjšček, 1942. Stran 320.
- 7 Anica Sotlar, 1940, pokojna. Stran 320.
- 8 Milka Stare, 1941. Stran 320.
- 9 Vlasta Vagaja-Lenič, 1945. Stran 327.

M o š k i :

- 1 Ivan Bojko, 1940, pokojni. Stran 327.
- 2 Marko Bleiweis, 1946. Stran 327.
- 3 Branko Lovrečič, 1936. Stran 328.
- 4 Anton Preinfalk, 1939. Stran 328.

– Jetnice iz taborišča v Žlebiču

- 1 Jetnice iz taborišča Žlebič med delom na hribu Sinovica pri Žlebiču aprila 1945. Na sliki: Vlasta, Jelka Vivoda, Olga Simončič, Derganc, Tonka Peterlin-Mekinda, Milena Zorc-Pogačnik, Andreja Štebi, Janja Pučelik, Mara Pavlič. Stran 384.
- 2 Sedem jetnic iz taborišča v Žlebiču na hribu Sinovica aprila 1945: Vlasta, Jelka Vivoda, Mara Pavlič, Milena Zorc-Pogačnik, Olga Simončič, Derganc, Andreja Štebi, Tonka Peterlin-Mekinda. Stran 385.

– Nekaj aktivistov iz Ljubljane iz zadnjega obdobja

- 1 Koncilija Bezeljak-Selan, Savlje 25, predvojni posnetek. Zastavo, ki jo je sešila v pozdrav osvoboditvi, so izobešali vse do današnjih dni. Hrani jo Mestni muzej Ljubljana. Stran 375.
- 2 Draga Bidovec, članica rajonskega komiteja v Ljubljani. V zaporu je bila zelo mučena. Umrla je 19. maja 1945 zaradi velike izčrpanosti. Stran 369.
- 3 Danilo Puc, predstavnik krščanskih socialistov v vodstvu Osvobodilne fronte v Ljubljani, zaprt 1945 v prisilni delavnici. Na sliki s svojim sodelavcem Jožetom Slakom (pozneje narodnim herojem) na prvomajski proslavi na Rožniku leta 1928 ali 1930. Stran 374.
- 4 Mara Romih, Drenikov vrh št. 1. Na sliki s sinovoma Janijem in Marjanom leta 1942. Njen dom je bil znano oporišče Osvobodilne fronte. Gestapo jo je aretiral oktobra 1944 skupaj z Vido Lasič-Jelko, ki je imela takrat pri njej radijsko delavnico in ilegalni oddajnik. Bunker Mare Romih, v katerem so se skrivali vodilni aktivisti Osvobodilne fronte, ni bil odkrit. Stran 376.
- 5 Slava Sever s sinovoma Martinom in Janezom ter ilegalko Metko. Stanovala je v Mali čolnarski št. 4 v Trnovem. Zelo ak-

tivna delavka Osvobodilne fronte. Stran 375.

6 Marjana in Anuška Vode, predvojni posnetek. Na podstrešju na Tržaški št. 21 sta uredili bunker, v katerem so našli zavetišče Ana Ziherl, Nina Založnik, Marjan Vode in Vida Lasič-Jelka. Stran 373.

7 Ana Ziherl-Mami, odgovorna za sektor ilegalčkov v Ljubljani, ob sedemdesetletnici junija 1957 s sodelavkami Vando Ziherl, Minko Sodjo, Mileno Sušnik in Nado Lavrič. Stran 369.

b) Listine:

1 Faksimile pisma iz Ljubljane, poslano partizanu Jožetu zgodaj poleti 1944, ki opisuje zaostrene razmere v Ljubljani. Pismo hrani Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Stran 414.

2 Slikar Tone Kralj, glavni arhivar Komunistične stranke. Prepis članka, ki ga je priobčil Tolminski glas, glasilo domobrancev, 24. februarja 1945. Stran 458.

3 Prepis pisma Danila Puca ženi iz zapore v prisilni delavnici v Ljubljani 15. februarja 1945. Stran 359.

4 Prepis iz življenjepisa Danila Puca, kot ga je zapisal leta 1948. Stran 358.

5 Obvestilo Narodni zaščiti v Mostah o prevzemu materiala pri Mariji Premk, Vodnarska 14. V dneh osvoboditve ga je napisala Pavla Florjančič, članica rajonskega odbora Osvobodilne fronte v Mostah. Takih obvestil je bilo nešteto. Stran 442.

6 Besedilo prve radijske oddaje Svobodne Ljubljane 9. maja 1945 ob 6.30. Vida Lasič ga je pisala med oddajo. Stran 428.

- Sezname

1 Seznam jetnic mladinske sobe št. 17 v Ljubljani spomladi 1945 (Mara Hrastar-Trtnik). Stran 388.

2 Seznam jetnic iz prisilne delavnice v Ljubljani spomladi 1945 (Jana Fugina in Tonka Peterlin-Mekinda). Stran 453.

3 Seznam članov Narodne zaščite, ki ga je Hinko Polak, komandant Narodne zaščite, napisal 15. maja 1945 (Hinko Polak). Stran 343.

c) Slike, ilustracije in pesmi:

Neda Geržinič

1 Pesem, ki jo je napisala na steno celice spomladi 1945 in jo je v spominu ohranila Eli Česnik. Stran 296.

Mara Hrastnik-Trtnik

2 Sedemnajsta soba. Ko je bila zaprta v mladinski sobi št. 17 v prisilni delavnici spomladi 1945, je napisala pesem, ki je postala himna mladih jetnic. Stran 382.

3 Poslednje sanje. To pesem je napisala, ko so jo na poti domov tik pred osvoboditvijo, skupaj z nekaterimi jetnicami iz Žlebiča, zaprli kot talko. Stran 383.

Franja Kopecky

4 Še spomniš tiste se steze. Pesem o tistih žalostnih časih. Stran 395.

Vida Lasič-Tom

5 Zaslišanje. Pesem o sodniških zaporih, oktobra 1944. Stran 371.

Mira Puc-Mihelič

6 V taborišču v Žlebiču spomladi 1945 je napisala nekaj pesmi za spodbudo sojetnicam. Pesmi nimajo naslovov. Tanja Kadunc in Franja Kopecky jih vse do danes nista pozabili in sta jih zapisali v svojih pričevanjih. Strani 391 in 393.

Vlasto Kopač

7 Carta d'identita (osebna izkaznica). Za potrebe ilegalcev Osvobodilne fronte v Ljubljani jo je izdelal oktobra 1943. Stran 292.

8 Miniatura izdaja Pesmi. Izdala jih je Centralna tehnika Komunistične partije Slovenije za Ljubljano leta 1943. Ilustracije. Stran 293.

Mara Kralj

V zaporu spomladi leta 1945 je portretirala jetnice. Veliko slik se je izgubilo. Objavljamo nekaj portretov aktivistk.

9 Heda Perovič iz Ljubljane. Stran 407.

10 Anica Sotlar iz Ljubljane. Stran 408.

11 Marija Škodnik iz Ribnice. Stran 409.

12 Regina Podhostnik z Vrhnike. Stran 410.

13 Ančka Vojska iz Ljubljane. Stran 411.

14 Francka Fefer z Vrhnike. Stran 412.

Vida Lasič

V sodnem zaporu je skicirala, oktobra 1944.

15 Zasliševanje gestapa. Stran 372.

d) Predmeti iz tega časa:

- 1 Močno cenzurirana dopisnica naslovljena na Maro Hrastar, zaprto v mladinski sobi št. 17 v zaporih prisilne delavnice spomladi 1945. Faksimile obeh strani dopisnice. Stran 381.
- 2 Pregledano dne 30. 3. 1945, je zapisala cenzura na naslovni strani pisemske zalepke, naslovljene na jetnico Maro Hrastar. Stran 382.
- 3 Medaljonček iz italijanskega kovanca je izdelal v zaporih prisilne delavnice graver Ciril Sitar. Izdelal je tri medaljončke, dva v obliki srčkov za otroke jetnika Danila Puca. Stran 355.

e) Mesto Ljubljana:

- 1 Ljubljana ob 9. uri dopoldne 6. aprila 1941, ko je fašistična Nemčija napadla Jugoslavijo. Ljudje razburjeno opazujejo nemška letala. Stran 371.
- 2 Zgradba državne policije na Bleiweisovi cesti št. 18 (sedaj Prešernova cesta v Ljubljani. Fotografija je iz leta 1920. Stran 332.
- 3 Zgradba prisilne delavnice na Poljanškem nasipu št. 23 v Ljubljani, medvojni posnetek. Stran 335.

PRIPIS

Avtorica kazala dokumentacijskega gradiva z beležkami je Hela Skulj.

NEKAJ POPRAVKOV K 12. ŠTEVILKI REVIJE BOREC, LETO 1985

dr. Lev Geržinič:

1. Na strani 216, izjava Fedje Šturm, bi moralo biti namesto »v vasici pod Podnartom« – »v vasici nad Podnartom«. Na strani 619, spodaj, pa namesto »leta 1952 sta bila« – »leta 1932 sta bila«.

2. V spremni besedi na strani 583, četrti odstavek, manjka omemba Nedinega brodnatega kipa na stopnišču šole na Ledini. (Glej stran 743.)

3. V poglavju Ekshumacija žrtev na Turjaku na straneh 723 do 727, je očitno neskladje datumov. Tako se je po zapisu dr. Lavriča komisija takoj podala na Turjak in tam poslovala dva dneva, 15. in 16. maja. (Stran, 723, drugi odstavek.) »Začeli smo kopati in . . .« Kopati so torej začeli verjetno 15. maja. Čoro Škodlar, tudi član komisije, pa na strani 725 pravi, da je šele komisija začela odkopavati ob pomoči domačinov. Nadalje Vera Hreščak omenja, da je Nedo poslednjič videla 10. maja na Žalah. Glede na izjavo dr. Lavriča in glede na to, da je bil pogreb šele 19. maja, je to najbrž napačen datum. (Stran 726.) Vera Stanič pa na strani 727 pravi, da je prišla sestra Pavla 9. maja iz partizanov in takoj nato odšla na Turjak. Inž. Malahovsky in Marjan Prosen trdita, da sta že 7. maja zvedela za pobjo: »Nekaj svojcev nas je odšlo na Turjak . . .« Kdaj, tega ne vemo. Marjan Prosen omenja celo mrliški voz, s katerim so se odpeljali na Turjak, in pravi: » . . . saj so od poboja minili že štirje dnevi.« Torej naj bi jih naložili na lojtrske vozove 8. maja.

28. aprila 1986

dr. Miron Bleiweis:

V 12. številki revije Borec je bila na strani 626 objavljena moja izjava, v kateri so nekatere stvari, očitno zaradi nesporazuma, netočno navedene, med njimi pa so tudi take, ki so bistvenega pomena. Zlasti velja to za dejstvo, da naj bi odvetniki pred italijanskim vojaškim vojnim sodiščem zagovarjali obtožence večinoma po službeni dolžnosti – ex offo – in da so jim Italijani pošiljali listke z imeni obtožencev, ki naj bi jih zagovarjali. V resnici sva z odvetnikom Petrovičem vodila organiziranje zagovorov, dobivala sva listke z imeni obtoženih aktivistov in partizanov od organizacije Osvobodilne

fronte – Slovenske narodne pomoči. Zagovore obtožencev sva si nato razdelila, in če jih je bilo preveč, sva pritegnila tudi druge odvetnike, ki so znali italijansko, da so jih zagovarjali pred italijanskim vojaškim vojnim sodiščem, in ne le dr. Persina oziroma njegova pripravnik dr. Gornika. V posameznih primerih sva od navedenega sodišča bila postavljena za zagovornika ex offo, kakor tudi drugi odvetniki, in to kadar obtoženci niso imeli zagovornika po pooblastilu.

Tudi to ni res, da bi bila stala pod mizo v porotni dvorani škatla z napisom, da je zakon za vse enak, marveč je bila v njej obeshena tabla s tem napisom.

Kadar sem se skliceval na to, da je zakon za vse enak, žal nisem imel uspeha, spravil pa sem sodni senat v zadrego. Vendar to dvoje ni bistveno, marveč le kaže na ravnanje Italijanov.

To, da mi je dr. Prennerjeva nekajkrat prinesla od Slovenske narodne pomoči po 1000 lir, sem bil omenil zato, da bi pojasnil, da zagovorov tistih, ki jih je priporočila Slovenska narodna pomoč, nisem računal in zanje ne dobil nobenega honorarja, zato tudi nisem imel dohodka, s katerim bi bil kril režijo pisarne.

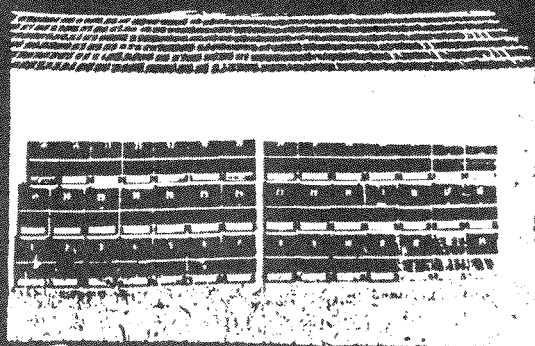
Vse to pojasnujem, ker bi se utegnilo zgoditi, da bi nepoučeni narobe razumeli takratni položaj, misleč, da sva z odvetnikom Petrovičem imela zveze z Italijani.

22. januarja 1986

Tonka Mekinda:

V izjavi na strani 682 pišete o Jani ali Janji Jerala, poročeni Pučelik. To bržkone ni bila Jana Pučelik. Jana je bila boječa in je veliko govorila o svojem možu. Bili sva skupaj v Žlebiču. Delala je v kuhinji. Precej sva se pogovarjali, vendar ni nikdar rekla, da so jo pretepali. Po njenih besedah so jo menda zaprli le zaradi nekaj lir. Zaprli so jo hkrati z zobozdravnikom, pri katerem je bila asistentka. Ta je bil znan aktivist Osvobodilne fronte. Ordinacijo je imel v sedanji Kidričevi ulici; morda je bil dr. Čerček. Janjo so ustrelili v Velikih Laščah tik pred koncem vojne. Več o njej bi vedela povedati Petračeva žena. Povem naj še to, da se ni pisala Pučelnik, kakor nepravilno navajajo, marveč Pučelik.

22. junija 1986

NE SMEM POZARITI...

DR. TONE FERENC

AVTORJEVA BESEDA

Država v državi

Izšla je moja knjiga LJUDSKA OBLAST NA SLOVENSKEM 1941–1945, ki je z naslovom DRŽAVA V DRŽAVI prva med štirimi knjigami, od katerih je pred dvema letoma izšla druga z naslovom NAROD SI BO SODBO PISAL SAM. Obe knjigi zajemata čas od prvega zasedanja Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju februarja 1944. Ostane torej še naloga proučiti to temo za nekaj več kot leto dni vojnega časa, in to v dveh knjigah.

Priznam, da sem si naložil težko breme. Že samo dejstvo, da iz ene srednje-ročne raziskovalne naloge pri Raziskovalni skupnosti Slovenije nastane monografija v štirih ali petih knjigah (peta knjiga o ljudski oblasti v Slovenskem primorju v letih 1945–1947) z okrog dva tisoč stranmi, je nekaj posebnega v razmerah, ko pri kakšnih drugih vedah kot rezultat srednje-ročne raziskave nastane interni elaborat ali kvečjemu referat za simpozij. Če bi to bilo edino moje delo, bi bilo nekoliko lažje; iz bibliografije, ki jo sproti objavlja naš inštitut, je razvidno, kaj vse mora zgodovinar najnovejše dobe opraviti poleg svoje temeljne raziskovalne naloge, da svojega pedagoškega in mentorskega dela niti ne omenjam.

Ena od težavnosti tega dela je, da mi pri proučevanju razvoja oblasti ne gre samo za prikaz razvoja oblastnih organov na nacionalni ravni, kot se to ponekod dela, temveč tudi za ugotavljanje obsega dela in njegovega učinka na vseh ravneh, to je na nacionalni, pokrajinski in okrožni ali pa še nižje, ter za vsa področja dejavnosti, to je od raznih panog gospodarstva do kulture, prosvete itd. To pa za obdobje od jeseni 1942 na-

prej pomeni pregledati in obvladati naravnost velike količine arhivskega, časopisnega in spominskega gradiva, in to ne samo pri nas doma, temveč tudi v tujini. Pozoren bralec bo to lahko ugotovil že po velikem številu navedb virov, še posebno tistih iz tujih arhivov, saj je na primer samo v tej knjigi več kot 1600 opomb pod črto.

Druga težavnost je, da skušam tematiko obravnavati čimbolj kritično in celotno. To pa pomeni preveriti dosedanja zgodovinska dela, in sicer ob vsem dolžnem spoštovanju do njihovih piscev. Nisem namreč privrženec takšne kritike, ki skuša razvrednotiti dela predhodnih zgodovinarov, in še to največkrat z nizkimi, človeškega dostojanstva ne vrednimi udarci. Marsikdo od mojih kolegov z inštituta se bo spomnil mojega nenehnega ravnateljskega opozarjanja, naj se vsakdo dviga le s svojimi deli in ne z omalovaževanjem dela drugih. Zlasti je treba odpravljati številna pretiravanja, na primer pri navajanju nasprotnikovih izgub in partizanskih uspehov v posameznih akcijah, nekritično gledanje na stališča in ukrepe vodstva ali njegovih posameznih funkcionarjev, pogumneje raziskovati napake v narodnoosvobodilnem gibanju itd. Moja prizadevanja, ki so jih včasih že označevali za pozitivizem, podcenjevanje partizanskih pričevanj, preveliko upoštevanje nasprotnikovih virov itd., so usmerjena v to, da prikažem narodnoosvobodilni boj čimbolj stvarno, saj je ravno tak, kakršen je v resnici bil, veliko politično, vojaško in kulturno dejanje v zgodovini slovenskega naroda. Kdor bo pozorno prebral to knjigo in jo primerjal z nekaterimi drugimi deli, bo videl določeno demitologizacijo neka-

dr. Tone Ferenc:
LJUDSKA OBLAST
NA SLOVENSKEM
1941–1945.
DRŽAVA V DRŽAVI.
Založba Borec.
Ljubljana 1987.
Opremil Jure Jančič.
Strani 684.

terih dosedanjih trditev, obenem pa opozarjanje na nekatere prvine, ki jih do sedaj niso upoštevali.

Posebna težava je tudi, da nekaterih dogodkov in manifestacij narodnoosvobodilnega boja prej niso raziskovali, zato jih moramo sedaj z veliko zamudo. Tako smo na primer lahko ugotovili mrežo izvoljenih narodnoosvobodilnih odborov v novomeškem okrožju spomladi in poleti 1942 le s pomočjo aktivistov Osvobodilne fronte iz tega okrožja. Ker so bile volitve na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem prve volitve na ozemlju, ki ga okupator ni imel za integralni del svoje države, in najbrž prve volitve v odporništvo sploh, bi mu zgodovinarji, pa tudi nekatere druge vede, moralo že davno prej posvetiti večjo pozornost.

Tudi nestrokovnjak bo, ko bo bral to knjigo, zlahka ugotovil, da sem razmeroma precej prostora posvetil dvema dogodkoma vojaškega značaja, ki pa sta imela seveda tudi velik politični pomen in velik učinek na razvoj ljudske oblasti. Gre za boj za veliko svobодно ozemlje na Dolenjskem in Notranjskem spomladi 1942 in za veliko italijansko ofenzivo poleti in jeseni 1942. Na podlagi novega gradiva, temeljito zbranega iz domačih in tujih arhivov, sem namreč bistveno dopolnil dosežanje podobno teh dveh izjemnih dogodkov. Bralec bo lahko ugotovil, v kakšno krizo je narodnoosvobodilno gibanje spravilo okupatorja spomladi 1942 in s tem tudi, kaj je dejansko pomenil partizanski boj na ozemlju, ki so ga okupatorji štel za sestavni del svoje države. Na drugi strani pa je velika italijanska ofenziva, ki z velikanskimi človeškimi silami in tehničnimi sredstvi ni mogla doseči svojega poglavitnega cilja: fizičnega uni-

čenja slovenskega partizanstva, povzročila pravo oseko v razvoju ljudske oblasti. Ker je zlasti Boris Kidrič že takrat široko razčlenil pomen dogodkov, sem v posebnem oddelku tretjega poglavja navedel tudi njegove ugotovitve.

Med številnimi oddelki te knjige, ki ima šest temeljitih poglavij, so tudi nekateri oddelki o dogajanjih, ki doslej niso bila izčrpnje obravnavana. Mislim predvsem na oddelke v drugem poglavju o napakah narodnoosvobodilnega gibanja na osvobojenem ozemlju 1942. in o prizadevanjih za njihovo odpravljanje. Med njimi so bile vsekakor najhujše in nepopravljiva napaka neupravičene usmrtnitve prebivalcev, nekaterih celo na okruten način, ali celih družin, z otroki vred, osumljenih narodnega izdajstva, vendar brez dokazov.

Na strani 357 sem tudi opozoril na težave pri proučevanju te snovi na nacionalni oziroma pokrajinski ravni in na lažjo možnost proučitve, ki se odpira na krajevni ravni. Upam, da bo to spodbuda za raziskovalce krajevnih zgodovine. Pri šibanju teh napak in njihovem odpravljanju je bila zelo vidna velika odločnost Edvarda Kardelja. Značilno je bilo, da je general Marijo Robotti kritiziral svoje častnike, češ da premalo ubijajo (*«S'amazza troppo pocco!»*), Kardelj pa je kritiziral partizansko poveljstva, da je usmrtilcev preveč. Druga takšna snov, ki sem jo natančneje prikazal, je prizadevanje za enotnost Osvobodilne fronte; sem sodijo moja razmišljanja o tako imenovani dolomitski izjavi s konca februarja 1943.

V tej sicer obsežni monografiji seveda nisem mogel obravnavati celotne politične plati narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem niti Osvobodilne fronte kot vseljidskega osvobo-

dilnega in demokratičnega gibanja ter politične organizacije, temveč samo njeno IZVAJANJE OBLASTNIH FUNKCIJ. Zato bo treba posebej proučiti njen natančnejši razvoj, vsebino in oblike njenega političnega delovanja, zlasti na primer razne oblike zajemanja množic v gibanje, organizacijo in akcijo, vsebino in oblike propagande in agitacije, odnosa do Komunistične partije Slovenije in množičnih organizacij narodnoosvobodilnega gibanja, njeno vlogo pri ustanavljanju in razvijanju partizanske vojske itd. Ker so bile stvarne pa tudi subjektivne razmere v naših pokrajinah zelo različne, je bilo tudi zelo različno funkcioniranje Osvobodilne fronte kot ljudske oblasti. Na večini slovenskega ozemlja je vzpostavila svojo upravo šele leta 1944.

Opozarjam tudi na to, da je moje delo razprava ali monografija, torej predvsem analitičnega značaja, in ne kaj drugega. Menim namreč, da bomo le prek izčrpnih monografskih del nekoč prišli do prave in celovitne znanstvene sinteze. Do nje smo prehodili morda nekaj več kot polovico poti.

Na koncu naj povem še nekaj o nekaterih »vročih« zgodovinskih temah. Tudi v moji knjigi bo bralec lahko videl moj pozitivni odnos do velike protifašistične koalicije, odporništva, našega narodnoosvobodilnega boja in odklonilni odnos do okupatorjev in narodnega izdajalstva; lahko bo videl moje poglede na vprašanja narodnoosvobodilne vojne, revolucije, državljanske vojne, ljudske demokracije itd. Kdor je tako kot jaz zelo natančno proučeval nacistične načrte za uničenje slovenskega naroda kot etične enote, kdor bo iz na novo pridobljenih dokumentov italijanskega okupatorja, ki jih pripravljam za objavo pri založbi Obzorja v

Mariboru, ugotovil perfidnost italijanskih oblastnikov (Roattov in Robottijev izrek: »Moramo pomiriti pokrajino, pa čeprav zgori vsa Slovenija in izginejo vsi Slovenci.«), ne more imeti bistveno drugačnega stališča. Pravim ne glede na to, ali upoštevate naša dela ali pa nam na čelo lepote takšne ali drugačne etikete, na primer režimskih zgodovinarjev ali zgodovinarjev zmagovalcev, ponavljam za Lutrom: »Hier stehe ich, ich kann nichts anders!« – Tukaj stojim, ne morem drugače!

BOGDAN OSOLNIK

Naj k predstaviti knjige DRŽAVA V DRŽAVI dr. Toneta Ferencu dodam nekaj misli, čeprav s tveganjem, da bom ponovil kaj takega, kar je že bilo rečeno. Poskušal bom poudariti zlasti to, kar knjiga prinaša novega ne samo zgodovinarju, marveč tudi vsakemu bralcu, ki je zainteresiran za našo bližnjo preteklost.

Osrednja tema knjige DRŽAVA V DRŽAVI je nastanek prvega velikega osvobojenega ozemlja na Slovenskem spomladi in poleti 1942, razvoj in delovanje organov ljudske oblasti na tem ozemlju do ponovne zasedbe v veliki italijanski ofenzivi in po njej, do kapitulacije Italije jeseni 1943.

Avtor je še posebno podrobno raziskal in obdelal nastanek osvobojenega ozemlja na Dolenjskem in Notranjskem in pri tem povezal politično in vojaško delovanje, ki se je prepletalo in vzajemno pogojevalo. To je obdobje osvobodilnega boja v Sloveniji, ki zasluži posebno pozornost kot edinstven pojav v okupirani Evropi, na prostoru, ki so

ga italijanski in nemški okupatorji šteli za integralni del svojih držav, in v času, ko je bila njihova vojaška moč na vrhuncu – saj vemo, kje so takrat potekale svetovne fronte.

O pomenu partizanske spomladanske ofenzive posebno prepričljivo govorijo poročila iz italijanskih virov, med katerimi je avtor odkril celo vrsto še neznanih ali neobjavljenih dokumentov. Dejal bi, da prav ocene okupatorjev, preokupacije vojaških in političnih faktorjev, vse do Mussolinija, in seveda tudi obseg vojaških operacij in silovitosti njihovih ukrepov proti osvobodilnemu gibanju, kažejo, kako velik pomen so partizanom pripisovali Italijani. Vse to posredno daje najbolj prepričljivo priznanje pomenu in veličini našega osvobodilnega boja v tem obdobju.

Partizanska ofenziva je po italijanskih podatkih osvobodila dve tretjini tako imenovane Ljubljanske pokrajine in iztrgala italijanski upravi iz rok večino ozemlja in celo precejšnje število občinskih središč. Vojaški pomen ofenzive kaže podatek, da so se Italijani morali odreči delu okupacijskih sil, to je šestim divizijam, ki naj bi jih poslali na druga bojišča in da so morali pripeljati celo dve novi diviziji, da bi vsaj malo obvladali razmere v tem delu Slovenije, ki je bil pod njihovo upravo.

Končno o pomenu, ki so ga pripisovali Italijani in Nemci slovenskemu partizanstvu, govorijo tudi dolgotrajne in sistematizirane priprave na veliko ofenzivo, ki jo pogosto neupravičeno obravnavamo kot »roško ofenzivo«, čeprav je bila v resnici veliko širša in daljša. Avtor je zelo plastično orisal njen potek, zlasti iz izvirnih italijanskih gradiv je črpal ne le podatke o razvoju ope-

racij, ampak tudi ocene o njihovih rezultatih in o stanju v deželi. Ti kažejo, kako zelo so bili okupatorji vezani na prizadevanja, da bi za vsako ceno obdržali nadzor nad upornim ljudstvom.

Lahko rečemo, da je avtor knjige DRŽAVA V DRŽAVI v zgodovinski opis obdobja, ki mu je posvečeno to delo, prav z uporabo novega izvirnega gradiva iz tistega časa vnesel novo razseženost in pomagal k še popolnejši osvetlitvi podobe tega izjemnega dogajanja.

Druga pomembna kvaliteta dela, ki bi jo želel poudariti, zadeva način obravnavanja razvoja ljudske oblasti in delovanja njenih organov na osvobojenem ozemlju Dolenjske in Notranjske.

Avtor se ni zadržal samo pri opisu institucij, marveč je prikazal tudi njihovo delovanje na vseh ravneh, od terenskih odborov Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilnih odborov do izvršnega odbora Osvobodilne fronte in Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora kot prvega najvišjega slovenskega ljudskega predstavništva. Tako lahko spremljamo usodo posameznih ukrepov vodstva osvobodilnega gibanja, na primer odloka o razlastitvi veleposesnikov okupatorskih narodnosti ali o urejanju prehrane vojske ali o delovanju sodišč, in to v različnih okoljih in z različnim uspehom. Pri tem avtor dosledno ohranja svoj kritični raziskovalni odnos do vseh pojavov. Zaradi pomanjkanja dokumentov iz tistega časa se avtor opira tudi na vsa desegljiva pričevanja še živčih udeležencev, kar mu omogoča, da zelo pestro predstavi pripovedovanja osnovnih organov ljudske oblasti pri urejanju vprašanj vsakdanjega življenja na osvobojenem ozemlju.

V knjigi so obdelana najrazličnejša vprašanja o delovanju ljudske oblasti, od prehrane in financ do narodne zaščite in partizanskega sodstva. Avtorju je uspelo na podlagi dokumentov in pričevanj rekonstruirati in celo grafično predstaviti mrežo osvobodilnega gibanja na celotnem osvobojenem ozemlju Dolenjske in Notranjske in še posebej mrežo izvoljenih narodnoosvobodilnih odborov v okrožjih Kočevje in Novo mesto. Delovanje ljudske oblasti še nikjer ni bilo obdelano tako izčrpno. Kot pravi avtor sam, »bodo bralci lahko videli, da je bil narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda v tem obdobju večinoma zelo izviren in ni kopiral niti jugoslovanske niti kakšne druge prakse«.

V tej zgodovinski monografiji prihaja še posebej do izraza vztrajno prizadevanje osvobodilnega gibanja, da se uveljavi legitimnost in suverenost narodne oblasti. Čeprav je Osvobodilna fronta že od svoje ustanovitve poudarjala kot svoj strateški cilj poleg narodne osvoboditve tudi socialno preobrazbo družbe, analiza vseh političnih in oblastnih ukrepov na osvobojenem ozemlju dokazuje, da si je vodstvo osvobodilnega gibanja dosledno prizadevalo ohranjati narodnoosvobodilni značaj tega gibanja in brzdati sektaštvu nekaterih kadrov. Osvobodilna fronta si je zlasti prizadevala, da bi preprečila diferenciacijo med vernimi in nevernimi Slovenci, ki jo je vsiljevala reakcija. Šele ko je po veliki italijanski ofenzivi okupator potegnil večje število prebivalcev v organiziran, oborožen boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju, je vojna v Sloveniji dobila tudi prvine državljanske vojne, to pa je povzročilo nove dodatne rane v vojnem trpljenju slo-

venskega ljudstva. Te ugotovitve je v svoji knjigi dr. Ferenc oprl na zgodovinska dejstva, ki jih ne more prezeti alli ovreči nikakršen poskus prevrednotenja dogajanja med drugo svetovno vojno na Slovenskem.

Vsebinski element knjige dr. Ferenca, ki tudi zasluži, da ga ob njegovi predstavitvi omenimo, je odkrita obravnava napak, ki so bile storjene na osvobojenem ozemlju, in njihovih negativnih posledic. Nekateri zgodovinarji, zlasti pisci vojaških monografij, so se dotikali tega vprašanja bolj obrobno ali sramežljivo, dr. Ferenc pa je prav tako natančno kot o vseh drugih pojavih spregovoril tudi o hudih nepravilnostih, ki jih ni mogoče opravičevati niti z izjemnostjo vojnih razmer in katerim se je odločno postavilo po robu prav vodstvo osvobodilnega boja na čelu s Kardeljem in Kidričem. Avtor je prikazal tudi okoliščine, v katerih je prišlo do teh pojavov – ni se izogibal niti imen posameznih krivcev, pokazal pa je tudi prizadevanja, da se širjenje takih pojavov samovolje in nezakonitosti prepreči in kaznuje.

Morda bodo nekateri, ki danes iščejo v zgodovini narodnoosvobodilnega boja samo temne strani, poskušali izkoristiti to odkrito obravnavo partizanskih napak za nove napade na ta boj in potrditev svojih sovražnih tez. Vendar sem prepričan, da je avtor s tem, da je tudi v tako občutljivih vprašanjih ostal zvest raziskovanju dejstev, dokazal objektivnost svojega znanstvenega prijema, ki daje še večjo zgodovinsko vrednost njegovemu delu.

Med vprašanji, ki jih obravnava Ferencova knjiga, naj omenim tudi dve temi, ki sta v naši publicistiki pogosto deležni enostranske in tendenčne pozornosti, dr. Ferenc pa ju je obdelal iz-

črpno in dokumentirano. Prva je proces utrjevanja enotnosti Osvobodilne fronte in vloga tako imenovane Dolomitske izjave pri urejanju medsebojnih odnosov vodilnih skupin Osvobodilne fronte. Druga pa je odnos osvobodilnega gibanja v Sloveniji do skupnega boja in sožitja z drugimi jugoslovanskimi narodi ter še posebej odnos do Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (Avnoja), ki je imel svojo prvo, ustanovno zasedanje 26. in 27. novembra 1942 v Bihaču.

Ne bom podajal vsebine knjige oziroma tistega dela, ki zadeva te teme, saj bi njeno povzemanje zahtevalo več časa in bi morda tudi preseгло namen te predstavitve. Vsakdo, ki ga ta vprašanja zanimajo, si bo lahko iz knjige ustvaril sodbo sam. Vendar ne morem mimo ugotovitve, da knjiga DRŽAVA V DRŽAVI zelo dokumentirano osvetljuje tudi stališča osvobodilnega gibanja v Sloveniji do skupnega boja narodov Jugoslavije in do skupnega vojaškega in političnega vodstva, ki se je izoblikovalo v njem. Že prvo obdobje osvobodilnega boja, ki ga obravnava knjiga, dokazuje, da se je slovenski narod vključil v ta boj prostovoljno, po načelu samoodločbe, da ni priznal razkosanja Jugoslavije, da se je boril za osvoboditev skupne države in njeno preoditev, da bi bila zgrajena na temeljih bratskega sožitja jugoslovanskih narodov in narodne enakopravnosti.

Knjiga dr. Toneta Ferenca, priznanega raziskovalca zgodovine narodnoosvobodilnega boja, daje torej veliko snovi tudi za obravnavo zgodovinskih korenin nekaterih aktualnih vprašanj sedanjega političnega trenutka. V času, ko v Jugoslaviji izhaja tudi obilica neresne in tendenčne literature na zgodovinske teme, izsto-

pa to delo pa svoji znanstveni temeljitosti in objektivnosti. Prepričan sem, da bo knjigo DRŽAVA V DRŽAVI z zanimanjem sprejela ne le znanstvena, ampak tudi širša slovenska javnost.

IVAN KRIŽNAR

Na to slovesnost, ki je hkrati velika spodbuda za vse raziskovalce novejše zgodovine, sem bil povabljen, da namesto recenzenta dr. Milana Zevarta, ki je bolan, povem nekaj besed o najnovejši knjigi dr. Toneta Ferencja DRŽAVA V DRŽAVI. Povabilu sem se odzval rad, saj ni težko spregovoriti o kvalitetnemu delu. Bojim se le, da bom preskromno predstavil tako temeljito delo, ki je nastalo po dolgoletnem zbiranju dokumentov ne le v evropskih, marveč tudi v ameriških arhivih in po skrbnem zapisovanju spominov, knjigo z obsežnim znanstvenim aparatom z več kot 1500 opombami o virih in literaturi.

Ni mogoče v nekaj stavkih predstaviti vseh spoznanj, do katerih je prišel dr. Tone Ferenc, čeprav je že prvo branje knjige tudi v meni vzburilo izjemno zanimanje. Ferencovo delo se nikakor ne konča s povzetkom raziskovalcem že doslej znanih dejstev, marveč se je v njem dokopal do novih spoznanj in na podlagi primarnih virov dokazal, da doslej znane in v slovenskem zgodovinopisju splošno uveljavljene posamične ocene niso bile točne celo o tako pomembnih zgodovinskih obdobjih, kot sta bili obdobje prvega osvobodilnega ozemlja in italijanske ofenzive poleti 1942; avtor namreč navaja precej manj-

še številke o sodelujočih italijanskih vojaki, kot so nam bile znane doslej, ofenzivo pa, ki jo je okupator načrtoval v osmih fazah, razdeli na dva velika dela. Podobno velja tudi za realno predstavitev razmer na prvem osvobojenem ozemlju; pri tem se avtor ni ustavil niti pri navedbi krutosti, s katero so nekateri partizanski komandanti zlasti na Kočevskem, navaja jih imensko, hoteli uresničiti svojo vizijo narodnoosvobodilnega boja – do določene mere tudi kot revolucijo. S svojo doslednostjo, da je treba ugotoviti in povedati resnico, pa če je ta še tako kruta in četudi morda ruši v nas svetle vzore in prizade ne naše vedenje o tem, s kakšnimi ideali, s kakšno vizijo svobode in pravične družbe in vrednot človečnosti so ljudje množično odhajali v boj za narodno osvoboditev in demokracijo, zavedajoč se tega, da ta boj tudi od njih terja največje žrtve, neredko tudi življenje, daje avtor delu znanstveno raven. Znanost, ki je pot k resnici in ki prav zato pomaga k družbenemu napredku in večji človečnosti, ne more in tudi ne sme zamolčevati slabosti in napak prav nikogar, dolžna pa je prikazati okoliščine, ki so privedle do napak, in šteti v dobro, priznati moralno moč gibanju, ki je imelo v sebi dovolj moči, da jih je priznalo, saj je to storilo tudi zato, da bi v prihodnosti preprečilo napačno ravnanje in delovanje. Pri tem mislim predvsem na napake, storjene na prvem osvobojenem ozemlju spomladi 1942, na vojvodstvo in sektaštvo nekaterih partizanskih komandantov, ki so za svoj štab dali zgraditi tudi celo naselje barak z vsem udobjem, ki so med seboj tekmovali, kdo bo močnejši, namesto da bi vse moči posvetili boju proti okupatorjem, in ki so izdali uka-

ze tudi za neupravičene in na krut način izvedene usmrtnice, ki so narodnoosvobodilnemu gibanju škodovale bolj, kot je to mogel storiti okupator sam. Ob spoznanju, kako drago plačane so bile te izkušnje, pa naj vendar povem, da so bile koristne za osvobodilne sile na vsem slovenskem ozemlju, pa tudi drugod po Jugoslaviji. Če te grobe napake, ki jih moremo samo obžalovati, primerjamo z elementarno močjo slovenskih rodoljubov v njihovem boju za obstoj in osvoboditev, če jih primerjamo s strahotnim nasiljem okupatorja, s prizadevnostjo, s kakršno so narodnoosvobodilne sile premagovale strahotne posledice sovražnikove ofenzive, potem jim moremo vendar dati pravo razsežnost in spoznati, da gre za tragično epizodo v prvem velikem vzponu narodnoosvobodilnega boja.

Razvoj ljudske oblasti je mogoče razumeti samo v sklopu celotnega množičnega narodnoosvobodilnega gibanja in boja, ki je potekal polna štiri leta v najrazličnejših oblikah, ki so se med seboj prepletale in druga drugo omogočale in dopolnjevale. Tako je to delo zasnoval avtor, zato nastanka, razvoja in narave ljudske oblasti ne prikazuje izolirano od takratnih razmer, spreminjajočega se razmerja sil med okupatorji in njihovimi sodelavci in narodnoosvobodilnimi silami, ampak v okviru njihovih namenov in prizadevanj, okupacijskih sistemov in sočasnega razvoja Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilne vojske. Najbrž je raziskava tako zapletene dejavnosti, kot je ljudska oblast, mogla biti uspešna šele, ko se je je lotil raziskovalec širokega obzorja, ki vsa ta dogajanja res dobro pozna in more zato tudi ožje področje obravnavati ne le v neprestanem razvoju,

marveč tudi v medsebojnem vplivanju vseh dejavnikov narodnoosvobodilnega boja na celotnem slovenskem ozemlju, toda ki zna hkrati ustvariti tudi ravnotežje med vsebino, naravo in dejavnostjo ljudske oblasti in njenimi različnimi organizacijskimi oblikami.

Razvoj ljudske oblasti na Slovenskem ni bil vezan le na Komunistične partije Slovenije, ki je spodbudila narodnoosvobodilni boj in si med vsemi skupinami najbolj prizadevala, da bi imela oblast resnično ljudski, revolucionarni značaj, pač pa je bila oblast veliko bolj vezana na Osvobodilno fronto, ki je posebnost tudi v boju jugoslovanskih narodov, zato je tudi razvoj ljudske oblasti na Slovenskem posebnost, ki je ne najdemo nikjer drugje. Prav v obdobju, ki ga obravnava knjiga te obsežne monografije v štirih delih, to je od začetka narodnoosvobodilnega boja do septembra 1943, je ta boj – enoten sicer po svojih namenih, zelo različen pa po svojih oblikah – potekal dokaj samostojno in je prav zaradi sposobnosti upoštevanja konkretnih razmer in spodbujanja iniciative slehernega borca, aktivista, rodoljuba, zaradi svoje neuničljivosti in načrtnega razvoja ter kontinuirane rasti po prvih kritikah o zaostajanju oboroženega boja na Slovenskem dosegel vse večja priznanja ne le pri vseh jugoslovanskih narodih, marveč daleč po demokratičnem svetu. V enem od poglavij avtor obravnava jugoslovansko povezanost v graditvi oblasti in slovenski odnos do Avnoja ob njegovi ustanovitvi.

Kljub tako široki zasnovi ostane avtor ves čas na konkretni ravni navajanja zgodovinskih dejstev, pa tudi zvest svoji temi, to je prikazu ljudske oblasti. Očitno njegov namen ni bil obrav-

navati Osvobodilno fronto kot prostovoljno narodnoosvobodilno gibanje slovenskih rodoljubov, ki so jih bolj kot trden organizacijski ustroj ali celo kot ukazi oblasti v ravnanjih in dejanjih povezovali skupni interesi narodne osvoboditve in demokracije, niti ne podrobno obravnavati Osvobodilno fronto kot politično organizacijo, ki slovenske rodoljube usmerja k prostovoljnemu enotnemu ravnanju.

Avtor kljub naslovu DRŽAVA V DRŽAVI, ki kaže samosvoj značaj Osvobodilne fronte, predvsem kot narodnoosvobodilnega gibanja in politične organizacije, očitno meni, da kljub prepletanju teh oblik delovanja Osvobodilne fronte kot narodnoosvobodilno gibanje in politična organizacija zasluži Osvobodilne fronte še posebno, samostojno raziskavo. Ob pojmovanju oblasti kot pravice odločanja in dolžnosti vseh, ki živijo na določenem ozemlju, da določila oblasti izpolnjujejo, ne pa kot oblike samoodločanja in politično usmerjene samodejavnosti ljudi, posveča avtor pet poglavij razvoju ljudske oblasti na italijanskem okupiranem ozemlju v tako imenovani Ljubljanski pokrajini, v kateri je delovalo vodstvo narodnoosvobodilnega boja in je v njej – ne toliko zaradi prednačenja pred drugimi pokrajinami, kot navaja recenzent dr. Milan Ževart, namreč spričo načina italijanske okupacije – Osvobodilna fronta lahko najbolj delovala kot ljudska oblast; zato samo v zadnjem poglavju nakaže vprašanja ljudske oblasti na Gorenjskem, Štajerskem in Primorskem, kjer so bile možnosti za njeno delovanje precej manjše.

Z navajanjem konkretnih zgodovinskih dejstev tudi ta knjiga zavrača tiste enostranosti in poenostavit-

ve, ki skušajo prikazati, da smo slepo posnemali staliniistične metode, nočejo pa videti naše lastne izvirne poti in prizadevanj za ohranitev in osvoboditev slovenskega naroda, za njegovo mesto med enakopravnimi narodi sveta in za demokratično ureditev v korist vseh, ki se zavzemajo za svobodo in enakopravnost vseh Slovencev. Delo dokazuje, da do zgodovinske resnice ne bomo prišli s splošnim politiziranjem, ki temelji na takšni ali drugačni ideološki apriornosti, marveč samo s skrbnim preučevanjem razmer, načrtov in zlasti ravnanj. To pa je mogoče spoznati na podlagi skrbnega preučevanja dokumentov, ki so nastali ob reševanju življenjskih potreb ljudi, odpravljanju težav, ki jih je povzročila zasedba, in o medsebojnih sporih in sodelovanju različnih političnih in vojaških sil v najtežjem boju za obstoj in prenovo slovenske družbe.

Knjiga dr. Toneta Ferencica DRŽAVA V DRŽAVI je pomemben prispevek v Knjižnici OF. Njene bogate vsebine ni mogoče na kratko predstaviti. Delo je treba prebrati, če se hočemo seznaniti z najusodnejšim obdobjem narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem.

Zabeleženo
na tiskovni konferenci,
26. marca 1987.

POPRAVEK

V reviji Borec, št. 4, april 1987, je na strani 224 v strnjeni obliki objavljen moj življenjepis. K njemu dodajam naslednje podatke – od sedme vrstice naprej:

Najprej je bila pomočnica upravnika Glavne partizanske bolnice na Kočevskem Rogu, nato je vodila bolnišnični postojanki Pugled in Lesen Kamen v okviru Slovenske centralne partizanske bolnice, bila upravnica Slovenske vojne partizanske bolnice Snežnik in nato, od začetka novembra 1944 do konca vojne, upravnica Glavne uprave Slovenskih vojnih partizanskih bolnic 7. korpusa.

Ljubljana, 4. maja 1987

dr. Božena Ravnihar